

Christen Democratische Verkenningen

Herfst 2011

*Migratie in
een open samenleving*

Boom Tijdschriften

Inhoud

- 7 Ter introductie

ACTUALITEIT

- 10 **DWARS: EVA BREMS EN MIRJAM STERK**
Een boerkaverbod tast de vrijheid van godsdienst aan
- 14 **EDDY VAN HIJUM**
We moeten de polder vernieuwen, niet afschrijven
- 18 **BINNENHOF BUITENOM: THEO BOER**
Medische ethiek blinde vlek in CDA

Migratie in een open samenleving

- 22 **HUBERT BEUSMANS & PIETER JAN DIJKMAN**
Migratie als christendemocratische uitdaging
-
- ## MIGRATIE IN PERSPECTIEF
-
- 35 **HARRY VAN DALEN**
Een nuchtere kijk op de waarde van migratie
- 44 **BART WALLET**
Een spiegel voor het integratiedebat: de integratie van de joden in Nederland
- 52 **LEO LUCASSEN & JAN LUCASSEN**
De rol van het CDA in dertig jaar debat over de multiculturele samenleving

-
- 58 HUBERT BEUSMANS & PIETER JAN DIJKMAN
In gesprek met Gerd Leers
‘Deze minister staat voor de open samenleving’

DE ECONOMIE VAN MIGRATIE

- 69 PETER NIJKAMP
De ‘melting pot’ is een bron van creativiteit, economisch potentieel
en sociale cohesie
- 77 JOOP HARTOG
Immigratie verhoogt lasten van bevolkingsdichtheid
- 83 ROB EUWALS & BAS TER WEEL
Migratie en de verzorgingsstaat
- 90 ANIEK SMIT & WIM WILLEMS
Het Nederlandse kennismigrantenbeleid: wel hun hersens, niet hun
gezicht
- 98 GODFRIED ENGBERSEN
Arbeidsmigratie in meervoud: naar een gedifferentieerd
integratiebeleid voor migranten uit Midden- en Oost-Europa

DE CULTURELE INVLOEDEN VAN MIGRATIE

- 108 PETER SCHOLTEN
Het integratiedebat tussen feit en beleid
- 118 PARAMJIT RAI
Mijn leven in de Lage Landen: een bitterzoete reis
- 121 FATMA WAKIL
Uit liefde iets terugdoen voor mijn vaderland Afghanistan
- 124 WIM VAN DE CAMP
De European way of life
- 130 HESTER JANSEN
Opdracht om een nieuw ‘wij’ te creëren
- 134 PIET HEIN DONNER
Een wenkend perspectief voor nieuwkomers

MIGRATIE EN INTEGRATIE IN CHRISTENDEMOCRATISCH PERSPECTIEF

- 141 GEORGE HARINCK
Gastvrijheid als sleutel voor een christendemocratische
samenlevingsvisie
- 148 GERRIT DE KRUIJF
Benoem de bronnen van de rechtsstaat
- 154 JAN WILLEM SAP
Gemeenschappelijk Europees immigratiebeleid gewenst
- 160 MARTIEN SCHREURS De actualiteit van *Charles Taylor*

BOEKEN

- 166 HANS JANSSENS
Bespreking van Doug Saunders
De trek naar de stad
- Bespreking van Leo Lucassen & Jan Lucassen
*Winnaars en verliezers. Een nuchtere balans van vijfhonderd jaar
immigratie*
- 170 GERRIT DE JONG
Bespreking van Thilo Sarrazin
Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen
- 175 HERMAN PAUL
Bespreking van Miroslav Volf
Allah. A Christian response

BEZINNING

- 179 RAMONA MARAMIS • *Verplichting*
- 180 LÚTSEN KOOISTRA

Ter introductie

DE CHINESE MILITAIRE EN INTELLECTUELE MACHTHEBBERS hebben zich eeuwenlang beziggehouden met de vraag hoe het keizerrijk het best tegen 'de barbaren' verdedigd kon worden: aanvallen, onderhandelen of een muur optrekken. Dat was niet zomaar een strategische vraag: het ging om een beslissing over de definitie van de eigen Chinese identiteit. Zowel aanvallen als onderhandelen zou op de een of andere manier leiden tot culturele invloeden van buiten. En dus werd het een muur, de Chinese Muur. Het was de enige manier om een culturele besmetting door barbaren te voorkomen.

Niet dat het hielp. De barbaren kwamen bij de muur, ze scholden wat, keerden hun paarden, galoppeerden kilometers langs de muur, draaiden eromheen en vielen China binnen.

* * *

De Italiaanse schrijver en filosoof Alessandro Baricco vertelt het verhaal van de Chinese Muur in zijn meeslepende essay *De barbaren*. Het laat zich gemakkelijk verstaan als een metafoor voor het hedendaagse Nederlandse debat over migratie. De manier waarop wij met migratie wensen om te gaan zegt iets over de manier waarop wij ons land wensen te verstaan; migratiepolitiek is identiteitspolitiek.

In Nederland, en ook elders in Europa, is het migratiedebat verworpen tot een onverkwikkelijk pro-contra-migratie-debat. U, als trouw lezer van CDV, begrijpt dat het de eer van de redactie te na is om in die discussie mee te gaan. Het gaat niet om de simpele vraag: ben je voor of tegen migratie? Migratie is een verschijnsel dat al eeuwen bestaat en dat ook in de toekomst zal blijven bestaan. Verstandig beleid berust dan ook op een ontvankelijke houding ten aanzien van migratie, en is er tegelijkertijd op gericht om de gevolgen zo goed mogelijk te kanaliseren in het belang van het gemeenschappelijk welzijn en de welvaart.

Het actuele migratiedebat, dat gedomineerd wordt door boerka's en minaretten, heeft een perspectiefwisseling nodig. Hoe bereiken we dat? Dat is de hoofdvraag voor dit CDV-nummer. Anders geformuleerd: hoe kunnen we vanuit een christendemocratische visie een bijdrage leveren aan een moderne migratiepolitiek?

Zo'n perspectiefwisseling, zo leert deze CDV, is mogelijk door enerzijds de migratiepolitiek een economische grondslag te geven. Voor sommige sectoren, zoals de zorg, zou het door een dreigend personeelstekort wel eens onvermijdelijk kunnen zijn om arbeidskrachten van buiten aan te trekken. Anderzijds kan het cultuurdebat – de discussie over 'de ander' – een extra dieptelaag krijgen door uit te gaan van de menselijke waardigheid; we aanvaarden eenieder met wat hem ten diepste eigen is. Iedere mens kent immers, met een woord van de Canadese filosoof Charles Taylor, een diep verlangen naar 'authenticiteit', naar erkenning van wie hij is en waar hij vandaan komt.

* * *

Dit CDV-nummer valt in vier delen uiteen. Als een debat enigszins verhit raakt, is het raadzaam om de zaken in – cijfermatig en historisch – perspectief te plaatsen. Dat gebeurt in het eerste deel, 'Migratie in perspectief'. Harry van Dalen beschrijft de omslag van Nederland als emigratieland naar immigratieland. Bart Wallet laat zien hoe de succesvolle integratie van de joden in de negentiende eeuw een spiegel kan zijn voor het huidige integratiedebat. En Leo en Jan Lucassen tonen aan dat christendemocraten aan de wieg stonden van de multiculturele samenleving, een concept waar nu afstand van wordt genomen.

In het tweede deel staat de 'Economie van migratie' centraal. Natuurlijk zijn migranten geen handelswaar waarvan de prijs op de markt wordt bepaald. Als je economisch naar migratie kijkt, zijn er zelfs wel wat nadelen te noemen, zoals Joop Hartog opmerkt. Maar het is natuurlijk wel mogelijk om de sociaaleconomische betekenis van migranten voor de economie in te schatten. Peter Nijkamp laat met behulp van onderzoek uit het buitenland zien dat de stedelijke 'melting pot' die Nederland is, een bron van creativiteit en sociale cohesie kan zijn. Rob Euwals en Bas ter Weel vragen zich af of de huidige Nederlandse verzorgingsstaat een aanzuigende werking heeft op lager opgeleide migranten. Godfried Engbersen toont aan dat er vier groepen migranten uit Oost-Europa naar Nederland komen. Hij pleit voor een specifiek integratiebeleid voor elke groep.

Migratie wordt door wetenschappers dan wel vaak als een economische noodzaak gezien, maar door de meeste Nederlanders wordt het succes van migratie afgemeten aan de culturele consequenties van migratie. En dat is logisch: cultuur raakt de identiteit, het eigen zijn van de mens. In het

derde deel van dit nummer, ‘De culturele invloeden van migratie’, analyseert Peter Scholten de beeldenstrijd die het integratiedebat is geworden: de beoordeling van het succes van het Nederlandse integratiebeleid hangt af van het beeld en de interpretatie van feiten. Hester Jansen van CDA-Kleurrijk is teleurgesteld over de recent opgestelde integratienota van het kabinet. De verantwoordelijke minister, Piet Hein Donner, legt uit waarom het kabinet liever niet meer spreekt van ‘de multiculturele samenleving’.

In het vierde deel, ‘Migratie en integratie in christendemocratisch perspectief’, staat de vraag centraal welke christendemocratische noties relevant zijn voor een moderne migratie- en integratiepolitiek. George Harinck pleit in een essay voor een doordenking van het begrip gastvrijheid. En Gerrit de Kruijf betoogt dat we de diepste bronnen van de rechtsstaat bloot moeten leggen en van bijval dienen te voorzien. De rechtsstaat wortelt in een rechtscultuur, in een waardevol ‘verhaal’, in tradities en overtuigingen, en dat verhaal mag gearticuleerd en hartstochtelijk verdedigd worden. En nee, dan kunnen we ons niet verschansen achter een Chinese Muur.

Pieter Jan Dijkman, hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*

Een boerkaverbod tast de vrijheid van godsdienst aan [1]

Ja, vrouwen dragen de sluier op godsdienstige gronden

door *Eva Brems*

De auteur is hoogleraar mensenrechten aan de Universiteit Gent en lid van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers voor de partij Groen!. Zij stemde onlangs als enige in de Kamer tegen de invoering van het boerkaverbod.

In België is eind juli het 'boerkaverbod' van kracht geworden. Daarmee is België het tweede Europese land, na Frankrijk, met zo'n verbod. Nederland wil, als het aan het kabinet van CDA en VVD ligt, in 2013 een wet tegen het gebruik van gezichtsbedekkende kleding in werking laten treden.

Vanuit een juridisch oogpunt is het eigenlijk heel eenvoudig. Het dragen van een gezichtssluier valt binnen de godsdienstvrijheid, omdat vrouwen deze sluier dragen op godsdienstige gronden. Dat andere (de meeste) vrouwen die dezelfde godsdienst aanhangen ervoor opteren om geen gezichtssluier te dragen doet hierbij niet ter zake. Maar de godsdienstvrijheid is niet absoluut. Beperkingen zijn mogelijk wanneer deze bij wet bepaald zijn, en wanneer zij niet verder gaan dan noodzakelijk voor het verwezenlijken van een legitiem doel (een doel van algemeen belang

of van bescherming van de rechten van anderen). Een analyse van de parlementaire debatten die in Frankrijk en België tot een verbod hebben geleid, toont aan dat er drie verschillende argumenten worden gehanteerd om een verbod te bepleiten. Geen enkel daarvan voldoet echter aan de zojuist genoemde voorwaarde, namelijk dat een verbod op die grond evenredig zou zijn met een legitiem doel.

Sommigen zeggen dat gezichtssluiers een gevaar zijn voor de veiligheid. Nu kan iedereen wel een situatie bedenken waarin het om veiligheidsredenen nodig is iemands gezicht te zien. Het gaat hierbij echter in de regel om identificeerbaarheid, niet om permanente herkenbaarheid. Een maatregel die evenredig is met het doel van de bescherming van de veiligheid, is bijvoorbeeld de verplichting om de gezichtssluier op te tillen en het gezicht te tonen wanneer een gemachtigd ambtenaar daarom vraagt. Men kan zich ook een in tijd en ruimte beperkt verbod voorstellen om het gezicht te bedekken, bijvoorbeeld tijdens bepaalde betogingen of op plaatsen met een hoog veiligheidsrisico. Maar het is klaar als pompwater dat de verplichting om te allen tijde in de gehele openbare ruimte herkenbaar

te zijn, niet evenredig is met het nagestreefde doel van veiligheid.

* * *

Anderen zeggen dat gezichtssluiers de samenleving verstoren omdat de dames in kwestie zich buiten de normale maatschappelijke omgang plaatsen en ‘incommunicado’ zijn. Dit is een stelling die om te beginnen niet helemaal klopt: men kan uiteraard wel communiceren met personen wier gezicht men niet ziet; anders zou de telefoon een flop geworden zijn. Maar als men aanneemt dat dames die hun gezicht bedekken inderdaad het signaal geven dat zij met rust gelaten willen worden, kan men vervolgens de vraag stellen of dat dan wel zo’n probleem is. Is het überhaupt een legitiem doel om ervoor te zorgen dat iedereen op straat te allen tijde openstaat voor interactie met anderen? Mag ik me dan niet meer nors en onaanspreekbaar opstellen als ik ’s ochtends aan de bushalte sta? Moeten de iPod-oortjes uit, zodat we allemaal naar elkaar kunnen luisteren, en de zonnebrillen af, om

*Moeten de iPod-oortjes uit?
Een betuttelende overheid
die zoiets oplegt*

elkaar in de ogen te kunnen kijken? Een erg betuttelende overheid die zoiets oplegt. Zelfs als men zou aanvaarden dat dit een legitiem doel is dat de beperking van grondrechten kan verantwoorden, dan blijft een algemeen verbod op gezichtsbedekking onevenredig. Er zijn namelijk heel wat maatregelen denkbaar die men kan nemen om een dergelijk samenleven te bevorderen die niet aan fundamentele rechten raken. Bovendien is het aantal vrouwen dat een gezichtssluier draagt zo beperkt

dat men moeilijk kan stellen dat het samenleven erdoor aangetast wordt.

Ten slotte menen velen dat een verbod op gezichtssluiers nodig is voor het bevorderen van de rechten van vrouwen. Hier moeten we twee scenario’s onderscheiden. Wetenschappelijk onderzoek (voor Nederland is dit het onderzoek van Annelies Moors) toont aan dat vele (vermoedelijk de meeste) vrouwen die in landen als België, Nederland en Frankrijk een gezichtssluier dragen, dit doen uit vrije keuze. In die situatie dient een verbod uiteraard niet de bevordering van vrouwenrechten. Integendeel. Door vrouwen te verbieden zich te kleden zoals zij willen, wordt hun autonomie ontzegd, en worden de rechten van deze vrouwen dus beknot. Wanneer men dan de situatie neemt van vrouwen die door een echtgenoot of door andere personen worden verplicht hun gezicht te bedekken, heeft men natuurlijk te maken met een geval van grove onderdrukking van vrouwen, waar voor de overheid een plicht ontstaat om in te grijpen. Wanneer deze ingreep de vorm aanneemt van het boeten van deze vrouwen wanneer zij zich gesluierd op straat begeven, slaat de overheid echter de plank mis. Op deze manier worden slachtoffers behandeld als daders. In plaats van hun een helpende hand te reiken, toont de samenleving deze vrouwen een vuist. Met andere woorden, de maatregel (het verbod) is niet geschikt om het doel (vrouwenrechten) te bereiken.

Noch de veiligheid, noch het samenleven, noch de bescherming van vrouwenrechten zijn dus geldige gronden voor een algemeen verbod op gezichtssluiers, en dus moeten we ze niet verbieden. Dat betekent niet dat we het fijn moeten vinden dat vrouwen zich sluieren, maar als we alles gaan verbieden waar we ons op straat aan storen, zijn we ver van huis.

Een boerkaverbod tast de vrijheid van godsdienst aan [2]

Nee, een open communicatie weegt zwaarder

door *Mirjam Sterk*

De auteur is lid van de Tweede Kamer voor het CDA.

Vrouwen die zich van top tot teen bedekt hebben. Tot voor kort was dat een verschijnsel dat we alleen kenden uit landen als Afghanistan of Saoedi-Arabië, met een voor ons wezensvreemde cultuur. Toch zien we in Nederland sinds enige jaren ook vrouwen die vaak in het zwart gekleed over straat gaan, waarbij hun ogen niet of nauwelijks zichtbaar zijn. Deze boerka- of nikabdraagsters roepen wisselende reacties op. Van teken van vrouwenonderdrukking tot teken van emancipatie en alles ertussenin. Toch lijkt het erop dat een boerkaverbod kan rekenen op brede maatschappelijke steun. Wat mij betreft moet het er komen.

In Nederland kent een mogelijk verbod inmiddels een geschiedenis van enkele jaren. Henk Kamp (vvd) en later Geert Wilders (pvv) dienden initiatiefwetsvoorstellen in, die het nog niet tot wet hebben gebracht. Ondanks een afspraak in het regeerakkoord tussen CDA, PvdA en ChristenUnie, besloot het vorige kabinet af te zien van een wettelijk

verbod. Zij meenden de boerka te verbieden zonder een wettelijke grondslag. Het huidige kabinet heeft zich voorgenomen om te komen tot een wettelijk verbod.

* * *

De CDA-Tweede Kamerfractie pleit al enige jaren voor een verbod. De vraag is: is het boerkaverbod verenigbaar met de vrijheid van godsdienst? Toegegeven, er bestaat spanning met dit grondrecht. Zeker voor een partij als het CDA is daarom nauwkeurigheid geboden. Toch is de vrijheid van godsdienst nooit ongeclausuleerd, ook niet in ons eigen Program van Uitgangspunten, waar de persoonlijke waardigheid de vrijheid begrenst. Een inperking van de vrijheid is toegestaan als de beperking is gebaseerd op een wettelijk voorschrift. Daarom moet het verbod ook in de wet worden verankerd. Daarnaast geldt dat de beperking noodzakelijk moet zijn met het oog op bepaalde omschreven legitieme doelen. In een democratische samenleving is een noodzakelijke maatregel legitiem als er een belangenafweging is tussen het algemeen belang en het belang van het individu die leidt tot een redelijke balans. In onze ogen is die balans er wel degelijk.

Wat ons betreft weegt het belang van het open kunnen communiceren en van gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen op tegen het individuele belang van een vrouw die – vrijwillig of onvrijwillig? – een boerka draagt. Het verbod staat niet het belijden van de religie in het openbaar in de weg; er wordt slechts een beperking opgelegd aan één specifieke uiting. In deze context is deze maatregel daarom proportioneel.

De boerka is niet goed verenigbaar met de manier waarop we hier in Nederland samenleven. Onze samenleving kenmerkt zich immers door een manier van omgaan met elkaar waarin we elkaar op herkenbare wijze tegemoet treden. We zien elkaars gezicht en er is open communicatie mogelijk. Voor ons zijn dat de praktische voorwaarden voor gelijkwaardigheid, vertrouwen en persoonlijke verantwoordelijkheid. Dit geldt voor alle plaatsen waar we elkaar ontmoeten: in het openbaar vervoer, in de school, in het ziekenhuis of op andere plekken in de openbare ruimte. Het bedekken van het gezicht is daar fundamenteel strijdig mee.

De gezichtsluier belemmert in het bijzonder vrouwen zelf. Daarmee heeft het ook gevolgen voor de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen, die een belangrijk uitgangspunt is van onze maatschappelijke orde. Het dragen van een sluier die het zicht op de ogen ontnemt, maakt het moeilijk voor hen om een opleiding te volgen of een baan te vinden, wat toch belangrijke rechten zijn in Nederland. Met een gezichtssluiers kunnen zij niet volwaardig en op gelijke voet met mannen deelnemen aan onze samenleving. Het dragen van een boerka is ook fundamenteel anders dan waar het vrouwen betreft die met een hoofddoek op of met een rok aan of anderszins ingegeven door religieuze mo-

tieven zich kleden. Deze kledij staat immers een open communicatie niet in de weg, iets wat juist zo wezenlijk is voor de omgang met elkaar zoals wij die kennen.

Daarnaast spelen ook veiligheidsaspecten een rol. Het is niet zichtbaar wie zich onder de kleding bevindt; je kunt iemand niet in de ogen kijken. Onlangs bleek dat in Duitsland een overval was gepleegd door iemand met een boerka aan. Het is niet normaal als iemand zonder reden zijn gezicht bedekt, of dat nu met een bivakmuts of met een inte-

.....

*Mensen mogen ook niet
naakt rondlopen*

.....

graalhelm gebeurt. Ook een ander uiterste is om die reden verboden: mensen mogen niet naakt rondlopen. Wat de CDA-fractie betreft wordt daar in bredere zin een verbod op ge-laatsbedekkende kleding aan toegevoegd.

* * *

Natuurlijk zullen er mensen zijn die het overdreven vinden om een wettelijk verbod in te stellen voor het kleine aantal vrouwen dat in Nederland een boerka draagt. Schattingen zijn dat het om enkele tientallen draagsters zou gaan. Maar het gaat bij dit pleidooi niet om de kwantiteit, maar om het principe. Anders zou je vanuit het kwantiteitsaspect ook naaktloperij niet hoeven te verbieden. Wat ons betreft is het dragen van gezichtsbedekkende kleding principieel onverenigbaar met de maatschappelijke orde in ons land. Er zijn voldoende legitieme gronden om het dragen van gezichtsbedekkende kleding te verbieden. Het wachten is nu op het wetsvoorstel van het kabinet en een volwassen discussie hierover.

We moeten de polder vernieuwen, niet afschrijven

door *Eddy van Hijum*

De auteur is lid van de Tweede Kamer voor het CDA.

Het traditionele Nederlandse polderoverlegmodel staat onder druk, betoogt Eddy van Hijum. Neem de splende discussie over het pensioenakkoord. Het CDA moet het voortouw nemen om het poldermodel te herijken en aan te passen aan de gewijzigde omstandigheden.

Het poldermodel staat onder druk. Vakbonden en werkgeversorganisaties lijken elkaar steeds moeilijker te vinden op vraagstukken rond arbeid en sociale zekerheid. Zo lukte het niet om met een gezamenlijke visie te komen op scholing, ww en het ontslagrecht met het oog op de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Maar ook het overleg over langer doorwerken, de AOW en de pensioenen verloopt erg stroef en roept grote spanningen op. Het CDA is traditioneel pleitbezorger van de overlegeconomie, waarin veel ruimte en verantwoordelijkheid wordt gegeven aan werkgevers en werknemers. Welke conclusies moet de christendemocratie trekken uit de impasse in de polder?

* * *

Het CDA werpt zich van oudsher op als pleitbezorger van de overlegeconomie. Wie zich verdiept in de historische betekenis van de

instituten en spelregels van de polder, kan niet om hun grote bijdrage aan de economie en samenleving heen. Maar onze waardering heeft ook een normatieve component, die te herleiden is tot de organische maatschappijvisie van Kuyper en de katholieke sociale leer. Wetgeving hoort de sociale verbanden in de samenleving te erkennen en deze in staat stellen om zo veel mogelijk – in vrijheid – verantwoordelijkheid te nemen voor de eigen leefsfeer. Zo kunnen werkgevers en vakbonden op het niveau van bedrijfstakken afspraken maken; de wetgever scheidt de kaders waarbinnen zij hun gezamenlijke belangen kunnen behartigen.

De overlegeconomie biedt werkgevers en werknemers een mogelijkheid om zich met elkaar en hun bredere belangen te verbinden. Hun keuzes zijn hierdoor niet primair ingegeven door overheidsregels of dwang, maar door een (ontdekt) gemeenschappelijk belang en het besef van wederzijdse afhankelijkheid. Zelfregulering en maatschappelijk verantwoord ondernemen verdienen de voorkeur boven een situatie waarin partijen slechts hun eigenbelang najagen en alleen de overheid zich verantwoordelijk weet voor bredere belangen. Het is daarom van belang om ondernemingen en sectoren te blijven beschouwen als gemeenschappen van mensen, gericht op duurzame waardecreatie en waarbinnen mensen elkaar kunnen aanspreken op gedeelde belangen en waarden en op de gevolgen van hun beslissingen.

Uiteindelijk zijn de uitkomsten van zelfregulering wel onderworpen aan de inhoudelijke

lijke toets van publieke gerechtigheid. Net zo goed als de overheid en de markt kunnen falen, is ook de uitkomst van zelfregulering niet per definitie goed of rechtvaardig. Keuzes die in het gemeenschappelijk belang zijn van werkgevers en werknemers kunnen op gespannen voet staan met het algemeen belang doordat men niet alle aspecten in de afweging betreft of gevolgen afwentelt op anderen. Kortom, een sociale markteconomie vraagt om goed evenwicht tussen markt, samenleving en overheid.

* * *

In de afgelopen decennia heeft de wetgever zelfregulering door sociale partners op tal van manieren gefaciliteerd. Denk hierbij aan het algemeen verbindend verklaren van cao's, de bevoegdheden van product- en bedrijfsschappen en de wettelijke taken van de ondernemingsraad. Via de SER en de Stichting van de Arbeid hebben werkgevers en vakbonden bovendien een stevige adviesrol richting de regering verworven. Op zich kan deze betrokkenheid van werkgevers en werknemers vanuit christen-democratisch perspectief positief worden gewaardeerd. Een aantal ontwikkelingen lijkt echter de fundamenteën van de overleg-economie aan te tasten. In de eerste plaats lijkt het verbindende vermogen van de polder negatief te worden beïnvloed door de toenemende polarisatie in de samenleving en de politiek. Dialoog en het zoeken naar compromissen leggen het als strategie af tegen duidelijke statements en profilering. Politieke par-

tijen die zich verzetten tegen de aantasting van 'verworven rechten', zoals de PVV en de SP, winnen electoraal terrein ten koste van de middenpartijen die traditioneel het overlegmodel dragen, vooral CDA en PvdA. De vakbeweging – in het bijzonder de FNV – lijkt te splijten in een stroming die blijft inzetten op constructief overleg en een vleugel die zich op voorhand verzet tegen iedere aantasting van rechten. Deze bewegingen versterken elkaar en verzwakken het probleemoplossend vermogen van ons land.

In de tweede plaats staat het draagvlak voor intermediaire organisaties onder druk. Herkennen werkenden en ondernemers zich nog in de instituten die hen vertegenwoordigen? Het aandeel van de beroepsbevolking dat lid is van een vakbond is gedaald van veertig procent in de jaren zestig van de vorige eeuw naar iets meer dan twintig procent nu. Ook de representativiteit van de vakbonden neemt af. Zo is slechts vier procent van de vakbondsleden jonger dan 25 jaar. Een

legitieme vraag is of de vakbonden nog de hele beroepsbevolking vertegenwoordigen of – als het erop aankomt – vooral opkomen voor de rechten van de vergrijsde achterban. Aan werkgeverszijde is de organisatiegraad nog altijd hoog. Wel is er in een aantal sectoren behoefte aan meer maatwerk in de cao. Het toetsingskader op grond waarvan de minister dis-

pensatie kan verlenen van een algemeen verbindend verklaarde cao, laat sinds 2007 weinig ruimte meer voor afwijking. Ook is er

Het poldermodel wordt negatief beïnvloed door groeiende polarisatie

kritiek op een gebrek aan doelmatigheid en democratische legitimatie van de product- en bedrijfsschappen.

Daar komt bij dat de behoefte aan flexibiliteit op de arbeidsmarkt een uitweg heeft gevonden buiten de vaste contracten en cao's om. De omvang van de flexibele schil op de arbeidsmarkt bedraagt inmiddels 34 procent. Het gaat dan om medewerkers met een tijdelijk contract, uitzendkrachten en zelfstandigen zonder personeel. De belangen van deze buitenstaanders worden niet automatisch herkend door de traditionele polderpartijen.

De overlegeconomie wordt in derde plaats uitgehold door de internationalisering van de economie en de arbeidsmarkt. Veel Nederlandse bedrijven concurreren op de internationale markt, waarop kapitaal en arbeid mobiel zijn en de concurrentie scherp is. Steeds meer beursgenoteerde Nederlandse ondernemingen zijn daarnaast deels of geheel in handen van buitenlandse aandeelhouders, en hun bestuurskamers bevinden zich niet altijd binnen onze landsgrenzen. Internationale ondernemingen zijn doorgaans bovendien op Angelsaksische leest geschoeid, minder gericht op dialoog met werknemers en andere belanghebbenden en vooral gericht op de aandeelhouders. Een eenzijdige focus op aandeelhouderswaarde staat op gespannen voet met de evenwichtige afweging van belangen in het kader van maatschappelijk verantwoord ondernemen.

* * *

Overleg- impasse is geen excuus om hervor- mingen op de lange baan te schuiven

In het verleden klonk bij impasses in de polder al snel de roep om herstel van het primaat van de politiek. Dit zal naar verwachting ook nu niet uitblijven. Een dergelijke reactie is echter niet verstandig, en ook niet realistisch. We houden belang bij werkgevers en werknemers die zich medeverantwoordelijk voelen voor de economie, werkgelegenheid

en sociale kwesties in ons land. Als de politiek dit appel niet langer op hen doet, legitimeert zij dat vakbonden en werkgevers zich terugtrekken op hun eigen terrein om van daaruit nog slechts eenzijdig hun directe belangen te behartigen. De politiek moet de verdeeldheid in de polder dus niet vergroten of electoraal willen uitbuiten, maar sociale partners blijven uitdagen om verantwoordelijkheid te nemen en naar verbindingen te zoeken.

Een impasse in de polder mag echter niet als excuus worden gebruikt om urgente maatschappelijke vraagstukken op de lange baan te schuiven. Zo hebben de politiek en sociale partners elkaar rond het verhogen van de pensioenleeftijd te lang in een ijzeren greep gehouden. Ook moet het niet vanzelfsprekend zijn dat een 'polderdeal' door regering en Kamer ongewijzigd wordt vertaald in wetten en beleidsregels. Een evenwichtige belangenafweging vraagt altijd om een afgewogen politiek eindoordeel. Er is voldoende aanleiding om extra scherp te letten op de belangen van jongere generaties en van de niet-georganiseerden op de arbeidsmarkt. Dit alles laat onverlet

dat het onmiskenbaar voordelen heeft dat politiek en sociale partners bij uitdagingen zoals rond langer doorwerken of de flexibilisering van de arbeidsmarkt zo veel mogelijk samen optrekken.

* * *

Herstel van het primaat van de politiek lijkt bovendien niet realistisch. De ruimte voor centrale coördinatie tussen overheid en sociale partners wordt door de globalisering van de economie steeds beperkter. De noodzaak om op internationaal niveau concurrerend te zijn, wordt daarentegen groter. Dit betekent dat vooral ingezet moet worden op scholing, innovatie en stijging van de arbeidsproductiviteit. Loonmatiging verliest als generieke maatregel om de concurrentiepositie te verbeteren aan betekenis; de loonontwikkeling moet op het niveau van bedrijfstakken of de onderneming in verband gebracht kunnen worden met technologische en sociale innovatie en verbetering van de arbeidsproductiviteit. Het op peil houden van kennis en vakmanschap via scholing zou in het gemeenschappelijk belang van sociale partners een permanent aandachtspunt moeten zijn. Door aandacht te besteden aan 'employability' verbeteren bedrijven hun prestaties en concurrentiepositie, terwijl dit tevens de kwetsbaarheid van werknemers op de arbeidsmarkt vermindert.

De overheid moet werkgevers en werknemers dus vooral ruimte bieden om te komen tot maatwerk in de arbeidsvoorwaarden. Ook bij het algemeen verbindend verklaren van cao's moet maatwerk het uitgangspunt zijn. Het Toetsingskader Algemeen Verbin-

dend Verklaring CAO-bepalingen (AVV) van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid moet worden verruimd, zodat bedrijven en subsectoren meer ruimte krijgen voor dispensatie van de algemeen geldende cao. Er zijn immers grote verschillen in de mate waarin ondernemingen en sectoren blootstaan aan internationale concurrentie, conjuncturele schommelingen, mogelijkheden tot innovatie en/of krapte op de arbeidsmarkt. Dispensatie moet daarnaast ook verleend kunnen worden als het bedrijfseconomisch (tijdelijk) noodzakelijk is om af te wijken van een loonstijging die in een cao is afgesproken. Hierdoor kan sneller worden gereageerd op conjuncturele schokken.

Daarnaast valt er in het kader van een evenwichtige belangenafweging iets voor te zeggen om nog eens goed te kijken naar de positie van de medezeggenschap. Overwogen kan worden om medezeggenschap voor alle ondernemingen verplicht te stellen en tegelijkertijd de ruimte voor maatwerk in de vormgeving en bevoegdheden te vergroten. Een bijzonder aandachtspunt is de zeggenschap over strategische keuzes van internationale bedrijven die niet vallen onder de Nederlandse structuurwetgeving, alsmede de invloed van de ondernemingsraad in verhouding tot de vergadering van aandeelhouders. Het is daarom van belang om de discussie over medezeggenschap ook op Europees niveau te voeren.

Een sociale markteconomie vraagt om een (nieuw) evenwicht tussen werkgevers en werknemers. Laat het CDA het voortouw nemen in het maatschappelijke en politieke debat over herijking van het poldermodel.

Medische ethiek blinde vlek in CDA

door *Theo Boer*

De auteur is universitair docent ethiek aan de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) te Utrecht.

Als academicus word je geacht om je actief en effectief in internationale netwerken te engageren. Dat is geen straf: internationale contacten zijn vaak de krenten in je pap. Je komt in andere landschappen en steden; de mensen die je ontmoet bieden je een frisse kijk op je eigen besognes. Meestal heb je met internationale partners, anders dan met sommige nationale, geen concurrentie- of zeggenschapsverhouding. Veel praten, met de benen op tafel soms, leidt tot groter begrip en bevordert de morele waarheidsvinding.

Als het daarbij gaat over euthanasie, hulp bij zelfdoding en andere medisch-ethische dilemma's, ervaar je als Nederlander een cultuurshock. Ik ben lid van een regionale toetsingscommissie euthanasie, en samen met collega's in vier andere commissies buigen we ons over een nog altijd stijgend aantal meldingen. Een van onze doelen is het verder ontwikkelen van jurisprudentie bij de beoordeling van wat 'ondraaglijk' is – of het nu lijden op basis van terminale kanker is, psychisch lijden, of lijden aan de ouderdom. We zijn daar in Nederland niet over uitgesproken. 'Uit vrije wil' bepleit een wettelijk vastgelegd recht op een zachte dood voor elke 70-plusser, artsengorganisatie KNMG wil 'lijden aan het leven' het liefst onder de hui-

dige euthanasiewet onderbrengen. Het veld is in Nederland volop in beweging.

Het buitenland is op dit terrein beduidend kalmer. Vijftien jaar geleden beschouwde Nederland zich als een voorloper; inmiddels heeft alleen België (in de praktijk vooral Vlaanderen) ons voorbeeld gevolgd. De Zwitsers, met hun liberale zelfdodingspraktijk, overwegen om de grenzen voor buitenlanders dicht te gooien en blijven tegen euthanasie – een patiënt moet het immers wel zelf doen. Hoewel Nederland met regelmaat delegaties uit Canada, Frankrijk of Zweden op bezoek krijgt, zijn wij in plaats van pioniers toch vooral *loners* gebleken. Buitenlandse gesprekspartners, ook kerkelijke, tonen begrip voor de Nederlandse weg, maar naarmate het daarbij gaat over patiënten met een langere levensverwachting en met meer problemen van existentiële aard, wordt dat begrip dunner en krijgt onbegrip de overhand.

Enkele jaren terug debatteerde ik in München met SPD-minister Zypries van Justitie. Ik, die in eigen land niet als *euthanasiefreudig* bekendsta maar in München een lans brak voor de Nederlandse wet, werd door haar de oren gewassen: 'Waar bent u in Nederland heen op weg?' Van socialisten tot conservatieven en van groenen tot liberalen: buitenlanders houden er massaal een euthanasiestandpunt op na dat je in Nederland alleen nog bij de ChristenUnie, de SGP en delen van de SP aantreft.

* * *

En waar is het CDA in de euthanasiediscus-

sie? In het verkiezingsprogram uit 2010, *Slagvaardig samen*, wordt over de huidige euthanasiepraktijk niets gezegd. Dat kan zijn – de wet is immers een feit. Maar over het voltooide leven wordt slechts opgemerkt dat het hier gaat om complexe vragen en om belangrijke waarden zonder dat het program ook maar in de buurt komt vaneen standpunt. Het CDA

hééft ook goede redenen om minder geprofileerd te zijn dan zijn rechtsbuitens; ‘brede volkspartij met veel visies’, ‘geen theocratie’, ‘moeilijke vragen zonder pasklare antwoorden’, ‘geen voldongen feiten willen terugdraaien’, ‘we zijn al zo lang geassocieerd met het belerende vingertje’. Maar te midden van een zich stormachtig ontwikkelende discussie over het recht op een zelfgekozen levens-einde voor élke oudere begint het gebrek aan een eigen CDA-geluid inmiddels echt op te vallen. Zó bang zijn wij om in de hoek van de scherpslijpers te belanden, dat we op het terrein van de medische ethiek dreigen te stikken in een ideologisch vacuüm. Dat is jammer. Dat je op dit terrein compromissen moet sluiten staat buiten kijf; maar je kunt je tegenstander pas de hand reiken als je zelf een standpunt hebt.

Wat is dan dat CDA-standpunt? Onlosmakelijk verbonden met de religieuze inspiratie van de partij is de overtuiging dat het leven gegeven is. (Veel seculiere mensen hebben overigens een soortgelijke overtuiging, maar

Leven is gave én opgave

dan omschreven in andere termen.) Het leven is iets wat je toevalt, waar je jezelf in aantreft; zoals niemand van ons inspraak heeft gehad bij de bepaling van zijn geslacht, nationaliteit, huidskleur of de identiteit van zijn ouders, heeft ook niemand erom gevraagd om te leven. Leven is gave én opgave. Autonomie, zei ook Kant al, beweegt zich

binnen de gegevenheid van het leven, maar stelt die gegevenheid zelf niet ter discussie. ‘Lééf!’ is net zo’n categorische norm als ‘Wees goed voor anderen!’ Je kunt het leuk vinden of niet, maar daartoe ben je op aarde. Ook in moeilijke tijden. Want er komt de overtuiging bij dat het menselijk leven respect verdient in al zijn fasen en in weerwil van zijn mankementen.

Rigoreus? Niet per se. Over de toepassing van die waarden in de praktijk kun je immers van mening verschillen: zijn er vormen van lijden die met het leven onverenigbaar zijn? Welke uitzonderingen zijn er op de plicht om het leven te beschermen? Welke wet is het verstandigst gezien de grote pluraliteit aan visies, ook binnen het CDA? Ik kan mij goed voorstellen dat menigeen bang is voor prekerigheid op dit punt. Maar over het uitgangspunt hoeft geen onenigheid te zijn; achting voor het leven is een van de kroonjuwelen van de christendemocratie. We kunnen het leven geen slechtere dienst bewijzen dan door over zaken van leven en dood te blijven zwijgen.

Bron: iStockphoto LP Calgary/Canada © Stephen Strathdee

*Migratie in een open
samenleving*

Migratie als christen-democratische uitdaging

Het migratiedebat wordt gedomineerd door discussies over hoofddoekjes en minaretten. De teneur is dat migranten te veel kosten en dat ze de Nederlandse eigenheid en cultuur aantasten. Dat negatieve sentiment dient te worden doorbroken. Het migratiedebat mag enerzijds worden voorzien van een economische grondslag; voor sommige beroepssectoren zou immigratie wel eens onvermijdelijk en waardevol kunnen zijn. Anderzijds kan het debat een dieptelaag krijgen door uit te gaan van de menselijke waardigheid: we aanvaarden eenieder met wat hem ten diepste eigen is.

door *Hubert Beusmans & Pieter Jan Dijkman*

Beusmans is stafmedewerker van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.
Dijkman is hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.

NEDERLAND IS DE LAATSTE DECENNIA van een emigratie- en immigratieland geworden. Minister-president Drees voerde in de jaren vijftig nog een emigratiepolitiek, en Nederland was de facto een emigratieland. In de jaren zeventig en tachtig kantelde echter het beeld. Het waren de jaren van de instroom van Surinamers en van gastarbeiders, die al snel veranderden in 'eerstegeneratieallochtonen' en hun gezin lieten overkomen. Voor 1980 was het cumulatief migratiesaldo negatief, maar sinds die tijd is er sprake van een positief migratiesaldo en een stijgend aantal immigranten.¹ Kwamen er in 1960 nog zo'n 45.000 immigranten het land binnen, in 2000 waren dat er 132.000, en in 2010 vonden ruim 150.000 migranten hun weg naar Nederland.

Die omslag van emigratie- naar immigratieland voltrok zich redelijk geruisloos. Toch is er het laatste decennium in Nederland een alarmsfeer

ontstaan: een groeiende groep burgers vindt immigratie een groot probleem. In 2009 zei weliswaar 60 procent van de Nederlanders dat immigratie de cultuur verrijkt, maar daartegenover staat dat 45 procent immigratie als een probleem beschouwt.² Dat gevoel van een deel van de Nederlanders staat niet op zichzelf. Een meerderheid van de Europeanen staat negatief tegenover immigratie, zo bleek onlangs uit een enquête die in 23 landen is gehouden. Van de Spanjaarden, Italianen en Britten vindt 65 procent dat er te veel immigranten in hun land zijn.³

Die alarmsfeer hangt vooral samen met de komst van niet-westerse, islamitische migranten. Hier openbaart zich wel een verschil in perceptie van de feiten en de alledaags beleefde werkelijkheid. Aan de ene kant zijn er demografen, economen en sociologen die hameren op het belang van migratie om de welvaart op peil te houden. Zij wijzen er terecht op dat slechts 4 procent van de Europese bevolking moslim is en dat het migratiesaldo uit moslimlanden hoogstens licht positief is. Maar aan de andere kant is er de ontvangende kant, de autochtone bevolking, die logischerwijs vooral georiënteerd is op de integratie van nieuwkomers in de eigen leefomgeving, het gebrek daaraan en een falend integratiebeleid uit het verleden.

Deze discussie is uitgemond in een onverkwikkelijk pro-contra-migratie-debat: onder wetenschappers heerst het besef dat migratie simpelweg een gegeven is, en zelfs dat migratie een economische noodzaak is; tegelijkertijd meet een belangrijk deel van de bevolking het succes van migratie af aan culturele maatstaven, met als gevolg een negatieve grondhouding ten aanzien van migratie.

De vraag is: hoe kunnen we deze patstelling doorbreken? Dat kan enerzijds door de migratiepolitiek van een economische grondslag te voorzien; migratie zou in de toekomst simpelweg wel eens onvermijdelijk kunnen zijn om personeelstekorten op te vangen. Maar er is meer dan dit 'profijt-denken' alleen. Daarom zou, anderzijds, het debat een dieptelaag kunnen krijgen door het begrip 'menselijke waardigheid' een centralere plek toe te kennen. Het eerste woord moet altijd zijn: we aanvaarden ieder mens met alles wat hem ten diepste eigen is.

DE ECONOMIE VAN MIGRATIE

Een groep van acht prominente Europeanen onder leiding van Joschka Fischer presenteerde onlangs een rapport met als voornaamste boodschap: Europa zal migratiebestendig en pluriform zijn, of zal niet zijn. Sterker nog, Europa heeft meer immigranten nodig, aldus de groep van acht, met mensen als oud-NAVO-chef Javier Solana, oud-EU-commissaris Emma Bonino en historicus Timothy Garton Ash.

De belangrijkste reden voor het pleidooi voor meer migratie is de dalende beroepsbevolking in combinatie met een groeiende en tegelijk vergrijzende bevolking. Een hogere pensioenleeftijd en een toename van de arbeidsparticipatie zijn ontoereikend om die klap op te vangen. De Europese Commissie heeft eens berekend dat de komende vijftig jaar het aantal mensen dat de kost verdient in Europa zal dalen met 100 miljoen; in Duitsland zal de beroepsbevolking zelfs krimpen van circa 50 tot mogelijk-kerwijs 30 miljoen. Anders gezegd: nu werken nog vier Europeanen op elke gepensioneerde, over een halve eeuw zullen dat er nog maar twee zijn. ‘Dat is een recept voor verval’, concluderen Fischer en de zijnen.⁴

Het rapport kreeg in Nederland nauwelijks aandacht. Op zichzelf is de boodschap ook niet nieuw. Zowel de Europese Commissie als het Europees Parlement maakt zich al jaren zorgen over demografische ontwikkelingen in Europa en wijst met regelmaat de lidstaten op hun gebrek aan visie op dit probleem. Voor Nederland geldt hetzelfde als voor de andere lidstaten: de schaarste aan personeel, met name in sectoren als de zorg, de tuinbouw en het onderwijs, zal alleen maar toenemen.

De gedachte dat met immigratie een immens probleem als de vergrijzing kan worden opgelost is niet houdbaar. Om de vergrijzing op te kunnen vangen met migranten is een dermate grote stroom migranten nodig dat de omvang van de Nederlandse bevolking in 2100 ongeveer 100 miljoen zou moeten zijn, zo wijzen berekeningen uit. Immigratie kan de vergrijzing hoogstens iets vertragen, maar ook immigranten vergrijzen; er zal een permanente verjonging nodig zijn, constateert Harry van Dalen terecht.⁵ Joop Hartog gaat nog een stap verder: hij merkt op dat immigratie nadelige effecten voor de economie kan hebben, namelijk een stijgende bevolkingsdichtheid, met alle gevolgen voor de leefomgeving van dien.⁶

Dat neemt niet weg dat de moderne migratie grote economische belangen heeft. ‘Politieke’ migranten zijn vluchtelingen die asiel zoeken en in de meeste gevallen bij aankomst de intentie hebben om terug te gaan als de situatie in het thuisland is verbeterd. ‘Economische’ vluchtelingen heb-

ben de intentie om zich blijvend te vestigen in het ontvangende land en hebben daarmee een veel grotere invloed op de samenleving. Naast hun persoonlijk financieel gewin gaan ze deel uitmaken van de lokale economie. De snackbar is een

*De snackbar is een Arabische
bedrijfstak geworden*

Arabische bedrijfstak geworden. ‘Medelanders’ uit de tweede en derde generaties nemen bovendien met succes deel aan de kenniseconomie en dragen hun steentje bij aan dienstverlening en bestuur. In 2010 hebben mi-

granten wereldwijd ruim 408 miljard dollar teruggestuurd naar familie en thuisblijvers, meldde de Wereldbank recentelijk.⁷ Migratie wordt ook in toenemende mate in verband gebracht met de Millennium Ontwikkelingsdoelen.⁸ Hieruit blijkt wel het belang van economische migratie.

Migratie heeft, behalve deze economische belangen, nog meer voordelen. De diversiteit van een samenleving levert een hoop creativiteit op. In Nederland is nog te weinig onderzoek verricht naar de sociale gevolgen van migratie. Uit onderzoek in andere landen blijkt dat de stedelijke ‘melting pot’ die Nederland is, een bron van creativiteit, economisch potentieel en sociale cohesie kan zijn.⁹

De Amerikaanse politicoloog Putnam, schrijver van het veelgeciteerde *Bowling alone*, heeft dat aangetoond. Hij constateerde dat de komst van nieuwe groepen op korte termijn een zware wissel trekt op de solidariteit en het sociale kapitaal van een samenleving. Naarmate de etnische diversiteit in een stad of gebied groter is, neemt het vertrouwen van mensen in hun omgeving, de gemeenschap en de instituties van de overheid af. Hij gebruikt het beeld van de schildpad: bij een hoge etnische diversiteit trekt de schildpad zich terug in zijn schulp. Maar daarmee is nog niet alles gezegd. Want voor de lange termijn, aldus Putnam, heeft etnische diversiteit voornamelijk positieve effecten: ze leidt niet alleen tot snellere economische groei, maar draagt ook bij aan een toename van de wetenschappelijke en culturele creativiteit.¹⁰ Uit ander onderzoek blijkt dat een hoge mate van culturele diversiteit zelfs kan leiden tot innovaties. Zo blijkt dat er in stedelijke regio’s met een sociale ‘melting pot’ meer patenten worden aangevraagd.¹¹

SELECTIEVER TOELATINGSBELEID

Het komt er dan ook op aan om een selectiever toelatingsbeleid te voeren, met de staat als poortwachter. In de eerste plaats is het belangrijk om onderscheid te maken tussen hoog- en laagopgeleide migranten. Rob Euwals en Bas ter Weel van het CPB wijzen er terecht op dat de Nederlandse verzorgingsstaat een aanzuigende werking heeft op laagopgeleide migranten. Als gevolg van het herverdelingssysteem en het beschermen van de positie van zwakkeren in de samenleving zijn de lonen relatief hoog aan de onderkant van de arbeidsmarkt en laag aan de bovenkant. Vrije arbeidsmigratie is volgens Euwals en Ter Weel geen zinvolle optie als we kiezen voor een verzorgingsstaat die verder gaat dan een minimale zorg voor zwakkeren. Het beleid zal erop gericht moeten zijn om vooral de kennismigranten en hoopopgeleide arbeidsmigranten te werven.¹²

Feitelijk is dat al sinds een paar jaar het beleid. Asielzoekers, mensen in

nood, zijn welkom en zullen altijd welkom moeten zijn, maar als het gaat om de reguliere migratie maakt de overheid terecht onderscheid tussen kansarme en kansrijke migranten. Anders bestaat het gevaar dat er te veel mensen ‘driehoog-achter’ geraken, om in de woorden van minister Leers te spreken.¹³ Dat is niet goed voor hen, en dat is ook niet goed voor een samenleving. De invoering van de Europese Blue Card zou kunnen helpen om tot een nog betere selectie van arbeidsmigranten te komen. Een andere optie zou zijn om de inkomenseisen voor hoopopgeleide migranten te verlagen.¹⁴

In de tweede plaats is het belangrijk om onderscheid te maken tussen verhandelbare goederen en niet-verhandelbare goederen. In de economische theorie bestaat een oud leerstuk dat bewijst dat migratie in feite overbodig is als er volledige vrijhandel in goederen heerst. Goederen zijn immers, zo merkt hoogleraar economie Harry van Dalen terecht op, niet meer dan ‘pakketjes kapitaal en menskracht die de wereld overgaan’. Deze goederenstroom egaliseert de prijzen en daarmee verstomt, in theorie althans, de noodzaak tot migratie. Deze perfecte wereld bestaat uiteraard niet, maar dit gedachte-experiment brengt wel tot uitdrukking dat migratie voor bepaalde sectoren niet noodzakelijk is. Voor andere sectoren zijn er tegelijkertijd wel goede redenen om migratie toe te staan. Dat heeft te maken met het feit dat sommige goederen en diensten niet verhandelbaar zijn; verplegers, onderwijzers, loodgieters en bouwvakkers bieden diensten aan die niet direct internationaal verhandelbaar zijn.¹⁵ Migratie zou in die gevallen dan ook zinvol kunnen zijn.

De vraag is: waar moeten de migranten die we nodig hebben vandaan komen? Door de volledige openstelling van grenzen voor Oost-Europese werknemers zijn de migratiestromen de laatste jaren danig veranderd. Op 1 januari 2009 was 55 procent van de immigranten westers en 45 procent niet-westers. Een jaar later telde Nederland 45 procent westerse en 55 niet-westerse allochtonen. Maar voor de lange termijn zal een toenemende migratiestroom uit Polen en Hongarije misschien geen oplossing blijken te zijn. De Oost-Europese lidstaten hebben net als Nederland te maken met een sterk vergrijzende bevolking. Bovendien is de uitstroom van arbeidskrachten niet bevorderlijk voor het op peil houden van hun eigen economie. Door de schaarste op de arbeidsmarkt in Oost-Europese landen zullen de loonkosten stijgen, en daarmee ook de kosten van de sociale voorzieningen. Het is alleszins begrijpelijk dat de regering van Polen haar landgenoten probeert terug te lokken met leuzen als ‘Dichter bij je werk, dichterbij je Polen’; de regering weigert haar eigen arbeidsmarkt te kannibaliseren.

De kans is dan ook aanwezig dat in de toekomst migranten uit de Arabische en Noord-Afrikaanse landen zullen komen, temeer daar die landen

te maken hebben met een *youth bulge*, een overschot aan jonge werkloze mannen en vrouwen.¹⁶ De Europese Commissie ontwikkelt zelf al plannen om actief te gaan werven in de Noord-Afrikaanse landen; zogeheten mobiliteitspartnerschappen moeten ervoor zorgen dat de migrantenstromen in goede banen worden geleid. Het gevolg is dan wel dat culturele vraagstukken alleen nog maar aan belang zullen winnen.

RECHTSCULTUUR

Migratie kan alleen werken en nut hebben als de migranten zo veel mogelijk meedoen en meedraaien in de samenleving. Dat is de impliciete veronderstelling van een goede migratiepolitiek: verplegers moeten wel de Nederlandse taal spreken en een kennisniveau bezitten waardoor ze mee kunnen doen.

De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) publiceerde afgelopen voorjaar een rapport getiteld *Migratiepolitiek in een open samenleving*. De boodschap: migratiepolitiek moet worden losgekoppeld van de integratiepolitiek; economische voorwaarden moeten leidend zijn bij de toelating van migranten en er moet terughoudendheid worden betracht bij het stellen van culturele eisen. Het economische belang van migratie is zo groot dat zelfs het spreken van de Nederlandse taal niet als verplichting mag gelden.¹⁷ Het laten vallen van de taaleis zou buitengewoon onverstandig en ongewenst zijn. Voor het functioneren van een samenleving is het van groot belang dat de deelnemers communiceren en actief participeren. Taal is het middel om mee te doen en moet daarom als absolute eis worden gesteld aan nieuwkomers – dat is in elk geval de winst van tien jaar discussiëren over integratie. De RMO reduceert migranten tot louter economische migranten, precies zoals we dat in de jaren zestig en zeventig met de zogeheten ‘gastarbeiders’ hebben gedaan, met als gevolg een grotendeels geïsoleerde groep ‘eerstegeneratieallochtonen’, zoals dat met een ongelukkige term wordt aangeduid.

Deze reductie van nieuwkomers tot economische migranten komt voort uit een economisch nuttigheidsdenken. Maar er is meer dan dit ‘profijtdenken’. Cultuur doet ertoe. Mensen zijn niet alleen werknemer, ze zijn ook ouder, ze komen ergens vandaan, ze voelen zich verbonden met culturele gemeenschappen. De Canadese filosoof Taylor spreekt over het verlangen naar erkenning dat dieper in het menselijke bestaan is verankerd dan het verlangen om als maatschappelijk individu – homo economicus – te functioneren. Het dieperliggende existentiële verlangen waaraan hij refereert, is een verlangen naar authenticiteit: dat wil zeggen ‘wie we zijn, waar we vandaan komen’.¹⁸ De erkenning van de ander betekent dan ook niet alleen de

erkenning van de bijzondere capaciteiten van die ander, maar ook de erkenning van zijn neigingen en behoeften. Nieuwkomers willen graag als mens worden gezien, iets wat ze gemeen hebben met autochtone Nederlanders.

De politieke kernvraag rond immigranten betreft de waarde die door autochtonen aan verschil wordt toegekend. Taylor spreekt van de noodzaak van ‘een politiek van verschil’. Of beter gezegd: een ‘authentieke politiek van verschil’, daar gaat het hem om: ‘Met de politiek van het verschil wordt ons gevraagd

De politieke kernvraag rond immigranten betreft de waarde die door autochtonen aan verschil wordt toegekend

de unieke identiteit van dit individu of deze groepering, hun verschil met anderen te erkennen.’¹⁹ Zeker, er kunnen grenzen in zicht komen bij het aanvaarden van culturele gebruiken en gewoonten van migranten. En de Nederlandse cultuur, als onderdeel van de Europese westerse beschaving, is niet vrijblijvend: ze is gevoed door joodse en christelijke tradities en het Griekse denken, en uitgemond in een interactie tussen christendom, rationalisme en de ethiek van authenticiteit. Daarom zijn er ook grenzen gesteld aan vrijheid en gelijkheid, zoals het ontzag voor het heilige, respect voor tradities, eerbied voor voorouders.²⁰ Maar, zoals Gerrit de Kruijf, hoogleraar ethiek, terecht stelt: ‘Bij onze rechtscultuur hoort dat je niet pas in je rechten erkend wordt als je verandert.’²¹ Aanvaarding van migranten houdt in eerste instantie in dat we ze aanvaarden zoals ze zijn, met alles wat ze ten diepste eigen is.

Aan de Nederlandse taal moet een inspanningsverplichting worden verbonden, maar veel lastiger ligt dat voor iets wat betrekking heeft op cultuur of rechtscultuur. Als vanzelfsprekend maakt de rechtsstaat deel uit van een rechtscultuur, dat wil zeggen: de formele principes en kaders wortelen in een ‘verhaal’, in overtuigingen en tradities. De aanhangers van populistische partijen voelen dat zeer goed aan. Maar hier komen wel de beperkingen van de politiek in zicht. We zullen misschien zelf voortdurend met elkaar en met nieuwkomers in gesprek moeten zijn over de diepste bronnen van onze Europese rechtscultuur en over wat ons bindt. Want de rechtsstaat kan alleen bestaan als de vrijheid die hij zijn burgers belooft van binnenuit door de gemeenschap beleefd en gereguleerd wordt. Dat betekent dan ook dat de meest wezenlijke principes van onze rechtsstaat, die teruggaan op een christelijke traditie van vrijheid en ruimte voor verschil, nooit gegarandeerd kunnen worden. Zoals De Kruijf verwoordt: ‘Ze kunnen gearticuleerd en hartstochtelijk verdedigd worden. Maar ze kunnen ook door meerderheden veranderen. Meerderheden kunnen het

vreemde uitbannen en andere meerderheden kunnen het ooit vreemde cultiveren.²² Maar we zijn er wel zelf bij.

CHRISTENDEMOCRATISCHE MIGRATIEPOLITIEK

De christendemocratie kent een lange traditie van omgaan met verschil en andersdenkenden. Het waren rooms-katholieken en gereformeerde dissenters die in de achttiende en negentiende eeuw stredden voor gelijkwaardigheid; hand in hand eisten ze dezelfde rechten op kerkgebouwen en politieke participatie op als de protestantse meerderheid. En het was eind negentiende eeuw Abraham Kuypers die brak met de gedachte dat er een uniforme definitie van natie, burgerschap en het publieke domein diende te zijn. De vraag is nu hoe we, vanuit christendemocratisch perspectief, een moderne migratie- en integratiepolitiek vorm kunnen geven, met alle actuele uitdagingen die er in de eenentwintigste eeuw zijn. Anders gezegd: wat zijn nu de voorwaarden waaronder migranten welkom zijn in de hedendaagse, open Nederlandse samenleving? Er zijn drie elementen die in een christendemocratische visie op een migratiepolitiek zouden passen.

In de eerste plaats zou de notie ‘menselijke waardigheid’ voorop kunnen staan, nog even los van de internationale verplichtingen en humanitaire overwegingen om vluchtelingen toe te laten. Het zou een mooie christendemocratische uitdaging zijn om dat begrip nader te doordenken. Het eerste woord moet altijd zijn, indachtig het Bijbelse woord over de ‘vreemdeling die in uw poorten is’: aanvaard de mens zoals hij is, waar hij ook vandaan komt. Wie denkt de ander te kunnen integreren met wantrouwen en eigen gewin als bodem, zal het tegendeel bereiken.

De historicus George Harinck wijst op het belang van het woord ‘gastvrijheid’, waarin zowel ligt besloten dat er een gastheer is – in zijn termen een christelijk waardepatroon waarin de pluriformiteit wortelt – als dat er door die gastheer ruimte wordt gemaakt voor de ander om zichzelf te zijn. Natuurlijk blijft het ook dan een spannende onderneming om de goede verhoudingen te bewaren tussen de verschillende overtuigingen en culturen. Maar het is een manier van denken die niet bij uitsluiting begint en die wordt geruggensteund door een christelijke traditie van vrijheid en verdraagzaamheid in ons land.²³

In de tweede plaats dienen nieuwkomers zich te houden aan de democratische rechtsstaat en dient de samenleving als geheel voortdurend in gesprek te zijn over de democratische rechtscultuur. Het past in de christendemocratische traditie om die rechtscultuur nader te duiden en die spanning tussen rechtsstaat en rechtscultuur op te zoeken. De discussie over ‘de Hollandse waarden’ – over het bezielde verband, wat Nederlan-

ders bindt – wordt momenteel vooral gevoerd met ‘de joods-christelijke cultuur’, een paraplubegrip dat momenteel helaas niet appelleert aan een opdracht, maar aan een claim. Het zou dan ook minstens zo behulpzaam kunnen zijn om de discussie meer te voeren aan de hand van de term ‘rechtscultuur’, want dan kunnen we het in gesprek met nieuwkomers hebben over de democratische cultuur, en zeggen dat democratie niet alleen een kwestie is van ‘de meerderheid telt’, maar ook betekent dat rekening wordt gehouden met minderheden. We kunnen het dan ook hebben over het grondrecht van godsdienstvrijheid, namelijk dat godsdienstvrijheid ook een godsdienst van vrijheid veronderstelt.

Een derde element zou de notie van persoonlijke verantwoordelijkheid kunnen zijn. Terecht wijst de recent verschenen integratienota van het kabinet, ‘Integratie, binding, burgerschap’, op de verantwoordelijkheid van nieuwkomers zelf om er in Nederland iets van te maken. In de christendemocratische mensvisie is ieder mens gezegend met verantwoordelijkheidsbesef, voor anderen en de samenleving. Dat geldt voor burgers aan de ontvangende kant, het geldt evenzeer voor migranten.

Het verhitte debat over migratie en integratie vraagt om een perspectiefwisseling. Dat kan door minder nadruk te leggen op de uiterlijkheden, op de hoofddoekjes en de boerka’s, en door de migratiepolitiek nuchter te benaderen en van een economische grondslag te voorzien. Maar een christendemocratische migratieagenda houdt daar geen halt: we willen niet alleen de hersenen en de handen, maar ook het ‘gezicht’. Het past in de christendemocratische traditie om de uniciteit van de mens centraal te stellen. Zoals het in de joodse vertelling luidt: ‘Een rabbi vroeg eens aan zijn leerlingen hoe je weet wanneer de nacht ten einde is, en de dag begint. Een leerling zei: “Dat is wanneer je een hond van een schap kunt onderscheiden.” “Nee”, zei de rabbi. “Is het dan wanneer je van verre een dadelboom van een vijgenboom kunt onderscheiden?” vroeg een ander. “Nee”, zei de rabbi, “het is als je in het gezicht van de mens die je tegenkomt kunt kijken en daarin het gezicht van je broer of je zus ziet. Totdat het zover is, is de nacht nog bij ons.”’

Noten

- 1 Zie de bijdrage van Harry van Dalen in deze CDV-bundel.
- 2 Zie http://trends.gmfus.org/immigration/doc/TTI_2009_Key.pdf
- 3 Zie http://www.ipsos.fr/sites/default/files/attachments/globaladvisor_immigration.pdf
- 4 Report of the Group of Eminent Persons of the Council of Europe, *Living together*.

Combining diversity and freedom in 21st-century Europe, 11 mei 2011, p. 10.

- 5 Zie de bijdrage van Harry van Dalen in deze CDV-bundel.
- 6 Zie de bijdrage van Joop Hartog in deze CDV-bundel.
- 7 Wereldbank, ‘World Bank’s latest Migration and Remittances Factbook 2011’.
- 8 Ministerie voor Ontwikkelingssamenwerking en het ministerie van Justitie, beleidsnotitie ‘Internationale migratie

- en ontwikkeling', 2008, p. 22.
- 9 Zie de bijdrage van Peter Nijkamp in deze CDV-bundel.
 - 10 Robert D. Putnam, 'E Pluribus Unum. Diversity and community in the twenty-first century', *Scandinavian Political Studies* 30 (2007), nr. 2, pp. 137-174. Zie ook de bijdrage van Hester Jansen in deze CDV-bundel.
 - 11 Zie de bijdrage van Peter Nijkamp in deze CDV-bundel.
 - 12 Zie de bijdrage van Rob Euwals en Bas ter Weel in deze CDV-bundel.
 - 13 Zie het interview met minister Gerd Leers in deze CDV-bundel.
 - 14 Zie de bijdrage van Rob Euwals en Bas ter Weel in deze CDV-bundel.
 - 15 Zie de bijdrage van Harry van Dalen in deze CDV-bundel.
 - 16 Zie de bijdrage van Wim van de Camp in deze CDV-bundel.
 - 17 Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Migratiepolitiek voor een open samenleving*. Den Haag: RMO, 2011.
 - 18 Charles Taylor, 'De politiek van erkenning', in: idem, *Multiculturalisme*. Amsterdam: Boom, 1995, p. 49-51; zie de bijdrage van Martien Schreurs in deze CDV-bundel.
 - 19 Taylor 1995, p. 55.
 - 20 Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Integratie op waarde geschat. Reflecties rondom diversiteit en gemeenschappelijkheid*. Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 2003, pp. 45-48.
 - 21 Zie de bijdrage van Gerrit de Kruijf in deze CDV-bundel.
 - 22 Zie de bijdrage van Gerrit de Kruijf in deze CDV-bundel.
 - 23 Zie de bijdrage van George Harinck in deze CDV-bundel.

Migratie in perspectief

Een nuchtere kijk op de waarde van migratie

Nederland kent een lange traditie als emigratieland. Pas in de tweede helft van de vorige eeuw is de immigratie explosief gestegen. Problemen met integratie lijken dan ook voort te komen uit de breuk met de traditie: Nederland is van emigratieland naar immigratieland getransformeerd. Dit hoeft echter geen probleem te zijn wanneer er duidelijk en consequent beleid wordt ontwikkeld dat past bij een open samenleving.

door *Harry van Dalen*

De auteur is hoogleraar economie aan de Universiteit van Tilburg en senior onderzoeker bij het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) in Den Haag.

WIE DE DISCUSSIES OVER IMMIGRATIE over de jaren heeft gevolgd, wordt bevangen door verbazing. Jarenlang wordt er gejammerd over de gebrekkige integratie van Marokkanen en Turken, en dan vindt er opeens een omslag plaats en zijn migranten opeens een brok dynamiek en is de multiculturele samenleving een feest. Partijen die de vrijheid een warm hart toedragen zijn opeens voor beperkingen van mobiliteit, en de partijen met een voorliefde voor staatsinmenging gedragen zich als liberalen wanneer het op migratie aankomt. Immigratie kan niet op veel waardering van Nederlandse burgers rekenen. De beeldvorming over immigranten is allesbepalend geworden, en voor wie niet uit zijn leunstoel komt is het verleidelijk om beeld en realiteit met elkaar te vereenzelvigen. Toch moet men te allen tijde de nuance zoeken. De stroom immigranten is zeer heteroog naar tijd

en naar nationaliteit, leeftijd, capaciteiten en motieven. Op 1 januari 2010 telde Nederland 3,4 miljoen allochtonen, van wie 45 procent westers en 55 procent niet-westers. En door de stroom uit Oost-Europa is die verhouding danig veranderd: 55 procent van de immigranten in 2009 was westers en 45 procent niet-westers.

Wie migratie wil beoordelen moet vooral oog voor de cijfers hebben, omdat de ervaringen divers zijn. Nuchterheid is derhalve geboden, in politiek, wetenschap en de praktijk van alledag. In deze bijdrage zal ik de belangrijkste cijfers en inzichten over migratie de revue laten passeren die voor Nederland relevant zijn en die enigszins verklaren waarom er zoveel ruis in het publieke debat ontstaat.

IMMIGRATIELAND TEGEN WIL EN DANK

Generaties Nederlanders groeien en groeiden op met verschillende ervaringen ten aanzien van migratie. Als we zeer ver in de Nederlandse geschiedenis teruggaan (zie figuur 1) dan kunnen we drie zaken waarnemen.

Allereerst was de negentiende eeuw er een van uittocht. Ten tweede zien we grote schommelingen in de twintigste eeuw ontstaan, zowel immigratie- als emigratiegolven. Maar de meest onverwachte (en derde) waarneming is toch wel dat Nederland, gezien vanaf 1796, bijna twee eeuwen lang een emigratieland is geweest. Voor 1980 was het cumulatief migratiesaldo negatief, ondanks het feit dat aan het begin van de twintigste eeuw het land een netto immigratieland was.¹ Vanaf 1796 zijn er 7,2 miljoen inwoners vertrokken en zijn er 7,9 miljoen inwoners bij gekomen. Met andere woorden: Nederland is in ruim twee eeuwen tijd 700.000 inwoners rijker geworden. Nederland is zo lang een emigratieland geweest, dat het niet zo vreemd is dat Nederlanders moeilijk hebben kunnen wennen aan de status van immigratieland. Wie vooruit wilde komen, emigreerde naar de vs. Voor oudere generaties staat dat beeld nog in het geheugen gegrift. Vlak na de Tweede Wereldoorlog ontstond er een heuse emigratiegolf richting landen

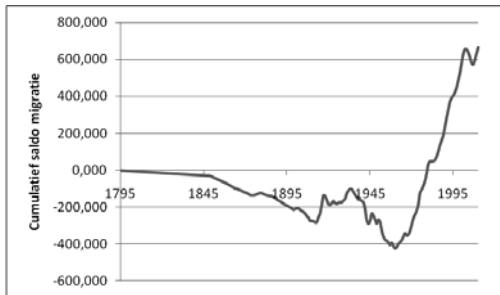
De onafgebroken immigratiestroom is de reflectie van het economische succes

als de vs, Canada en Australië. Nederland voerde onder aanvoering van minister-president Drees een emigratiepolitiek, en Nederland was ook de facto een emigratieland. De jaren zestig waren de jaren van sterke groei en opbouw van de wel-

vaartsstaat, waardoor er weer hoop op een toekomst was en de reden om te vertrekken verdween. De onafgebroken immigratiestroom is de reflectie van het economische succes en de inhaalslag die Nederland maakte. Het

waren de jaren van gastarbeiders en de gedachte dat men na gedane arbeid in de industrie weer terug zou keren naar het land van oorsprong.

FIGUUR 1

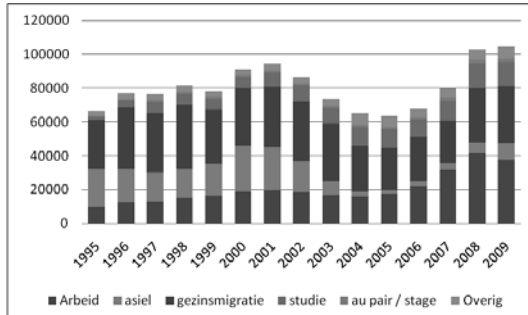
CUMULATIEF SALDO MIGRATIE NEDERLAND, 1796-2010²

De jaren zeventig waren de jaren van de instroom van Surinamers na de onafhankelijkheid van Suriname. En gedurende de jaren tachtig en negentig werd duidelijk dat gastarbeiders veranderden in ‘eerstegeneratieallochtonen’ die ofwel gezinnen vormden of hun gezin lieten overkomen. Terugkijkend, moet toen het besef zijn ingedaald dat Nederland definitief een immigratieland was geworden, met eerste- en tweedegeneratie-immigranten. Aan het begin van de eenentwintigste eeuw is de ‘melting pot’ van culturen enorm groot, hoewel de Turkse, Surinaamse en Marokkaanse groepen de boventoon voeren.

Echter, in de stroomcijfers beginnen deze groepen naar de achtergrond te geraken: zij worden verdrongen door Oost-Europeanen (vooral Polen), die zich naar het zich laat aanzien veel meer als de tijdelijke arbeidsmigrant gedragen. De gelijkenis met de Spanjaarden en Italianen die in de jaren 1964-1973 naar Nederland kwamen dringt zich op. Van deze groep is tien jaar later driekwart weer teruggekeerd naar hun thuisland; dit aandeel is ruim twee keer zo groot als het terugkeerpercentage van Turken en Marokkanen.³

Voor de jaren vanaf 1995 houdt het CBS bij om welke redenen immigranten naar Nederland komen. Zoals te zien is in figuur 2 is de samenstelling van de immigratiestroom over de jaren zeer heterogeen, hoewel gezinsmigratie altijd een dominante stroom vormt. Opvallend is dat de laatste jaren het arbeidsmotief overheerst, hetgeen vooral terug te voeren is op het opengaan van de grenzen voor Oost-Europese migranten.

FIGUUR 2

IMMIGRATIE VAN NIET-NEDERLANDERS NAAR MIGRATIEMOTIEF⁴

WANNEER MIGRATIE NUT HEEFT

Maar wat moeten we van immigratie vinden? Wanneer winnen landen en migranten van internationale mobiliteit, of moeten we constateren dat er alleen maar verliezers zijn? In de economische theorie bestaat een oud leerstuk dat bewijst dat migratie in feite overbodig is als er volledige vrijhandel in goederen heerst. Goederen zijn immers niet meer dan pakketjes kapitaal en menskracht die de wereld overgaan en op die indirecte manier egaliseert de goederenstroom de prijzen, en daarmee verstormt ook de noodzaak tot migratie. Uiteraard bestaat die perfecte wereld niet, maar dit gedachtespel brengt wel tot uitdrukking dat migratie voor sectoren die hun bestaan ontleenen aan verhandelbare goederen niet per se noodzakelijk is. Het is veeleer

Migratie is een stroom die vele imperfecties kent

dat er, bewust dan wel onbewust, allerlei belemmeringen zijn opgeworpen die maken dat vrijhandel zijn kracht niet kan tonen. Migratie is daarentegen een stroom die vele imperfecties kent. Niet voor niets stelt Adam Smith in zijn *Wealth of*

Nations: 'Man is of all sorts of luggage the most difficult to be transported.' Toch kunnen er goede redenen zijn om migratie toe te staan, en die hebben voornamelijk te maken met het feit dat sommige goederen en diensten niet verhandelbaar zijn. Verplegers, elektriciens, loodgieters, bouwvakkers: ze bieden allemaal diensten aan die niet direct internationaal verhandelbaar zijn. De impliciete veronderstelling waaronder migratie werkt (en nut heeft) is dat bijvoorbeeld verplegers wel dezelfde taal spreken en een kennisniveau bezitten waardoor men mee kan draaien in de Nederlandse samenleving.

Diensten kunnen weliswaar verhandelbaar zijn, maar zijn in de praktijk niet te scheiden van de mensen die ze verlenen. Een speciale vorm van niet-verhandelbaarheid betreft de *productie* van ideeën.⁵ A priori zou men zeggen dat ideeën juist bij uitstek verhandelbaar zijn, maar dat slaat vooral op de toepassing van wetenschappelijke ideeën. De praktijk en de geschiedenis van de wetenschap laten echter zien dat voor het produceren van ideeën face-to-face-interactie van essentieel belang is. De kennis waar het om draait laat zich moeilijk codificeren. ‘Tacit knowledge’ maakt dat we niet kunnen leunen op de ‘invisible hand’ van de markt, en dat migratie een noodzakelijk fenomeen is.

Voor de toekomst van migratie is het echter van groot belang te bedenken wat verhandelbaar is en wat niet, met andere woorden: wanneer migratie noodzakelijk is en wanneer niet. Technologieën maken het mogelijk om op afstand te vergaderen, voor chirurgen te opereren in een ander land, en zelfs bouwvakkers kunnen voor een deel overbodig worden door prefabwoningen. Dus wat niet verhandelbaar is vandaag, zou in de toekomst wel degelijk verhandelbaar kunnen zijn.

VALKUILEN

In de theorieboeken kan migratie een nuttige en (kleine) profijtelijke bijdrage aan een land leveren.⁶ In de praktijk komen echter problemen naar voren die bij het toestaan van migratie over het hoofd worden gezien, hetzij omdat beleidsmakers zich verheven voelen boven de boekhoudkundige regels van de demografie, hetzij omdat men de sterke selectieve krachten onderschat die uitgaan van een welvaartsstaat, hetzij omdat men te optimistische verwachtingen heeft over de aanpassingskosten die gemoeid gaan met migratie. Laat ik deze blinde vlekken een voor een doornemen.

Demografisch denken

Het ontkennen van demografische principes is een begrijpelijke karaktertrek omdat de wiskunde van actuarissen en demografen niet uitnodigt tot veel verbeelding. De eerste valkuil is dat men eenzijdig naar de immigratie kijkt en vergeet dat er ook een stroom migranten het land verlaat. De laatste jaren is emigratie en de emigratiegeneigdheid op een hoger niveau komen te liggen, niet alleen onder autochtonen maar ook onder allochtonen.⁷ Dit heeft belangrijke consequenties voor omvang en samenstelling van de bevolking. Voor de *omvang* van de bevolking is uiteraard alleen het emigratiesaldo (immigratie – emigratie) van belang. En voor de *samenstelling* van de bevolking is inzicht in het menselijk kapitaal dat verbonden is aan deze beide stromen van belang. Wat betreft de samenstelling van de

bevolking kan het gemiddelde kennis- en inkomensniveau in Nederland achteruitgaan, wanneer de emigratiestroom hoger opgeleid is of een hoger inkomen geniet dan de immigratiestroom. Als we bijvoorbeeld alleen naar de emigratie en immigratie van werknemers kijken, dan blijkt dit goed te kloppen: het gemiddeld dagloon van de immigrant is 122 euro en dat van de emigrant 130 euro.

Een andere demografische valkuil is de gedachte dat een land via immigratie de vergrijzing tot stilstand kan brengen, dan wel aanmerkelijk vertragen. De Verenigde Naties hebben ooit als vingeroefening laten zien welke enorme aantallen migranten een land moet importeren wil een land niet meer vergrijzen. Demografische vooruitberekeningen voor Nederland maken duidelijk dat het constant houden van de leeftijdsstructuur (op niveau 1997) in 2100 een Nederlandse bevolking van 109 miljoen inwoners betekent.⁸ Immigratie kan uiteraard de vergrijzing op de korte termijn iets vertragen, maar ook immigranten vergrijzen, en om de kracht van vergrijzing teniet te doen zal er permanent verjonging nodig zijn.

Magneetwerking welvaartsstaat

Het onrealistische gehalte van dit soort voorstellen valt met enig gezond verstand te ontrafelen. Het tweede punt, de magneetwerking van welvaartsstaten, is in theorie eenvoudig te begrijpen: een genereuze welvaartsstaat zal onder condities van vrije migratie relatief laaggeschoolde immigranten aantrekken en hooggeschoolde immigranten afstoten. Laaggeschoolden vinden zo'n welvaartsstaat aantrekkelijk omdat ze meer ontvangen dan ze aan belastingen en premies betalen. Het mechanisme werkt in omgekeerde richting voor hooggeschoolden: zij zien weinig in een land van bestemming waar ze meer moeten betalen dan ontvangen. Dit is precies waar Milton Friedman ooit op doelde: de vrije migratie die voor 1914 in de vs bestond, heeft het land en de immigranten die naar de vs kwamen veel gebracht. De prikkels en verdeling van kosten en baten veranderden met de komst van de welvaartsstaat. De belastingen en uitkeringen verstoren de motieven, en binnen de regels van een liberale econoom die dit gedachte-experiment uitvoert zijn er dan slechts drie opties: (1) de welvaartsstaat afschaffen, (2) immigranten geen toegang geven tot de welvaartsstaat, of (3) illegale migratie toestaan. Dat laatste klinkt vreemd, maar binnen de gedachtewereld van vrije migratie zou dat wel de vertaling moeten zijn: de illegale migrant van nu is daarmee gelijk aan de legale migrant die zich honderd jaar geleden via Ellis Island toegang verschaftte tot de vs.

Er is echter nog een oplossing (verfoeid door klassieke liberalen), namelijk dat de staat als poortwachter selecteert wie er binnenkomt (en de facto een einde maakt aan het principe van vrije migratie). Pas als er selec-

tie aan de poort is, wordt het voor hooggeschoolden aantrekkelijk om te emigreren naar zo'n staat. Zij zullen zich niet als freeriders gedragen. De empirie op dit terrein suggereert dat deze oplossingsrichting werkt, en dat welvaartsstaten zonder een selectieve immigratiepolitiek de prijs betalen voor een relatief laag geschoolde instroom.⁹ Tabel 1 geeft weer hoe sterk het effect is op de opleidingsgraad van niet-westerse immigranten. Europese landen trekken een niet-westerse migrantenpopulatie aan die relatief laaggeschoold is. Dit ligt duidelijk anders bij landen als Canada en Australië, die een puntensysteem hanteren. De vs selecteert ook, maar heeft minder sturingsmogelijkheden, waardoor de opleidingsgraad relatief laag is vis-à-vis de andere selectieve immigratielanden.

TABEL 1
OPLEIDINGSGRAAD VAN PERSONEN 25-44 JAAR, AUTOCHTOON VERSUS
NIET-WESTERS GEBOREN (2007)

EU-landen	Autochtonen				Geboren in niet-westerse landen (non-OESO)			
	primair	lager secundair	hoger secundair	tertiair (hbo/wo)	primair	lager secundair	hoger secundair	tertiair (hbo/wo)
Nederland	3,6	16,8	46,1	33,6	17,5	18,3	45,5	18,6
Denemarken	0,3	12,5	48,8	38,4	13,4	18,2	34,2	34,2
Frankrijk	4,4	17,5	44,7	33,5	18,1	22,2	29,4	30,4
VK	0,1	25,2	41,0	33,7	1,4	20,2	48,8	29,6
Selectieve landen								
vs	2,1	5,7	50,7	41,5	24,7	7,9	35,3	32,1
Australië	4,3	23,0	40,3	32,4	5,9	11,0	31,5	51,7
Canada	1,7	7,6	38,0	52,7	2,8	5,6	28,0	63,6

Trage integratie

Uiteraard kan het beschreven effect (zie tabel 1) ook het resultaat zijn van een slechte integratie; het hoeft niet alleen aan selectie te liggen. Immigranten zijn sterk oververtegenwoordigd in de rijen der werklozen in Nederland; dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de vs of Canada, waar immigranten net zo vaak werkloos zijn als autochtonen. En daarmee komen we bij de laatste blinde vlek in migratiepolitiek: het idee dat internationale mobiliteit niet met aanpassingskosten gepaard gaat. Uit recent onderzoek blijkt dat migranten met een sterke etnische identiteit (vasthouden aan

oude tradities, gebruik moedertaal thuis, veel belang hechten aan religie) veel meer aanpassingsproblemen hebben en een kleinere kans op werk dan zij die zich aanpassen aan het land van bestemming.¹¹ Dit probleem doet zich vooral voor bij de eerste generatie allochtonen. De tweede generatie weet deze achterstand in kansen op de arbeidsmarkt weg te werken, vooral ook door het vervagen van de etnische identiteit. Daarbij past echter wel een kanttekening. Immigranten met een sterke etnische identiteit verkleinen onbewust de kansen voor hun kinderen door tradities door te geven of simpelweg door thuis de moedertaal te blijven gebruiken.

De belangrijkste les in het beoordelen van de kracht van etnische diversiteit voor een samenleving is een les die Lazear ooit onder woorden bracht. Hij stelt dat die kracht pas tot stand komt wanneer immigranten de cultuur en de taal van het land van bestemming delen en begrijpen.¹² De reden voor het delen van taal en cultuur is eenvoudig: de comparatieve voordelen van verschillende groepen in een samenleving leveren winst op wanneer men met elkaar kan communiceren en verwachtingen en gewoontes kan delen. Anders vertrouwt men elkaar niet, leeft men langs elkaar heen en ontstaat nooit de gedroomde meerwaarde van een multiculturele samenleving.

BESLUIT

Migratie behoort de normaalste zaak van de wereld te zijn voor wie een open samenleving koestert.¹³ Het is echter een fenomeen dat gepaard gaat met problemen en uitwassen die voortkomen uit de hoogmoed en vrijblij-

Migratie behoort de normaalste zaak van de wereld te zijn voor wie een open samenleving koestert

vendheid waarmee migratie in het verleden is benaderd en gebruikt. Deze uitwassen verhinderen dat er ook positieve verhalen over migratie vallen te vertellen. De positieve kant van immigratie is geen vanzelfsprekendheid, zeker niet voor landen met een omvangrijke

welvaartsstaat. Dit element maakt dat men onder ogen moet zien dat een wereld van vrije migratie – zoals deze in het Amerika van de negentiende eeuw bestond – niet tot de mogelijkheden behoort. Wie de vruchten van migratie wil plukken moet in de vormgeving van beleid zowel de insiders als de outsiders dienen, en in het geval van Nederland of Europa betekent dat dat men, als men de status van immigratieland serieus neemt, veel sterker op selectie moet inzetten.

Noten

-
- 1 H. Nicolaas en A. Sprangers, 'Buitenlandse migratie in Nederland 1795-2006. De invloed op de bevolkingssamenstelling', *Bevolkingstrends*, 4^e kwartaal 2007, pp. 32-46.
 - 2 Nicolaas en Sprangers 2007; CBS Statline.
 - 3 H. Nicolaas, 'Ruim helpt Poolse immigranten vertrekt weer', *Bevolkingstrends*, 1^e kwartaal 2011, pp. 32-36.
 - 4 CBS Statline.
 - 5 E.E. Leamer en M. Storper, 'The economic geography of the internet age', *Journal of International Business Studies* 32 (2001), nr. 4, pp. 641-665.
 - 6 G.J. Borjas, 'The economics of immigration', *Journal of Economic Literature* 32 (1994), nr. 4, pp. 167-171.
 - 7 H.P. van Dalen en K. Henkens, *Weg uit Nederland. Emigratie aan het begin van de 21ste eeuw* (NIDI-rapport nr. 75). Amsterdam/Den Haag: Aksant/NIDI, 2008.
 - 8 E. van Imhoff en N. van Nimwegen, 'Migratie géén remedie tegen vergrijzing', *Demos* 17 (2000), nr. 2, pp. 9-10.
 - 9 A. Cohen en A. Razin, 'The skill composition of immigrants and the generosity of the welfare state. Free vs. policy controlled migration' (NBER Working Paper No. 14459). Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2008.
 - 10 OECD, *International Migration Outlook. SOPEMI 2009*. Parijs: OECD, 2010, p. 97.
 - 11 A. Bisin, E. Patacchini, T. Verdier en Y. Zenou, 'Ethnic identity and labour market outcomes of immigrants in Europe', *Economic Policy* 26 (2011), nr. 65, pp. 59-92.
 - 12 E.P. Lazear, 'Culture and language', *Journal of Political Economy* 107 (1999), nr. 6, pp. 95-126.
 - 13 H.P. van Dalen, 'Immigratie. Vloek of zegen voor de Nederlandse economie?', *Bevolking & Gezin* 30 (2001), nr. 3, pp. 3-36.

Een spiegel voor het integratiedebat: de integratie van de joden in Nederland

Geschiedenis is nooit echt ver weg. In een belangrijke politieke discussie kan het verleden zomaar opduiken. Dat is zeker het geval in het integratiedebat dat nu alweer ruim tien jaar intensief wordt gevoerd in de Nederlandse samenleving. Hier en daar duikt de integratie van joden in de negentiende eeuw op als een voorbeeld voor nu. Maar hoe zinvol is zo'n historische spiegel eigenlijk?

door *Bart Wallet*

De auteur is historicus en hebraïcus en is als onderzoeker verbonden aan het Instituut voor Cultuur en Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam. Momenteel verricht hij onderzoek naar de joodse gemeenschap in Nederland sinds 1945.

TOT IN DE JAREN NEGENTIG kwam de joodse gemeenschap in Nederland vrijwel uitsluitend in de media in beeld rond twee uitgesproken thema's. Het eerste was de jaarlijks terugkerende herdenking van de Tweede Wereldoorlog rond 4 mei – waarbij overlevenden en in toenemende mate ook de tweede en derde generatie op televisie en in de kranten hun verhaal mochten vertellen. Het tweede thema waren gebeurtenissen rond de staat Israël, veelal verbonden aan het Arabisch-Israëliësch conflict. In beide gevallen lag daarbij de nadruk op wat joden onderscheidde van de rest van de Nederlandse samenleving, waarin zij 'anders' waren: een specifiek oorlogsverleden en een intense band met een ander land.

EXEMPLARISCHE NEDERLANDERS

Dat veranderde na Paul Scheffers essay 'Het multiculturele drama' uit 2000, de aanslagen op het World Trade Center, en de Fortuyn-revolte, die

zich in het kielzog daarvan ontvouwde. De trots op het multiculturele Nederland vervluchtigde zienderogen en het nieuwe politieke thema werd de integratie van niet-westerse minderheden. In deze nieuwe politieke context kantelde de rol van de Nederlandse joden. Zij kwamen terug in de media en het publieke debat, maar nu niet in wat hen ‘anders’ maakte, maar juist als voorbeeld van een geslaagde integratie. De Nederlandse joden werden exemplarisch in hun Nederlands-zijn en andere minderheden werden opgeroepen om het joodse voorbeeld te volgen.

Het waren voornamelijk politici die in deze context naar de joodse gemeenschap verwezen. Job Cohen, toen nog burgemeester van Amsterdam, benadrukte – zij het met enige voorzichtigheid – de ‘verregaande tolerantie van de kant van de Nederlandse samenleving enerzijds, en vrijwel volledige en soepele integratie van de joden anderzijds’. De grootste belemmering voor de integratie van de Nederlandse joden was geweest, zo stelde Cohen, ‘de schrijnend bittere armoede waar velen van hen onder leden’.¹ De joodse ervaringen in het verleden leerden de politicus Cohen dat hij niet moest streven naar assimilatie, een volledig opgaan van minderheden in de samenleving, maar naar integratie, waarbij mensen gaan participeren maar zonder onrecht te doen aan zichzelf en hun ‘eigen geschiedenis’.²

Lodewijk Asscher, de Amsterdamse wethouder en PvdA-beloofte, durfde nog een stap verder te gaan, en presenteerde de integratie van joden in Nederland als model voor de hedendaagse situatie. Hij zag in het verleden een sterke, sturende overheid die via het onderwijs en subsidiebeleid joden dwong tot ‘een formele aanpassing aan Nederlandse omgangsvormen’ en hun taal, het Jiddisch, deed inwisselen voor het Nederlands. Zo zou ook nu de overheid er niet voor terug moeten schrikken om in te grijpen in de gemeenschappen van minderheden en daarbij keuzes te maken: ‘We moeten liberale stromingen dus steunen, en streven naar een Hollandse islam.’ Een Nederlandse imamopleiding, met in het curriculum een belangrijke plaats voor ‘gelijkheid van man en vrouw en andere Nederlandse kernwaarden’ zou de ‘integratie en modernisering van de Nederlandse islam’ stimuleren.³

De grote vraag is natuurlijk of het beeld dat deze en andere politici hebben van het verleden klopt. Hoe is die integratie van joden in het negentiende-eeuwse Nederland eigenlijk verlopen – en in hoeverre is het zinvol om lijnen te trekken van ‘toen’ naar ‘nu’? In mijn boek *Nieuwe Nederlanders. De integratie van de joden in Nederland (1814-1851)* heb ik het overheidsbeleid en de receptie daarvan binnen de joodse gemeenschap uitvoerig geanalyseerd.⁴ In het bestek van dit artikel wil ik kort enkele hoofdlijnen trekken en vervolgens de (on)mogelijkheid van een vergelijking met het heden nagaan.

RADICALE ROUTE

Nederland kende sinds de zestiende eeuw gestaag groeiende joodse gemeenschappen. Omdat de Staten-Generaal de toelating van joden en de bijbehorende condities aan de vrijheid van de gewesten had gelaten, was er sprake van grote verscheidenheid in de juridische positie van joden. In sommige delen van de Nederlandse Republiek was het voor joden verboden om zich te vestigen, terwijl met name de Hollandse steden zich voor hen opentelden. Iedere stad stelde joden echter weer andere voorwaarden.

Het politiek-juridische model dat werd gehanteerd was het middeleeuwse concept van de ‘Natie’: een etnisch(-religieuze) minderheid kreeg als groep verloop om in de stad te wonen onder specifieke condities. Deze corporatieve structuur gaf de leiding van zo’n Natie – in dit geval de rabbijnen en de bestuurders – grote macht. Zij spraken namens de Natie tot het stadsbestuur en hadden intern de bevoegdheid om hun beleid op te leggen, de orde te handhaven en belasting te heffen. Tal van verantwoordelijkheden lieten de stedelijke overheden aan de Naties, zoals onderwijs, armen- en ziekenzorg. Tegelijkertijd werden vaak de economische mogelijkheden van de Naties specifiek omschreven: in sommige beroepsgroepen mochten zij niet treden, ter bescherming van de burgers van de stad.

Dit model gaf joden in de Nederlandse Republiek een duidelijke, beschermde positie, waarbij tegelijkertijd intern de halacha, het joodse recht, gehandhaafd kon worden. Joodse gemeenschappen waren – evenals diverse andere minderheidsgroepen – autonome lichamen in stedelijke samenlevingen, met een eigen taal, eigen recht en een eigen religieuze en sociale infrastructuur. Uiteraard was er op intermenselijk vlak sprake van sociale en economische contacten tussen joden en niet-joden, en was er in die zin sprake van een zekere ‘omgangsoecumene’; formeel deden joden in de samenleving echter slechts als collectief mee.⁵

In de achttiende eeuw groeit in Europa bij een kleine groep vooruitstrevende intellectuelen de onvrede over deze ordening. Dat uit zich vooral in filosofische geschriften, pamfletten en debatten. In de diverse verlichtingsbewegingen wordt op basis van een nieuw burgerschapsbegrip en vanuit het idee van universele mensenrechten een pleidooi gevoerd om joden gelijk te behandelen als andere burgers. Ook binnen de joodse verlichting, zoals de Berlijnse Haskala rond Mozes Mendelssohn, vonden dit soort ideeën ingang. Praktische, politieke vertaling kreeg dit nieuwe denken tegen het einde van de achttiende eeuw, in het kielzog van de Franse Revolutie.⁶

Daarbij zijn twee modellen te onderscheiden. Enerzijds is er sprake van de radicale route, waarbij vanuit een principiële visie op mensenrechten en burgerschap de joden worden geëmancipeerd, dat wil zeggen gelijkbe-

rechtigde burgers worden. Op deze formele politiek-juridische statusverandering zou vervolgens een integratieproces moeten volgen, waarbij joden zich ook daadwerkelijk voegen in de samenleving. Het andere model, de gematigde route, keerde de volgorde precies om: eerst dienden joden te integreren in de samenleving, de taal te spreken, moreel ‘beschaafd’ te worden, en pas daarna zouden zij gelijkberechtigtd worden. Dit model was uitgetekend door de Pruisische ambtenaar Christian Wilhelm von Dohm in diens *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden* (1781).⁷

In Nederland werd, evenals in Frankrijk en Westfalen, gekozen voor de radicale route. In 1796 werd de ‘Gelykstaat der Joden’ afgekondigd. Dat betekende dat vanaf dit moment alle beperkingen voor joden in de samenleving waren opgeheven en dat zij formeel dezelfde mogelijkheden en kansen hadden als andere burgers. Tegelijkertijd werd met één pennenstreek de oude corporatieve Natie-structuur afgeschaft: joden waren niet meer als

Met één pennenstreek werd een integraal joods leven in eigen kring onmogelijk gemaakt

groep, maar als individu deel van de samenleving. Wat eeuwenlang mogelijk was geweest – een integraal joods leven in eigen kring – werd nu onmogelijk gemaakt. Vanaf dit moment vielen joden ‘gewoon’ onder het normale recht en kon de halacha

voor civiel recht niet langer worden toegepast.

De joodse gemeenschap moest zichzelf opnieuw gaan uitvinden: nu de etnisch-nationale component als Natie wegviel, moest ze zich herdefiniëren in religieuze termen, als ‘kerkgenootschap’. Dat proces zette zich tijdens de Bataafs-Franse tijd in, maar kon pas gedurende de regeerperiode van Willem I daadwerkelijk geïmplementeerd worden. Het integratiebeleid van Willem I kan gekarakteriseerd worden als een tweetrapsraket van centralisatie en nationalisering. Het is de moeite waard om na te gaan wat dat in de praktijk inhield.

CENTRALISATIE

Tijdens het ancien régime waren de joodse Naties lokaal georganiseerd geweest: in iedere stad of ieder dorp was een onafhankelijke joodse gemeenschap, die specifieke afspraken had gemaakt met de overheid. Onderling waren die gemeenschappen slechts door informele netwerken met elkaar verbonden. Voor een overheid met een duidelijke integratieagenda was dat uiterst verwarrend: men wilde een duidelijke gesprekspartner namens de joodse gemeenschap, die vervolgens ook garant zou kunnen staan voor de implementatie van gemaakte afspraken.

Tijdens de Bataafs-Franse tijd werd er geëxperimenteerd met het Franse consistoriemodel, maar met de komst van Willem I kwam er een officieel landelijk 'Israëlitisch kerkgenootschap'. Aan het hoofd daarvan kwam een Hoofdcommissie tot de zaken der Israëlieten, waarvan de prominente joodse leden niet door de joodse gemeenschap zelf werden benoemd, maar door de koning. Hoewel er op papier sprake was van een scheiding tussen kerk en staat, behield de staat zich het recht voor om het bestuurlijke deel van de kerkgenootschappen voor zijn rekening te nemen. Over het religieus-inhoudelijke gingen de kerken zelf, zo luidde het devies. De Hoofdcommissie werd – evenals de hoofdbesturen van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Remonstrantse Broederschap of de Evangelisch-Lutherse Kerk – onderdeel van het departement voor Hervormde Eredienst. De overheid verkreeg hiermee directe invloed op de joodse gemeenschap.

De Hoofdcommissie kreeg als taak om overheidsbeleid met betrekking tot de joodse gemeenschap voor te bereiden, waarna de minister en de koning dat sanctioneerden. Vervolgens was de Hoofdcommissie zelf weer verantwoordelijk voor de uitvoering van de besluiten. Hierdoor kreeg dit orgaan een spilfunctie tussen overheid en joodse gemeenschap – terwijl ze tegelijkertijd bij beide betrokken was.

Het eerste doel dat de Hoofdcommissie diende te verwezenlijken was het opzetten van een centrale structuur waarin alle joodse gemeenten, rabbijnen en scholen werden ondergebracht. Tot 1830 was de Hoofdcommissie vooral met deze centralisatie bezig. Het hele land werd in ressorten ondergebracht, globaal parallel aan de provinciegrenzen. Ieder ressort kreeg een opperrabbijn en bestuurders, die verantwoordelijk werden voor alles wat er in de joodse gemeenten onder hun controle gebeurde. Ook dienden zij de overheidsmaatregelen door te voeren. Zo rond 1830 stond er een piramidale structuur met bovenaan de Hoofdcommissie, die Haagse besluiten tot in de kleinste joodse gemeenten op het platteland kon afdwingen.

Ook de opleiding van nieuwe rabbijnen kwam onder controle van de Hoofdcommissie – en daarmee van de overheid. Rabbijnen uit het buitenland dienden in principe geweerd te worden, terwijl de alumni van het Nederlands-Israëlitisch Seminarium voorrang kregen. Zij hadden onderwijs ontvangen met niet alleen religieuze kennis, maar ook een flink deel algemene vakken en dat alles in een 'beschaafd-Nederlandse' geest. Dat maakte hen tot de gedroomde geestelijke leiders voor de Nederlands-joodse gemeenschap.

NATIONALISERING

Door de centrale structuur was al een grote stap gezet naar integratie: de joodse gemeenschap was een 'kerkgenootschap' geworden, georganiseerd

op een vergelijkbare manier als de protestantse kerkgenootschappen. Deze structuur werd vervolgens gebruikt voor de eigenlijke integratiemaatregelen, die onder de noemer ‘nationalisering’ gevangen kunnen worden. Dat beleid had verschillende facetten, die echter alle ten doel hadden om de Nederlandse joden, die nu burgers waren geworden, ook daadwerkelijk om te vormen tot Nederlanders. Dit was overigens een proces dat niet alleen joden betrof, maar ook andere etnische en religieuze minderheden, zoals de Friezen. Eén land, één taal, één koning, zo was het idee, en iedereen moest deel worden van deze nieuwe nationaliteit.⁸

Misschien wel de belangrijkste integratiemaatregel betrof de taalpolitiek. Aan het begin van de negentiende eeuw was de joodse gemeenschap nog grotendeels Jiddischtalig. Aan het einde van diezelfde eeuw was echter het Jiddisch in Nederland uitgestorven – op wat woorden en uitdrukkingen na. Alle joden waren overgestapt op het Nederlands. Hoe valt deze snelle overstap in één, twee generaties te verklaren?⁹ Het overheidsbeleid speelde een belangrijke rol. Al in 1817 werd geformuleerd dat het joodse onderwijs Nederlandstalig diende te worden. Men ging echter met wijs beleid te werk. In de eerste fase, tot 1830, werd hard gewerkt aan de randvoorwaarden: er werden opdrachten gegeven voor het vervaardigen van Nederlandstalig lesmateriaal, er kwam een verbod op buitenlandse leraren en extra aandacht voor de opleiding van Nederlands-joodse jongens als onderwijzer. Pas toen aan deze randvoorwaarden was voldaan, werd het gebruik van het Nederlands op de joodse scholen ook afgedwongen. De overheidssubsidie, die voor vrijwel alle scholen onontbeerlijk was, was daarbij een belangrijk instrument. Een speciale inspecteur reisde alle joodse scholen langs en die scholen waar nog Jiddisch werd gesproken, werden bedreigd met intrekking van de subsidie. Als de inspecteur een jaar later langskwam, had de overgang zich voltrokken.

Vanuit de overheid was er dus sprake van een duidelijk beleid, dat tegelijkertijd rekening hield met de omstandigheden. Daarbij werd de overheid gesteund door de joodse elite, die de Hoofdcommissie bevolkte. Gezamenlijk werden plannen opgezet en uitgedacht. Minstens zo belangrijk was echter dat er weinig protest klonk vanuit de joodse gemeenschap: ouders wilden graag dat hun kinderen hogerop kwamen en beseften dat kennis van het Nederlands daarvoor onontbeerlijk was. Die steun vanuit het grondvlak vormt een belangrijke verklaring voor de snelle verdwijning van het Jiddisch uit Nederland.

Diezelfde betrokkenheid vanuit het grondvlak blijkt ook rond de ‘Oranjecultus’. De overheid realiseerde zich dat door de religieuze geschakeerdheid in de samenleving, met protestanten, rooms-katholieken en joden, er geen feestdagen waren die alle Nederlanders werkelijk sámen vierden.

Daarom werden rond het Huis van Oranje speciale activiteiten georganiseerd. Bij iedere gebeurtenis in de koninklijke familie werden plechtigheden georganiseerd, waaraan de Oranjegezinde joodse gemeenschap met overgave meedeed. Zelfs werden er ter wille van de nationale eenheid speciale synagogendiensten georganiseerd op zondag, op hetzelfde moment als protestanten en rooms-katholieken ter kerke gingen, om zo maar de nationale eenheid tot uitdrukking te brengen.

Het integratiebeleid in de eerste helft van de negentiende eeuw was dermate succesvol dat in de tweede helft van de eeuw de verdere integratie minder gesegegreerd verliep. Joden integreerden in bredere sociaaleconomische en politieke groepen, voornamelijk het liberalisme en het opkomende socialisme. Via die bewegingen vond een verdere integratie plaats, waarbij echter niet langer specifiek joodse thema's een rol speelden, maar veelal sociale kwesties. Slechts een kleine groep koos ervoor om – in de steden – in een aparte joodse subcultuur te functioneren. Voor al die Nederlandse joden gold echter dat zij de nationale identiteit hadden omarmd en zichzelf zagen als ‘Nederlanders van het joodse geloof’.

TOEN EN NU

In hoeverre kan de succesvolle integratie van de Nederlandse joden in de negentiende eeuw een spiegel zijn voor het huidige integratiedebat? Een historische spiegel kan ons uit de kramp halen dat de opgaven waar we nu voor staan uniek en uitzonderlijk zijn. Integratie van nieuwkomers is van alle tijden en overheid en samenleving hebben daarbij al de nodige ervaring opgebouwd. Of die ervaring ook een plaats heeft in ons collectieve geheugen, is uiteraard nog geen uitgemaakte zaak.

Aan een succesvol integratieproces zitten twee kanten, zo laat het voorbeeld van de negentiende-eeuwse joden zien. Vanuit de joodse gemeenschap was er sprake van een grote mate van bereidheid om te integreren. Men wilde dat de kinderen Nederlands zouden leren, men wilde ook zelf meedoen in de samenleving en hogerop komen. Daarbij kwam een grote gehechtheid aan de Oranjes, die bijdroeg aan een versnelde integratie. Een cruciale rol speelde de samenwerking tussen de overheid en de leiders van de gemeenschap: gezamenlijk werd het beleid ontworpen en uitgevoerd.

Een belangrijk verschil met de huidige minderheden is dat de joodse gemeenschap al eeuwenlang ervaring had als minderheid. Binnen de halacha was er duidelijke jurisprudentie hoe je als joodse gemeenschap je verhoudt tot een niet-joodse meerderheid en tot de niet-joodse overheid. De huidige minderheden komen uit meerderheidsculturen en zijn momenteel verwikkeld in de omschakeling naar een minderheidsperspectief. Dat vraagt om

een interne ontwikkeling van het islamitisch recht vanuit een zelfbeeld als onderdeel van een plurale samenleving.

Vanuit het perspectief van de overheid is deze historische casus slechts ten dele bruikbaar. Hoe belangrijk de tweetrapsraket van centralisatie en nationalisering ook was, door de volledige scheiding van kerk en staat die is vastgelegd in de grondwet van 1848, is een dergelijke opzet niet langer mogelijk. Een centrale organisatiestructuur kan door de overheid niet langer worden opgelegd, maar moet uit de minderheidsgemeenschappen zelf komen. Controlemechanismen om integratiebeleid binnen gemeenschapsstructuren af te dwingen, zijn daarmee ook niet meer aanwezig. De succesvolle combinatie met 'nationalisering' is daardoor niet zonder meer haalbaar.

Ondertussen laat het grote belang van taalpolitiek en goed, Nederlandstalig onderwijs wel zien dat daar een van de belangrijkste sleutels ligt voor integratiebeleid. Het Nederlandstalige onderwijs, aanvankelijk binnen eigen joodse scholen, later massaal in het openbaar onderwijs, heeft de generatie na de formele emancipatie (1796) onherroepelijk in Nederlandse burgers veranderd. Door het spreken van de taal openden zich nieuwe maatschappelijke en economische mogelijkheden. Vol trots legden de joodse kranten en tijdschriften die successen vast.

Een geslaagde integratie, het kan niet anders, moet van twee kanten komen. Het vraagt duidelijk overheidsbeleid, maar niet minder bereidheid van de minderheid om mee te doen. Waar die twee factoren bij elkaar komen, zo laten de negentiende-eeuwse Nederlandse joden zien, verloopt integratie soepel en snel.

Noten

- 1 Job Cohen, 'Toespraak bij de opening van twee nieuwe tentoonstellingen in de gerestaureerde Grote Synagoge in het Joods Historisch Museum', Amsterdam, 24 november 2004. Zie www.amsterdam.nl/?ActItnIdt=5998&ActLbl=pagina (geraadpleegd 9 september 2011).
- 2 Kustaw Bessems en Marcel van Engelen, 'Zo hard als Job' (interview met Job Cohen), *De Pers*, 27 december 2007.
- 3 Lodewijk Asscher, 'We hebben een Hollandse islam nodig', *de Volkskrant*, 30 juni 2005.
- 4 Tenzij anders aangegeven, is dit artikel verder grotendeels gebaseerd op: Bart Wallet, *Nieuwe Nederlanders. De integratie van de joden in Nederland (1814-1851)*. Amsterdam: Bert Bakker, 2007.
- 5 Willem Frijhoff en Marijke Spies, 1650. *Bevochten eendracht*. Den Haag: Sdu, 1999, p. 50, 179 en 358.
- 6 Shmuel Feiner, *The Jewish Enlightenment* [vert. Chaya Naor]. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004; idem, *Moses Mendelssohn* [Hebreeuws]. Jeruzalem: The Zalman Shazar Center, 2005.
- 7 Pierre Birnbaum en Ira Katznelson (red.), *Paths of emancipation. Jews, states, and citizenship*. Princeton: Princeton University Press, 1995.
- 8 Hans Knippenberg en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800*. Nijmegen: SUN, 1992.
- 9 Zie hierover uitgebreider: Bart Wallet, "End of the jargon-scandal." The decline and fall of Yiddish in the Netherlands (1796-1886)", *Jewish History* 20 (2006), nr. 3-4, pp. 333-348.

De rol van het CDA in dertig jaar debat over de multiculturele samenleving

Politieke partijen worstelen al dertig jaar met het migratie- en integratievraagstuk. Het is bij de standpuntbepaling van de partijen nog maar de vraag wat zwaarder weegt: de grillen van de tijd of het consequent handelen binnen de eigen politieke traditie. Anno 2011 verklaren CDA-ministers dat de multiculturele samenleving is mislukt. Maar hun christendemocratische erfplanters stonden aan de wieg van dat nu zo verguisde concept.

door *Leo Lucassen & Jan Lucassen*

Leo Lucassen is hoogleraar Sociale geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Jan Lucassen is bijzonder hoogleraar Internationale en Comparatieve Sociale Geschiedenis aan de Vrije Universiteit in Amsterdam en medewerker van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis.

DE VORMING VAN HET EERSTE KABINET-RUTTE, met gedoogsteun van de PvdV, blijkt een zware wissel te trekken op het electoraal toch al zo geplaagde CDA. Nooit stond de partij er in de peilingen zo beroerd voor. Splijtzwam is met name de houding tegenover immigratie en de multiculturele samenleving. Deze tegenstellingen binnen de partij openbaarden zich onder meer na de publicatie van de integratienota van minister Piet Hein Donner van 16 juni 2011 en van een opiniestuk van zijn collega Maxime Verhagen in *de Volkskrant* nauwelijks twee weken later. Beide CDA-prominenten tonen veel begrip voor het wijdverbreide onbehagen over de vestiging van immigranten in de laatste decennia, en verklaren en passant de multiculturele samenleving als mislukt. In plaats daarvan moet de Nederlandse cultuur weer voorop komen te staan, en moeten nieuwkomers zich daar zo snel

mogelijk aan aanpassen. Andere vooraanstaande partijleden, onder wie Hirsch Ballin, maar ook partijorganisaties als CDA-Vrouwen en CDA-Kleurrijk, reageerden scherp op deze stellingname, en zeggen zich grote zorgen te maken over deze omarming van het populistische gedachtegoed, dat zich kenmerkt door stigmatiseren, kwetsen en uitsluiten.

Dit artikel wil niet de zoveelste opinie over deze kwestie formuleren, en is ook niet bedoeld om deze tegenstelling verder uit te benen en te verklaren. In plaats daarvan zal het de twee belangrijkste aannames in deze discussie aan de feiten toetsen, namelijk: (1) de multiculturele samenleving is mislukt; (2) de Nederlandse cultuur moet leidend zijn. Aangezien de wortels van zowel de immigratie als de multiculturele samenleving tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw reiken, zal ons betoog noodzakelijkerwijze historisch van aard zijn. Leidende vragen zijn daarbij: ‘Wat hield die multiculturele samenleving eigenlijk in?’ en ‘Was dat cultuurrelativisme wel zo dominant?’, maar ook: ‘Wat was de rol van het CDA in de omgang met immigratie in de afgelopen halve eeuw?’

Voordat we die twee aannames aan de feiten toetsen, willen we echter heel kort een pertinent misverstand uit de weg ruimen dat in de discussie over (massa-)immigratie keer op keer opduikt, namelijk dat de massa-immigratie de ‘schuld van links’ zou zijn. Niet alleen is dat idee nauw verbonden met de discussie over de multiculturele samenleving, maar het is ook nauw met de geschiedenis van het CDA verbonden.

GASTARBEIDERS

De PVV, bij monde van Martin Bosma en Geert Wilders, herhaalt bijna dagelijks de mantra dat ‘links’ of ‘de linkse kerk’ in de jaren zeventig de poorten wijd open hebben gezet en zo een miljoen moslims hebben toegelaten.¹ Dit complotdenken is, zoals gebruikelijk bij samenzweringstheorieën, echter volstrekt losgezongen van de werkelijkheid. Zoals wij in ons recente boek *Winnaars en verliezers. Een nuchtere balans van vijf eeuwen immigratie* aan de hand van historische bronnen laten zien, was de achteraf gezien zeer ongelukkig getimed massa-immigratie in de jaren 1975-1990 van vooral Turken en Marokkanen niet het gevolg van plannen van een linkse kosmopolitische elite.²

Aan de grootschalige vestiging van gastarbeiders en hun gezinnen in de periode 1975-1990 lag geen doelbewust politiek handelen ten grondslag. In plaats daarvan was het grotendeels een onbedoeld en onverwacht gevolg van beleidsbeslissingen die al vanaf het begin van de jaren zestig waren genomen. Zo torpedeerde de VVD samen met de werkgevers op succesvolle wijze plannen om een rotatiestelsel in te voeren, dat was bedoeld om het verblijf van iedere gastarbeider tot maximaal twee jaar te beperken en zo worteling

in Nederland onmogelijk te maken. Door de mogelijkheid tot onbepaald verblijf bouwden veel Turken en Marokkanen juridische rechten op die permanente vestiging mogelijk maakten. Daarnaast pleitte een van de voorlopers van het CDA, de Katholieke Volkspartij (KVP), gesteund door andere christelijke partijen en de liberalen, begin jaren zestig met succes voor het recht op gezinshereniging voor echtgenoten van Spaanse gastarbeiders, aangezien er volgens hen niet getornd kon worden aan het recht op gezinsleven.³ Daarmee werd een precedent geschapen voor andere groepen, die daar zo'n vijftien jaar later massaal gebruik van zouden maken.

Tot slot zagen toen nog maar weinigen in dat gastarbeiders via de 'kleurenblinde' verzorgingsstaat automatisch ook allerlei sociale rechten opbouwden, aangezien zij net als andere werknemers allerlei premies afdroegen om de risico's op werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, ziekte en ouderdom (pensioen) op te vangen. Toen met de oliecrisis in 1973 het kabinet-Den Uyl de werving van gastarbeiders stopzette en een restrictief vreemdelingenbeleid afkondigde, bleek die beslissing voor degenen die er al waren eerder averechts te werken. Met name gastarbeiders uit buiten-Europese landen realiseerden zich dat vertrek naar het land van herkomst betekende dat zij bij eventuele terugkeer in Nederland de deur gesloten zou vinden en zij alle opgebouwde rechten zouden verliezen.

MULTICULTURELE SAMENLEVING

Het begin van de gezinshereniging van vooral Turken en Marokkanen midden jaren zeventig viel ook nog eens samen met een grootschalige immigratie uit Suriname, dat op 25 november 1975 onafhankelijk werd. Al gauw realiseerden beleidsmakers en politici zich dan ook dat er een gericht beleid nodig was om al die immigranten zo goed mogelijk in de Nederlandse samenleving in te passen – want dat dat niet zonder problemen zou gaan, was iedereen duidelijk. De lange onafgebroken periode van economische groei in West-Europa ('les trente glorieuses' of het 'wirtschaftswunder') was immers omgeslagen in een heuse recessie, die gepaard ging met een razendsnel oplopende werkloosheid en verpauperende wijken in de binnensteden. Daar kwam nog bij dat extreemrechtse partijen zoals de Nederlandse Volksunie van Joop Glimmerveen en iets later de centrumdemocraten van Hans Janmaat met een nauwelijks verholen racistische agenda op lokaal niveau een deel van de stedelijke Nederlandse arbeiders wisten te mobiliseren.

De angst voor onderklassenvorming en racisme was wijdverbreid in de Tweede Kamer, en van meet af aan was duidelijk dat immigratie en de problemen die deze met zich meebracht niet electoraal geëxploiteerd dienden te worden. In plaats daarvan werkten politieke partijen van links tot rechts

samen om een ‘minderhedenbeleid’ te ontwerpen dat er vooral op gericht was om rassenrellen te voorkomen en de maatschappelijke positie van de vaak laaggeschoolde immigranten en hun kinderen te bevorderen. Dit beleid, dat vanaf 1979 werd vormgegeven en uitgevoerd door centrum-

CDA en VVD maakten vanaf 1979 beleid onder de leus ‘Integratie met behoud van eigen identiteit’

rechtse kabinetten met CDA en VVD als belangrijkste partijen, werd gelanceerd onder de leus ‘Integratie met behoud van eigen identiteit’. In het buitenland kon dat op veel bijval rekenen vanwege de tolerantie en het respect voor andere culturen. Anders dan nu wordt aangenomen,

echter, was er geen sprake van een principiële cultuurrelativisme. Van begin af aan stond de Nederlandse grondwet centraal, met alle democratische verworvenheden die daaruit voortvloeiden. Het ‘behoud van eigen identiteit’ bleek vooral symbolisch. De bulk van de honderden miljoenen die het minderhedenbeleid opslokte ging naar harde beleidsterreinen als onderwijs, arbeidsmarkt en huisvesting, en slechts een klein deel naar etnische organisaties of naar onderwijs in de eigen taal en cultuur, iets waar bovendien al na vijf jaar sterk op werd gekort.

Het CDA, dat in de meest multiculturele fase van het immigratiebeleid voortdurend aan het roer van de regering stond, was de grootste voorstander van het behoud van die eigen identiteit. Bovendien gaven CDA-politici als Til Gardeniers-Berendsen en Elco Brinkman tussen 1977 en 1989 vrijwel onafgebroken leiding aan het departement dat het doelgroepenbeleid het hoogst in zijn vaandel voerde (namelijk het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM), later: Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC)). Dat CDA’ers zo enthousiast waren over etnische groepsvorming is niet zo verwonderlijk wanneer we bedenken dat het katholieke en protestantse volksdeel vanaf het einde van de negentiende eeuw zelf een lange emancipatiestrijd had gevoerd, met voorlieden als Abraham Kuyper en Herman Schaepman, die autonomie in eigen kring propageerden. Die verzuilde traditie, zo redeneerden veel CDA’ers begin jaren tachtig, vormde een goed uitgangspunt voor de emancipatie van (moslim)migranten. De verzuilingstraditie was dan ook voor veel CDA-politici een inspiratiebron voor het minderhedenbeleid. In een nota uit 1982 werd dit ‘openzuilbegin-sel’ als volgt zonder omwegen geformuleerd: ‘Het CDA wil hun die gelegenheid bieden, zoals wij ook zelf die mogelijkheden hebben gehad, o.a. door eigen voorzieningen van deze groepen mogelijk te maken (scholen, gebedsruimten, begraafplaatsen enz.) en tegelijkertijd goede contacten met autochtonen te bevorderen.’⁴

Enkele jaren later stond die visie nog recht overeind. Zo pleitte het CDA verkiezingsprogramma van 1986 voor financiële steun ‘voor de bouw van gebedsruimten indien men redelijkerwijs niet kan verlangen dat de betrokkenen de financiële lasten geheel alleen dragen’.⁵ Het CDA heeft uiteindelijk het langst van alle politieke partijen vastgehouden aan deze ‘emancipatie in eigen kring’. We dienen daarbij echter wel te bedenken dat het minderhedenbeleid een sterk afgezwakte vorm van de vroegere zuilen vertegenwoordigde en nauwelijks cultuurrelativistische elementen bevatte. De ontwikkeling van de eigen identiteit werd hooguit beschouwd als een overgangsfase en een middel om grote cultuurverschillen te overbruggen. Politieke partijen zagen vanaf het begin in dat het oplossen van werkloosheid en de negatieve sociale gevolgen die daarmee samenhangen verreweg de grootste uitdaging vormde. De PvdA, nu ten onrechte afgeschilderd als de uitvinder van het multiculturalisme, was veel terughoudender, zoals onder meer bleek uit de sceptische uitlatingen van PvdA-minister van Onderwijs Van Kemenade onder Van Agt II (1981-1982) over de rol van het onderwijs in eigen taal en cultuur: ‘De vraag is (...) of in veel gevallen behoud en versterking van de eigen culturele identiteit in feite de kansen op gelijkwaardige deelname aan deze samenleving niet eerder belemmert en of anderzijds een beleid dat terecht gericht is op de versterking van de maatschappelijke kansen (...) niet onvermijdelijk leidt juist tot verandering en zelfs soms tot vervaging van de culturele identiteit.’⁶

Als CDA-ministers anno 2011 verklaren dat de multiculturele samenleving is mislukt, dan blijken ze hun eigen geschiedenis dus slecht te kennen, en realiseren ze zich waarschijnlijk niet dat hun erflaters zelf aan de wieg hebben gestaan van dat zo verguisde concept. Belangrijker echter is dat zij in het vage laten wat ze precies met die uitspraak bedoelen. Uit de context waarin politici dergelijke uitspraken doen, kunnen we afleiden dat men veronderstelt dat politici in het verleden een beleid hebben ontworpen dat beoogde een multicultureel en cultuurrelativistisch eilandenrijk te creëren als een ideale vorm van samenleving. Zoals we eerder hebben gesteld, is daar echter nooit sprake van geweest. Tolerantie en je inleven in andere culturen, ja, maar het gelijkschakelen van alle waarden en normen heeft geen enkele politicus ooit gepropageerd.

NEDERLANDSE CULTUUR

Nauw verbonden met het eerste misverstand is de centrale gedachte in Donners recente integratienota dat het tijd wordt dat nieuwkomers zich aanpassen aan de Nederlandse cultuur. Dit lijkt te veronderstellen dat (1) dit vroeger niet het geval zou zijn geweest, dat (2) de meeste nieuwkomers

hier moeite mee zouden hebben, en dat (3) er typisch Nederlandse waarden zouden zijn, die zich onderscheiden van universele waarden zoals de rechten van de mens, democratie, vrijheid van meningsuiting of emancipatie van minderheden. Over het eerste kunnen we kort zijn: reeds in de voorlopige Minderhedennota uit 1979, uitgebracht onder verantwoordelijkheid van CDA-minister Gardeniers, werd de Nederlandse grondwet als ijkpunt vastgelegd, en dat is sindsdien niet veranderd. Dat men in de praktijk vaak te lankmoedig is geweest waar het ging om inbreuken door immigranten op de rechten van vrouwen en homo's of het recht van vrije meningsuiting (denk aan de Rushdie-affaire), betekent niet dat sharia, polygamie of openlijke discriminatie van vrouwen en homo's ooit bespreekbaar zijn geweest. Ook het idee dat nieuwkomers 'westerse' waarden niet zouden delen en als het ware geherprogrammeerd zouden moeten worden is in zijn algemeenheid niet vol te houden. De grote meerderheid van de immigranten waardeert Nederland juist om die uitgangspunten, iets wat nog wordt ondersteund door de roep om democratie in het 'heartland' van de islam eerder

Het is misleidend en etnocentrisch om te spreken van typisch Nederlandse waarden

dit jaar. Tot slot is het misleidend en etnocentrisch om te spreken van typisch Nederlandse waarden, tenzij men daarmee bedoelt tolerantie, gematigdheid, overlegcultuur en een open houding tegenover het buitenland: waarden die worden

geroemd als het over de Gouden Eeuw gaat, maar die ironisch genoeg in het huidige populistische klimaat onder grote druk staan. Wij herinneren de lezer in dit verband aan de nog steeds actuele woorden van oud-premier Piet de Jong uit 1970: 'Voor mij zijn er twee soorten mensen: er zijn er die het strand beschouwen als het eind van de wereld; er zijn anderen die het juist zien als het begin van de wereld.'⁷

Noten

- 1 Martin Bosma, *De schijn-élite van de valse munters. Drees, extreem rechts, de Sixties, nuttige idioten, groep Wilders en ik*. Amsterdam: Bert Bakker, 2010.
- 2 Leo Lucassen en Jan Lucassen, *Winnaars en verliezers. Een nuchtere balans van vijfhonderd jaar immigratie*. Amsterdam: Bert Bakker, 2011.
- 3 Saskia Bonjour, *Grens en gezin. Beleidsvorming inzake gezinsmigratie in Nederland, 1955-2005*. Amsterdam: AUP, 2009.
- 4 Wetenschappelijk Instituut voor het

- CDA, *Notitie inzake culturele minderheden*, Den Haag, 1982, opgenomen in: CDA, *Spreekgeschetsen*, Den Haag: Centraal Verkiezingscomité, 1982, pp. 45-49. Vgl. Lucassen en Lucassen 2011, p. 96.
- 5 Alfons Fermin, *Nederlandse politieke partijen en het minderhedenbeleid 1977-1995*, Amsterdam: Thesis Publishers, 1997, p. 124.
- 6 Lucassen en Lucassen 2011, p. 93.
- 7 Jan Willem Brouwer en Johan van Merriënboer, *Van buitengaats naar Binnenhof. P.J.S. de Jong, een biografie*. Den Haag: Sdu, 2001, p. 122.

‘Deze minister staat voor de open samenleving’

In gesprek met Gerd Leers

door *Hubert Beusmans & Pieter Jan Dijkman*

Beusmans is stafmedewerker van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Dijkman is hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.

Gerd Leers, minister voor Immigratie en Asiel, wil de positieve kanten van migratie weer onderstrepen. ‘Migratie is in een kwaad daglicht komen te staan. Dat betreur ik zeer. Een samenleving die het tot haar verdienste zou rekenen om migratie als zodanig tegen te gaan, is op de verkeerde weg en ontnemt zichzelf kracht en creativiteit.’

Gerd Leers (1951) moest even goed nadenken toen hij in oktober 2010 werd gevraagd om minister voor Immigratie en Asiel in het kabinet van VVD, CDA en gedoogpartner PVV te worden. ‘Slapeloze nachten’ had hij ervan. Hij had eerder heel wat commentaar gehad op Wilders’ opvattingen over migratie en integratie. En nu moest hij zelf deze portefeuille op zich nemen, in deze coalitie, met deze samenstelling?

‘Wat voor mij bepalend was: je kunt aan de zijkant blijven staan en schreeuwen dat het verkeerd is, maar je kunt ook zelf aan de slag en kijken of je er wat van kunt maken.

Ik weet dat het dan altijd zoeken is naar de juiste balans.’

Wat is uw doel met het migratiebeleid?

‘Migratie is door de politieke en maatschappelijke discussie van de afgelopen jaren in een kwaad daglicht komen te staan. Dat betreur ik zeer. Migratie is in wezen iets positiefs en heeft ons land gemaakt tot wat het is: een land met ongekend veel mogelijkheden en met een grote rijkdom en welvaart voor de mensen die hier wonen. Ik heb mijzelf als doel gesteld om migratie uit die ne-

gatieve sfeer te halen en het positieve beeld te onderstrepen. Nederland heeft altijd veel te danken gehad aan zijn open houding naar de wereld toe en aan het feit dat mensen van elders een bijdrage aan onze samenleving kunnen leveren.’

Hoe komt het dat migratie, of beter gezegd immigratie, als een in beginsel ongewenst fenomeen wordt beschouwd?

‘We waren lange tijd te politiek correct. We hebben geen oog gehad voor de zorgen van burgers over de negatieve kanten van migratie. In de ogen van velen kregen migranten een voorkeursbehandeling en werd wangedrag te weinig aangepakt. Ook het CDA heeft in zijn bestuurlijke houding vaak de zorgen van de mensen niet voldoende opgepakt en vertaald. Wij waren net als de andere politieke partijen besmet geraakt door het virus van de afgelopen decennia waarin we nieuwkomers vooral de ruimte wilden geven en geen grenzen durfden te stellen in de zin dat ze zich in Nederland wel hebben te houden aan de wetten en regels van ons land. De permissieve samenleving hebben we toch met z’n allen opgebouwd.’

U wilt migratie uit de negatieve sfeer halen. Toch lijkt het regeerakkoord van CDA en VVD migratie voornamelijk als een probleem te beschouwen, met de maatregelen die het voor migranten lastig maken om naar Nederland te komen. Hoe is dat te rijmen met elkaar?

‘We moeten onderscheid maken tussen asiel en migratie. Echte asielzoekers zullen we altijd blijven helpen. We moeten openstaan voor mensen die huis en haard hebben moe-

ten verlaten vanwege onderdrukking, repressie of de angst om vermoord te worden. Asiel is dan ook niet iets wat in kwantitatieve zin is vast te leggen; alsof we kunnen aangeven dat we zoveel minder asielzoekers willen. Nee, voor echte asielaanvragen staan we open en zal Nederland rechtvaardig blijven.’

‘Iets anders is reguliere migratie. Zoals gezegd wil ik openstaan voor migratie en oog hebben voor de positieve kanten. Tegelijkertijd wil ik de negatieve kanten niet ontkennen. Daarom moeten we selectief zijn. De komst van kansarme migranten moeten we tegengaan. Die mensen zullen nauwelijks een rol van betekenis kunnen spelen en aan de rand van de samenleving leven. Het is niet in het belang van henzelf, en het is niet in het belang van Nederland als zij naar ons land komen.’

‘Bij dit soort migratie moeten we daarom selectief zijn en de maatregelen nemen zoals die in het regeerakkoord staan. De essentie van het regeerakkoord is: we moeten mensen prikkelen en ervoor zorgen dat mensen meedoen. Geen migratie zonder participatie. Anders krijgen we alleen mensen die “driehoog-achter” geraken, hun huis niet uitkomen en totaal niet meekunnen in onze samenleving. Het effect kan dan zijn dat er minder mensen naar Nederland komen. Maar dat is niet het hoofdmotief. En dat is precies het verschil tussen mij en de Pvd: de Pvd ziet het als een primaire doelstelling om minder mensen naar Nederland te laten komen, voor mij is dat het niet; het zal een gevolg zijn van het gevoerde beleid.’

Zit daar niet iets dubbels in? Is de situatie van migranten die ‘driehoog-achter’ belanden niet de uitzondering of het excuus waarop gedoogpartner Pvd het

FOTO: JEROEN VAN DER MEIJDE

gehele beleid baseert, en dat u met uw beleid feitelijk legitimeert?

‘Nee, u brengt mij nu in de hoek van de pvv. Ik heb steeds gezegd: ik sta voor een open samenleving en ik benader migratie in principe

Migratie is een verrijking voor onze samenleving

als een positief verschijnsel, maar ik ben wel selectief. Ik ben het helemaal eens met de pvv

dat het niet goed is om kansarme migranten toe te laten, en daar nemen we maatregelen tegen. Dat wil niet zeggen dat ik elke migrant reduceer tot een kansarme migrant.’

‘Migratie is een verrijking voor onze samenleving. Nieuwkomers brengen nieuwe inzichten en innovatieve ideeën mee. Een samenleving die het tot haar verdienste zou rekenen om migratie als zodanig tegen te gaan is op de verkeerde weg. Als Nederland zich zou opsluiten in zijn eigen situatie en zich op zichzelf zou oriënteren, dan gaat onze maatschappij alle creatieve krachten van buiten missen. Dat zou heel jammer zijn.’

In het regeerakkoord wordt een reeks maatregelen voorgesteld waarvoor eerst Europese regelgeving moet worden aangepast. Zijn die maatregelen haalbaar?

‘Ik ga op korte termijn veel Europese landen bezoeken en uitleggen wat onze ideeën zijn over de verbetering van de randvoorwaarden voor een goede migratie- en integratiepolitiek. En de Europese Commissie zal een groenboek maken waarin de EU-lidstaten kunnen aangeven hoe het staat met de uitvoering van bepaalde richtlijnen rondom migratie en integratie. Ik kan andere landen niet dicteren, maar ik ben ervan overtuigd dat er wel oren zijn naar bepaalde voorstellen van onze kant. Als ik met mijn collega-ministers uit andere landen afzonderlijk praat, zie ik dat er begrip is. Zo delen de Fransen onze zorgen rond gezinshereniging; zij lopen ook aan tegen het binnenkomen van kansarme migranten. Ik zie met vertrouwen uit naar de discussie in Europa.’

Wat heeft uw hoogste prioriteit binnen Europa?

‘De herziening van de EU-gezinsherenigingsrichtlijn. Ik zal collega’s binnen Europa ervan moeten zien te overtuigen dat we de toelatingseisen rond gezinshereniging moeten aanscherpen. Uiteindelijk gaat het mij erom dat de Europese regels inzake gezinshereniging geen hinderpaal moeten vormen voor het oplossen van door Nederland ervaren problemen op het gebied van integratie en de komst van kansarme migranten.’

Waarom hecht u zo aan die verscherping van de toelatingseisen rond gezinshereniging?

‘Door de komst van kansarme gezinsleden die legaal in Nederland verblijven, kan een migratieketen ontstaan waarbij opeenvolgende generaties naar Nederland komen die onvoldoende toegerust zijn om het in onze samenleving te redden, de taal te spreken, te werken en mee te doen. Mensen die hierheen komen en de taal nauwelijks spreken, geven hun achterstand door aan hun kinderen, die dan ook weer met een grote achterstand aan hun lagere school beginnen. Dat moeten we niet willen. Het zet het integratieproces steeds weer op achterstand. Vandaar dat we leeftijdseisen en opleidingseisen stellen; migranten moeten een stukje levenservaring en kennis meenemen.’

In het publieke en politieke debat heeft immigratie een slechte connotatie gekregen. Toch klinken er de laatste jaren steeds vaker geluiden van economen die zeggen dat Nederland arbeidsmigrantendringend nodig heeft. De voorspelde tekorten op de arbeidsmarkt, zoals in de zorg en het onderwijs, kunnen volgens hen alleen worden opgevangen door migranten aan te trekken.

U benadrukt dat immigranten een samenleving kracht en creativiteit kunnen geven. Denkt u ook dat er een economische noodzaak voor immigratie is?

‘Er zijn sectoren die migranten nodig hebben. Daarom staan we zeer open voor kenniswerkers van buitenaf. Zo hebben we een kennismigranteregeling die tot een van de beste van de wereld behoort; wanneer je de arbeidsmarkttoets doorstaat krijg je een vergunning. Bedrijven die goed opgeleide mensen nodig hebben, kunnen die laten komen. Ook migranten die werken met hun handen,

zoals verplegers, zijn zeer welkom als de Nederlandse arbeidsmarkt daar behoefte aan heeft en daarin niet zelf kan voorzien.’

U zegt niet: er is een economische noodzaak voor immigratie?

‘Jawel, ook ik ben ervan overtuigd dat we migranten hard nodig hebben om de economie draaiende te houden. Er zal over een aantal decennia een gevecht op de arbeidsmarkt ontstaan om goede mensen. Ik kom zelf uit Limburg en zie de vergrijzing toeslaan. Ik zie de schreeuwende behoefte aan mensen in de zorg. Er is wel degelijk een groot economisch belang van arbeidsmigranten. De vraag is: hoe faciliteer je dat? Ik wil zeker open blijven staan voor arbeidsmigranten. We hebben niet voor niets de kennismigrantenregeling.’

‘Maar we vragen ons altijd – en op dit punt sluit ik me aan bij het beleid van mijn collega-minister Kamp van Sociale Zaken en Werkgelegenheid – eerst af wat in Nederland voorhanden is. We hebben 400.000 werklozen en kijken in hoeverre we hun capaciteit kunnen benutten. Daarna bekijken we of we de arbeidsparticipatie van vrouwen kunnen verhogen, door bijvoorbeeld scholing of deeltijdwerk aan te bieden. Als dat onvoldoende soelaas biedt, zullen we migranten uit Europa aantrekken, pas daarna zullen we kijken naar migranten van elders uit de wereld.’

Welke type migrant ziet u het liefst naar Nederland komen?

‘Deze minister staat voor de open samenleving. Iedereen is wat mij betreft welkom, mits hij of zij een positieve bijdrage aan de

samenleving levert en zich verbonden wil voelen met ons land.’

Het migratiedebat lijkt overschaduwd te worden door het debat over integratie, door discussies over hoofddoekjes en kledinggewoonten. Betekent dat dat een groot deel van de Nederlanders niet bereid is de culturele consequenties van migratie te aanvaarden?

‘Dat geloof ik niet. Nederlanders staan zeker open voor het anders-zijn van mensen. Maar als dat anders-zijn telkens negatief is – jongeren die op het criminele pad gaan en een te grote afhankelijkheid van de overheid – dan komen mensen in verzet tegen de komst van nieuwkomers. Het slechte beeld van migranten is ontstaan door de grote stroom van kansarme migranten naar Nederland. Deze kansarme migranten participeren niet in de samenleving, ze isoleren zichzelf, ze spreken de Nederlandse taal niet, ze houden hun eigen culturele gebruiken en gewoonten. Tegen de komst van die migranten verzetten velen zich. Maar is er afkeer tegen een Afghaanse arts die hier een praktijk heeft, de ouderavonden van zijn kind bezoekt, coach is bij de plaatselijke voetbalclub; is er verzet tegen zijn anders-zijn? Dat lijkt me onzin. Nederlanders staan open voor immigranten mits zij niet alleen in afhankelijkheid hier verblijven, maar mee willen doen.’

Volgens de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) moet de migratiepolitiek worden losgekoppeld van de integratiepolitiek; zo moeten economische voorwaarden leidend zijn bij de toelating van migranten en moet terughoudendheid

worden betracht bij het stellen van culturele eisen. Wat vindt u van dat advies?

‘Ik deel het pleidooi van de RMO voor een zakelijke en nuchtere migratiepolitiek en het advies om bij culturele eisen terughoudend te zijn. Maar ik ben het volstrekt oneens met de aanbeveling om het leren van de Nederlandse taal niet verplicht te maken. Dan zijn we weer terug bij de gastarbeiders uit de jaren zestig en zeventig die niet of nauwelijks Nederlands hebben geleerd en daardoor slecht zijn geïntegreerd. Migranten moeten we verplichten om Nederlands te leren. Pas dan kun je meedoen in de samenleving. Dat is van groot belang voor de integratie. Welke migrant je ook binnenhaalt, van hoog tot laag: zorg dat ze de taal spreken. Ik heb als burgemeester van Maastricht bij de diploma-uitreiking van de inburgeringscursussen ook altijd gezegd: je bent er nog niet, blijf Nederlands spreken, blijf communiceren en laat zien dat je iets aan de samenleving wilt bijdragen.’

U hebt als minister een portefeuille met alleen asiel en migratie; u gaat niet over integratie. Hebt u niet een te beperkte portefeuille voor het verhaal dat u wilt vertellen?

‘Het is een afweging in de coalitiebesprekingen geweest. Ik heb met collega Donner, die over integratie gaat, zo’n goede verstandhouding dat wij heel goed samenwerken rond het thema van integratie. Informeel is dat dus geen probleem, formeel is deze splitsing vastgesteld.’

Leers zwijgt even. Hij is zich bewust van de gevoeligheid van zijn portefeuille. Toch

is hij niet ontevreden over de vorderingen. ‘Mijn doel was vanaf de eerste dag de negatieve, de zwaar gepolitiseerde gevoelens over migratie zien te dempen. Als je kijkt naar de beeldvorming – maar misschien heb ik het verkeerd – rond mijn portefeuille: er is nu al, in alle eerlijkheid, een zekere rust rond migratie en asiel. En dat is wat ik wil. Ik wilde niet steeds in de publiciteit vechten, maar ik probeer evenwicht en rust te krijgen en van daaruit kleine stapjes te zetten voor de toekomst. Dit land moet zich openstellen voor migranten, maar wel eisen durven stellen en selectief durven zijn – dat is mijn ambitie en daar probeer ik invulling aan te geven, ook vanuit mijn christendemocratische achtergrond.’

Het CDA heeft de verantwoordelijkheid voor het migratiebeleid willen nemen. Op welke manier is er bij dit beleid een onderscheidende rol voor het CDA mogelijk?

‘Juist het CDA zou hier de leiding in moeten nemen, omdat onze partij twee zaken kan verenigen. In de eerste plaats de strengheid: wij zijn bestuurlijk in staat om dit te verwezenlijken. In de tweede plaats het rechtvaardig zijn: mensen die buiten de boot vallen, willen wij helpen.’

U gebruikt het begrippenpaar ‘streng maar rechtvaardig’, maar dat is een terminologie uit het strafrecht die nu met het migratiebeleid wordt verbonden. Was het motto niet lange tijd juist ‘strikt maar humaan’, een begrippenpaar met een andere gevoelswaarde?

‘We kunnen een hele exegese maken van “streng maar rechtvaardig” of “strikt maar

humaan”. Mij gaat het meer om de bestuurlijke werkelijkheid van alledag waarin we het migratiebeleid vorm moeten geven, en de manier waarop we het beleid daadwerkelijk uitvoeren. Wat heb ik aan een boekje waarin die begrippen worden uitgelegd?’

Woorden doen er niet toe?

‘Natuurlijk wel. Maar laten we dan een exegetische maken van die begrippen. Strikt of streng: streng zou je bijna als softer kunnen uitleggen dan strikt. Voor mij geldt dat niet. Streng betekent voor mij vooral: we houden elkaar aan de afspraken die we met elkaar hebben gemaakt. Het is zwart of wit, en daar zitten niet allerlei grijstinten tussen. Zo zit ik in elkaar. Dan humaan of rechtvaardig: ik vind dat het woord rechtvaardig meer perspectief biedt dan humaan. Humaniteit is een vanzelfsprekendheid, een bodemlaag. Maar rechtvaardigheid kan daar nog een waardevolle dimensie aan toevoegen. Mensen die in een uitzichtloze situatie verkeren, op de bodem van het bestaan, willen we helpen. Dat is voor mij rechtvaardigheid en zo probeer ik het voor mijzelf in te vullen.’

Hoe kan het debat over migratie en integratie binnen het CDA op een goede manier invulling krijgen?

‘De tegenstellingen die binnen het CDA bestaan moeten niet in uitingen naar buiten toe worden verscherpt. Nee, we moeten die tegenstellingen juist gebruiken om nader tot elkaar te komen. Gebruik de spanning die er heerst om een stap verder te komen in de christendemocratische visievorming rond migratie en integratie. Ik ben zeer bereid om die stap te zetten. Ik wil ook zeker mijn oor te

luisteren leggen bij CDA’ers die het niet altijd eens zijn met deze coalitie om te kijken hoe we elkaar kunnen scherpen en hoe we het nog beter kunnen aanpakken, wetende dat we wel deze coalitieafspraken hebben gemaakt, en dat het CDA staat voor zijn afspraken. Maar help mij, christendemocraten, om dat even-

Christendemocraten, help mij om dat evenwicht in het migratiebeleid te bereiken

wicht in het migratiebeleid te bereiken. Wij zijn nog te weinig met elkaar in gesprek, er zijn nog te veel twee kampen en er is nog veel verzet tegen bepaalde zaken omdat we in deze coalitie zijn gestapt. Maar we zitten nu eenmaal in deze coalitie. Laten we er dan het beste van maken en laten we kijken hoe we binnen de gegeven situatie een stap richting de toekomst kunnen zetten.’

Kunt u de contouren schetsen van een christendemocratische visie op het migratiebeleid?

‘Ik denk dat de woorden streng en rechtvaardig ijkpunten in die visie kunnen zijn. Daarnaast is het CDA de partij van de samenleving. We zijn niet de partij die zich eenzijdig richt op de markt of op individuen, of alle heil van de staat verwacht; nee, de samenleving staat centraal.’

‘Dat element moeten we in onze christendemocratische visie dan ook vooropstellen. En niet alleen autochtonen vormen die samenleving, dat geldt ook voor nieuwkomers. We verwachten van hen dat ze de taal leren en zo veel mogelijk willen participeren

in de samenleving, in vrijwilligersclubs, sportverenigingen, kerken. De overheid moet de faciliteiten bieden om daadwerkelijk mee te kunnen doen, maar migranten zelf zullen aan het burgerschap invulling moeten geven.’

‘Veel van het beleid dat ik uitvoer komt voort uit het CDA-verkiezingsprogramma. Dat gegeven is helaas in de beeldvorming in de verdringing gekomen doordat we een coalitie met Wilders zijn aangegaan. Maar ik ben ervan overtuigd dat we, als we een andere coalitie hadden gevormd, dezelfde soort afspraken hadden gemaakt. Er is in Nederland een grote consensus over de noodzakelijk te nemen maatregelen. Oud-minister Van der Laan was reeds bezig met een aanscherping van het beleid inzake huwelijksmigratie.’

‘Ik heb gelukkig ook al een en ander kunnen bereiken de afgelopen periode. Toen ik aantrad wilde ik allereerst de asielprocedures versnellen. Helder, duidelijk en snel, dat heb ik gedaan; tien of twaalf jaar lang mensen in procedures houden is niet goed voor de mensen zelf, is niet goed voor

de samenleving en kost veel geld. Daarnaast probeer ik ook consequent te zijn wanneer mensen niet onder de asielvoorwaarden vallen; dan moeten ze snel vertrekken. Maar als het gaat om de reguliere migratie wil ik zeker nog kwaliteitsimpulsen. Ik wil echt af van het negatieve gevoel. Het is te gek voor woorden dat Nederland, dat groot is geworden door de open opstellingen naar buiten toe, in de wereld zijn reputatie aan het verliezen is door het gevecht dat we voeren over de kansarme migranten. Nogmaals: tegen die kansarme migranten moeten we maatregelen nemen. Maar we moeten weer de open samenleving worden waarvan mensen het een voorrecht vinden om ernaartoe te komen. We willen dat nieuwkomers met plezier in Nederland wonen, een bijdrage leveren aan het land, en zeggen dat het hier goed leven is. Die samenleving heb ik voor ogen. Er zal over een aantal decennia een gevecht ontstaan om goede arbeidskrachten. De vraag is hoe wij ons in dat gevecht een goede positie kunnen verschaffen. Ik nodig de christendemocraten uit om hierover mee te denken.’

De economie van migratie

De ‘melting pot’ is een bron van creativiteit, economisch potentieel en sociale cohesie

De komst van migranten naar Nederland zal vooral in sociaaleconomisch perspectief geplaatst moeten worden. In het publieke en wetenschappelijke debat ligt de nadruk vaak op de economische motieven, maar de komst van migranten heeft ook een sociale impact op de samenleving. In Nederland is nog te weinig onderzoek verricht naar die sociale gevolgen. Uit onderzoek in andere landen blijkt dat de stedelijke ‘melting pot’ die Nederland is, een bron van creativiteit, economisch potentieel en sociaal cohesie kan zijn.

door *Peter Nijkamp*

De auteur is hoogleraar ruimtelijke economie aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

SOMMIGEN SPREKEN MOMENTEEL OVER de ‘eeuw van de migratie’. Deze karakterisering betekent dat migratie wereldwijd een megatrend is geworden. Geen enkel land in een open wereld kan zich aan dit verschijnsel onttrekken. De vraag is dan ook niet of men pro of contra migratie dient te zijn. Belangrijker is dat men de gevolgen onderkent en deze via een verstandig beleid optimaliseert of althans in goede banen probeert te leiden.

Migratie is wereldwijd een belangrijk onderdeel van modern economisch onderzoek geworden. Het gaat hier immers om een belangwekkend verschijnsel, met licht- en schaduwzijden. Deze dienen helder in beeld te worden gebracht, want migratiebeleid dient gebaseerd te zijn op feiten en niet op vooronderstellingen. Een verstandig beleid gaat niet uit van een halt toeroepen aan de structurele migratie – dat doen we ook niet ten aanzien van andere onvermijdelijke verschijnselen, zoals de toenemende

vergrijzing of natuurrampen –, maar probeert de effecten daarvan te kanaliseren met het oog op maatschappelijke welvaart en gemeenschappelijk welzijn.

MIGRATIEFACTOREN EN MIGRATIEGEVOLGEN

Veel migranten komen naar een gastland omdat ze daar meer kans hebben op een hoger inkomen of een beter bestaan. Deze ‘economische gelukzoekers’ zien migratie vooral als een persoonlijke investering, die in het begin offers vraagt, maar later meer baten zal opbrengen. Naarmate een land minder toegangskosten oplegt en meer bijdraagt aan de baten van migratie, zal zo’n land aantrekkelijker zijn.¹ De meeste migranten die hier verblijven zullen als ingezetene van Nederland, hetzij als burger, hetzij als gast, een bijdrage dienen te leveren aan de welvaart van ons land. En daarom is een sociaaleconomische analyse van de effecten van migratie – en met name arbeidsmigratie (inclusief migranten die om niet-economische redenen naar ons land zijn gekomen maar die na verloop van tijd toch een plaats op de arbeidsmarkt dienen te vinden) – van groot gewicht voor een heldere discussie.²

Natuurlijk zijn migranten geen handelswaar waarvan de prijs op de markt wordt bepaald. En nog minder kan het de bedoeling zijn de waarde van een individuele migrant te bepalen. Maar net zo goed als een bedrijf in staat is de economische betekenis van werknemers voor de bedrijfsdoelstellingen te ramen, is het mogelijk de sociaaleconomische betekenis van migranten voor de economie te schatten. Uiteraard dient beseft te worden dat migranten een veelheid aan functies en effecten creëren die aanzienlijk ruimer zijn dan sociaaleconomische gevolgen, bijvoorbeeld op cultureel of recreatief gebied. Maar de economische wetenschap kent nu eenmaal serieuze beperkingen in de reikwijdte van haar analyses, en dat noopt tot bescheidenheid. Daarom kan een economische effectenraming wel een belangrijke input vormen voor een te ontwikkelen beleid, maar geen exclusief bindend karakter hebben voor beleidsbeslissingen.

Migranten hebben een scala aan consequenties voor de nationale, regionale en lokale economie, niet alleen in demografisch opzicht (bijvoorbeeld bij een vergrijzende bevolking), maar ook in sociaaleconomisch opzicht (bijvoorbeeld inkomensgeneratie door participatie van specifieke doelgroepen op de arbeidsmarkt) en in financieel en fiscaal opzicht (onder meer in de vorm van belastingbetalingen, uitkeringen en subsidies). Naast deze kortetermijneffecten zijn er ook diverse langetermijneffecten, bijvoorbeeld een bijdrage van migranten aan innovatie, creativiteit en ondernemerschap, of een versterking van internationale verwevingen, leidend tot meer handel

of toerisme. Daarbij komt nog het vraagstuk van vluchtelingen en asielzoekers, die waar mogelijk in elk beschaafd land een, tijdelijk of permanent, onderkomen dienen te vinden. Maar al deze migrantenstromen hebben sociale en economische consequenties, soms van grote omvang. Voor een evenwichtige beleidsontwikkeling is het daarom van groot belang systematisch en empirisch onderbouwd zicht te hebben op de verschillende gevolgen – hetzij positief, hetzij negatief – van de

internationale mobiliteit van arbeid.

Mobiliteit van productiefactoren, waaronder arbeid, behoort tot de basisuitgangspunten van een efficiënt opererende economie. Pendel en arbeidsmigratie zijn verschijnselen die als 'smeerolie' zorgen voor een

Arbeidsmigratie is de smeerolie die zorgt voor een flexibel functionerende arbeidsmarkt

flexibel functionerende arbeidsmarkt en daarmee het welvaartspeel van een land of regio verhogen. Maar aan elk verschijnsel kleven nu eenmaal positieve en negatieve gevolgen. Met name nu arbeidsmigratie in internationaal opzicht een hoge vlucht heeft genomen, worden diverse 'plussen en minnen' van migratie steeds meer zichtbaar. De discussie daarover wordt steeds indringender gevoerd, en juist daarom is er behoefte aan een empirisch onderbouwde analyse van de pro's en contra's van massamigratie. Nederland is zeker geen voorloper op het terrein van migratie-impactanalyse (MIA), hoewel Nederland een sterke traditie heeft ontwikkeld op het gebied van maatschappelijke kosten-batenanalyses voor grote projecten, bijvoorbeeld op het terrein van infrastructuur.

DE ECONOMIE VAN MIGRATIE

Migranten vormen een heterogene groep, met totaal verschillende effecten op zowel het thuisland als het gastland. Zo zijn onder migranten in Nederland briljante wetenschappers, populaire cabaretiërs, gezaghebbende politici en succesvolle ondernemers te vinden, maar ook ongeletterde mensen. Dat vergt uiteraard een slagvaardig en gericht doelgroepenbeleid, maar beleid kost nu eenmaal geld, bijvoorbeeld op het terrein van stadsvernieuwing en integratie.

De vraag wat migratie in sociaaleconomisch opzicht oplevert, is derhalve een valide vraag in de economische wetenschap. De vraag wat migranten kosten is echter een geheel andere vraag, en is niet van eenzijdigheid ontbloot. In economisch opzicht zijn kosten niets anders dan negatieve opbrengsten, en daarom moeten de plussen en de minnen beide op de balans verschijnen. Alle ontwikkelingen en verschijnselen in onze samen-

leving – variërend van kinderopvang tot ouderenzorg – kosten nu eenmaal geld, maar de vraag is altijd of er ook baten zijn en, zo ja, hoeveel!

Een belangrijke vraag die vaak onbeantwoord bleef in debatten over migranten, is hoe Nederland eruit zou zien zonder de influx van migranten: een zogenaamde ‘counter-factual analysis’. Het valt niet moeilijk in te zien dat dan vele werkzaamheden niet meer zouden worden vervuld, of alleen tegen dramatisch hogere arbeidskosten; denk aan de verpleging, de horeca, de taxibranche, de tuinbouwsector, de schoonmaakbedrijven of de winkelbranche, om over de computerservicesector, de havensector, de zware industrie, de bouwsector of het openbaar vervoer nog maar niet te spreken. Een vaak verwaarloosd punt in de migratiediscussie is dat allochtonen vaak moeilijk vervulbare banen accepteren en vervullen, zoals in de schoonmaaksector, of in de haven, waardoor het Nederlanders gemakkelijker wordt gemaakt om zonder baan thuis te blijven zitten of een relatief hoger gekwalificeerde baan te nemen. Hier gaat het om het vraagstuk van de zogenaamde ‘perfect substitution’. Veel is onbekend in sociaaleconomisch opzicht, maar een onomstotelijk feit is wel dat migranten een blijvend en wezenlijk deel van de Nederlandse economie vormen, en ook vele voordelen opleveren. Het lijvige rapport van de commissie-Blok bevat hierover een schat aan materiaal.³ Vermeldenswaard in dit verband is verder dat, volgens het Nibud, de vier grootste minderheidsgroepen in Nederland economisch goed blijken te zijn voor zo’n 14 miljard euro aan uitgaven in ons land. Dat is een fors bedrag, zeker als men ook nog eens rekening houdt met overdrachten naar het land van herkomst.

De lokale of regionale arbeidsmarkt speelt een grote rol bij de keuze van migranten voor hun vestigingsplaats. Een baan of inkomen bepaalt immers grotendeels hun toekomstige welvaartspositie. Daarnaast vormt het bestaan van een sociaal vangnet (bijvoorbeeld een informeel sociaal netwerk van verwante migranten, het recht op sociale uitkeringen) een belangrijke aantrekkingskracht voor migranten. Het is daarom geen wonder dat een grote instroom van migranten op lokale of regionale arbeidsmarkten vaak tot onzekerheid of onrust onder de lokale bevolking leidt: zal deze instroom geen negatieve consequenties hebben voor hun baan, hun inkomen of de werkgelegenheid in het algemeen? – de zogenaamde ‘crowding-out’- of verdringingseffecten. Deze vraag heeft tot vele empirische sociaaleconomische studies geleid in diverse landen. Er zijn wereldwijd tientallen toegepaste onderzoeken uitgevoerd om een afdoend empirisch antwoord op deze vraag te vinden.

De kernvraag blijft: is migratie sociaaleconomisch gezien een goede zaak voor het gastland? In de internationale literatuur zijn diverse samenvattende studies over arbeidsmarkteffecten van migratie uitgevoerd.⁴ In het bijzonder is het interessant hier de zogenaamde ‘melting pot’-hypo-

these van Jane Jacobs nader te onderzoeken, die ervan uitgaat dat een hoge mate van culturele diversiteit (veroorzaakt door een rijk geschakeerde migranteninstroom naar dezelfde stad of regio) tot een bloeiend economisch klimaat leidt dat samenhangt met veel nieuwe activiteiten en innovaties.⁵

In een recente studie wordt dit gecombineerde effect empirisch onderzocht voor 170 zogenaamde NUTS 2-regio's in Europa.⁶ Daarbij worden patenten genomen als een proxy voor het innovatief groeipotentieel van een gebied. De volgende resultaten werden gevonden met behulp van een zogenaamd paneldata-regressiemodel. Allereerst blijkt dat een hoger aandeel van migranten in de bevolking samengaat met een hogere innovatiegraad. Tevens blijkt dat bevolkingsgroei in stedelijke agglomeraties eveneens tot een stijging in patenten leidt. Nederland blijkt daarbij ten opzichte van andere landen positief af te steken. In de tweede plaats blijkt dat de migratiesamenstelling van invloed is op het innovatievermogen van een gebied: Ameri-

Meer cultureel-etnische diversiteit leidt tot een hoger innovatiepotentieel

kanen blijken een duidelijk positief effect te hebben, terwijl Aziaten en Afrikanen negatief scoren (zij het dat deze effecten niet immens groot zijn). Als geheel is er toch sprake van een positief netto effect over de bevolkingsgroepen. En ten slotte is het

diversiteitseffect onderzocht: meer cultureel-etnische diversiteit blijkt tot een hoger innovatiepotentieel te leiden. Deze studie blijkt dus de melting-pothypothese heel aardig te bevestigen voor Europa.

Samenvattend kan uit diverse studies in diverse landen de conclusie worden getrokken dat migratie niet leidt tot evident negatieve verdringingseffecten op de arbeidsmarkt. Voor zover deze effecten al optreden, zijn ze doorgaans verwaarloosbaar tot klein, afhankelijk van de scholingsgraad van migranten. Als we op de langere termijn naar sociaaleconomische migratie-effecten kijken, is het beeld nog veel gunstiger: er blijkt dan duidelijk sprake te zijn van positieve welvaartseffecten. Gegeven de veelheid van kwantitatieve effectramingen en de variëteit in de onderzochte landen, lijkt het plausibel dat Nederland ten opzichte van de effectenanalyse uit andere landen geen uitzondering zal vormen. Diverse voorlopige studies blijken dat beeld te bevestigen. Maar dit zal uiteraard empirisch verder moeten worden getoetst.

DE STEDELIJKE 'MELTING POT'

De gestage instroom van immigranten sinds de jaren zestig van de vorige eeuw heeft geleid tot een pluriforme etnische compositie in Nederland,

en wel voornamelijk in de grote steden. Steden als Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht vormen de broedplaatsen van multiculturele bedrijvigheid. Deze etnische diversiteit in de stad heeft geleid tot een verrijking van sociaaleconomische kansen, een hogere variatie in het aanbod van talenten op de arbeidsmarkt en tot een verbetering van creatieve mogelijkheden. Etnisch ondernemerschap, of wellicht beter migrantenondernemerschap, is een zichtbare uitingsvorm van etnische of culturele diversiteit, waarbij werk wordt verschaft voor juist die groepen waar de werkloosheid relatief hoog is, namelijk laagopgeleide allochtonen. Dit kan tevens leiden tot een verdere integratie van allochtonen op de arbeidsmarkt, tot sociale cohesie, en tot versterking van de stedelijke economie. Migrantenondernemerschap zorgt overigens niet alleen voor werkgelegenheid en economische groei, maar maakt de stad ook levendiger en veelkleuriger.

Ondernemerschap onder migranten is voor grote steden om economische, politieke en sociale redenen van groot belang. De bijdrage van immigranten aan het scheppen van werkgelegenheid is niet beperkt gebleven tot etnische niches en markten, maar breidt zich steeds meer uit naar nieuwe sectoren ('break-out strategies'), bijvoorbeeld de creatieve industrie. Amsterdam sluit zich bijvoorbeeld steeds meer aan bij andere wereldsteden, zoals Londen, Parijs en New York, met een sterk opkomend ondernemerschap onder immigranten. In deze steden hebben tal van immigranten een aanvaardbaar of zelfs een goed bestaan op eigen kracht opgebouwd. Bovendien heeft hun gedrag in belangrijke mate bijgedragen aan stedelijke economische groei in de afgelopen jaren. Stedelijke diversiteit is hier dus van groot belang. In de stad kunnen ondernemers faciliteiten en kennis delen. Diversiteit zal daarmee leiden tot nieuwe en innovatieve combinaties, die op hun beurt nieuwe bedrijven en talent zullen aantrekken. Vanwege hun diversiteit kunnen migrantenondernemers de ontwikkeling van een gedifferentieerde stedelijke economie stimuleren en daarmee bijdragen aan de verdere groei hiervan.⁷

Steeds meer stadswijken in Nederland hebben een multicultureel karakter gekregen. De aanwezigheid van etnische winkels en horecagelegenheden brengt levendigheid en diversiteit, en is een verrijking voor de wijken. In deze veelkleurige wijken kunnen migranten hun eigen identiteit beleven, uiten en in stand houden. Daar vinden ze de nodige informele steun, geborgenheid en solidariteit in sociale netwerken om economische activiteiten met enig risico te ondernemen.⁸ Zulke wijken bieden dus unieke mogelijkheden voor allochtonen om een eigen onderneming te starten. Ondernemende allochtonen zijn van groot belang voor de economische potentie van de stad; zij leveren op hun eigen manier een bijdrage aan de diversiteit van de wijk en de versterking van de lokale economie. Dankzij

de positieve ontwikkeling van migrantenondernemerschap kennen deze wijken thans vaak een bloeiend ondernemerschap en een verbetering van het leefklimaat, waardoor steeds meer klanten (zowel autochtonen als allochtonen) specifieke winkels in een bepaalde buurt opzoeken. Het economisch potentieel in deze wijken, dat tot uiting komt in het groeiende migrantenondernemerschap, vormt, kortom, een bron van creatieve mogelijkheden.

In de afgelopen tien jaar blijkt het ondernemerschap onder de etnische minderheden in Nederland sterk te zijn toegenomen. Tegen de achtergrond van de nog steeds hoge werkloosheid onder etnische minderheden is dit een ontwikkeling die een hoopvol perspectief biedt voor leden van de verschillende minderheidsgroepen om een zelfstandig inkomen te verdienen. Het sociaal kapitaal onder migranten vormt in dezen een belangrijke succesfactor.

CONCLUSIES EN LESSEN

In het licht van diverse veronderstelde negatieve aspecten van immigratie is in ons land de afgelopen tijd een pleidooi gevoerd voor een maatschappelijke kosten-batenanalyse van migratie. Daar is economisch niets tegen in te brengen, mits dan wel alle kosten en baten zorgvuldig kunnen worden gekwantificeerd. Over de kosten van migratie is in retrospectieve zin wel het nodige bekend, maar over de baten daarvan nu en in de toekomst is voor Nederland voornamelijk weinig bekend. Daarom is de toepassing van een rechttoe rechtaan kosten-batenanalyse momenteel niet zinvol, omdat er een 'bias' zal optreden in de raming en confrontatie van kosten en baten. Het verdient derhalve de voorkeur een migratie-impactanalyse (MIA) op te zetten met behulp van een kwalitatieve swot-analyse, die de basis kan vormen voor een evenwichtig onderzoeksprogramma over de sociaaleconomische betekenis van migranten in Nederland. Bij een swot-analyse is het niet nodig alle effecten op geld te ramen, maar is het eerder de taak om alle relevante sociaaleconomische aspecten van migratie zo veel mogelijk in hun eigen dimensie te ramen en systematisch naar hun plus-minkarakter – nu én in de toekomst – met elkaar te confronteren.⁹

De meeste buitenlandse MIA-ervaringen bevestigen het generieke beeld dat er geen reden is te vrezen dat immigratie tot aanzienlijke sociaaleconomisch nadelige gevolgen leidt. Het valt eerder te verwachten dat op termijn zelfs significante economische baten zullen ontstaan, afhankelijk van scholingsgraad, motivatie en verblijfsduur van de migranten. Immigratie vertoont bij een goed accommodatiebeleid na verloop van tijd een kantelpunt, waarbij de positieve sociaaleconomische effecten de boventoon gaan voeren.

Eveneens blijkt dat de angst dat migranten banen en inkomens van de ‘natives’ in pikken niet gerechtvaardigd is. Er is empirisch nauwelijks een bewijs dat bij immigratie sprake is van verdringings- of ‘crowding out’-effecten. Integendeel, de groeiliteratuur beargumenteert terecht dat migranten nieuwe vaardigheden meebrengen die verrijkend uitwerken op de lokale of regionale arbeidsmarkt en daarmee het concurrentie- en innovatievermogen in het desbetreffende gebied versterken. Dat geldt in versterkte mate zelfs voor het lokale ondernemerschap (migranten- of etnisch ondernemerschap) en voor internationale handel, transport en toerisme.

Migratie vindt – afgezien van gedwongen migratie – meestal plaats om sociaaleconomische redenen. De beste kansen zijn in de grote stad te vinden, en daarom is het niet verwonderlijk dat de grote steden in Nederland relatief het grootste aandeel migranten kennen. De steden vertonen in toenemende mate het beeld dat reeds lang bekend is uit Noord-Amerika, namelijk dat van een ‘melting pot’ van culturen en mensen. Deze culturele diversiteit vormt een nieuwe uitdaging voor steden in ons land, waarbij opgemerkt dient te worden dat empirisch onderzoek uit vele steden in het buitenland aantoonde dat culturele diversiteit tot gunstige sociaaleconomische perspectieven leidt, met name als er sprake is van complementaire arbeidsmarkt mogelijkheden of van nichemarkten. Het managen van diversiteit met het oog op het optimaliseren van sociaaleconomische baten van de stad vergt echter veel bestuurlijke moed en daadkracht.

Noten

- 1 L. Sjaastad, ‘The costs and returns of human migration’, *The Journal of Political Economy* 70 (1962), nr. 5, pp. 80-93.
- 2 International Organization for Migration (IOM), *Labour migration patterns, policies and migration propensity in the Western Balkans*. Genève: IOM, 2008; European Migration Network (EMN), *Impact of immigration on Europe’s societies*. Luxemburg: EMN, European Commission, 2006.
- 3 Commissie-Blok, *Bruggen Bouwen*. Rapport Onderzoek Integratiebeleid. Den Haag: Sdu, 2004.
- 4 Een nuttig overzicht hiervan is te vinden in Pekkala, die zich in het bijzonder richt op loonverschillen, participatiegraden, werkloosheidsverschillen en sociale uitkeringen: S. Pekkala, *Economic impacts of immigration. A survey*. VATT Discussion paper nr. 362. Helsinki: Government Institute for Economic Research (VATT), 2005. Vgl. T. Boeri en H. Brücker, ‘Why are Europeans so tough on migrants?’, *Economic Policy* 20 (2005), nr. 44, pp. 629-703.
- 5 J. Jacobs, *The death and life of great American cities*. New York: Vintage Books, 1961.
- 6 D. Ozgen, P. Nijkamp en J. Poot, *Migrant diversity and spatial innovation patterns in Europe*. Paper ERSA conference, Lodz, 2010.
- 7 M. Sahin, P. Nijkamp en T. Baycan Levent, ‘Multicultural diversity and migrant entrepreneurship. The case of the Netherlands’, *ITU A/Z* 4 (2007), nr. 1, pp. 22-46.
- 8 E. Snel en J. Burgers, ‘The comfort of strangers. Etnische enclaves in de grote steden’, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 27 (2000), nr. 3, pp. 292-313.
- 9 K. Kourtit en P. Nijkamp, ‘Strategic choice by export panels for migration impact assessment’, *International Journal of Business and Globalisation* 7 (2011), nr. 12, pp. 166-194.

Immigratie verhoogt lasten van bevolkingsdichtheid

Nederland is al heel lang een dichtbevolkt land. Immigratie brengt weliswaar baten voor sommige groepen ingezetenen, maar de nadelen van de hoge bevolkingsdichtheid mogen niet worden genegeerd. Economisch gezien is bevordering van immigratie daarom geen goed idee.

door *Joop Hartog*

De auteur is emeritus hoogleraar micro-economie van de Universiteit van Amsterdam.

DE ONTWIKKELING VAN DE NEDERLANDSE bevolkingsomvang is een fenomeen op zich.¹ Terwijl tussen 1500 en 2000 de Franse bevolking vier keer zo talrijk werd en de Belgische zes keer, steeg onze bevolking tot het vijftienvoudige. De Gouden Eeuw leverde daarin zijn aandeel, immigratie was substantieel, en de bevolkingsexplosie na 1800 hield bij ons langer aan dan elders door de vermenigvuldigingsdrift van katholieken en, met minder effect, van orthodoxe gereformeerden. Pas in de jaren zestig van de vorige eeuw, toen de paus zijn macht verloor aan de anticonceptiepil, raakten we weer in de pas met de rest van Europa. Maar daarmee hadden we wel een exceptionele bevolkingsdichtheid opgebouwd. In 1900, met 5 miljoen inwoners, was per inwoner 6500 m² beschikbaar, in 1950, met 10 miljoen inwoners, was dat gehalveerd tot 3200 m², en in 2000, met de teller op 16 miljoen inwoners, was er nog 2100 m² per hoofd van over. In de laatste vijftig jaar is de bevolkingsdichtheid met 50 procent gestegen en daarmee de beschikbare ruimte per hoofd met een derde gedaald.

ECONOMISCHE BETEKENIS

Wat kunnen we, op grond van economische theorie en empirisch onderzoek, zeggen over de economische betekenis van de bevolkingsomvang?

Als we ons in eerste aanleg beperken tot een puur demografische redering, en grond als productiefactor negeren, stuiten we direct op twee belangrijke conclusies. Ten eerste: met alleen arbeid en kapitaal als productiefactoren en constante schaalopbrengsten, is de bevolkingsomvang irrelevant voor het inkomen per hoofd.² Als er maar voldoende kapitaal per werknemer beschikbaar is, hoeven we niet bezorgd te zijn over bevolkingsdaling, en is er ook geen noodzaak om bevolkingsgroei te stimule-

Immigranten zijn alleen nuttig voor ingezetenen als ze verschillen van ingezetenen

ren. Het standaardmodel voor effecten van immigratie, door Borjas beschreven in het *Handbook of labor economics*, levert ons, in de tweede plaats, nog een belangrijke basisregel: immigranten zijn alleen nuttig voor ingezetenen als ze verschillen van ingezetenen, en zelfs als ze

verschillen is het effect beperkt.³ Als immigranten gemiddeld genomen dezelfde kenmerken hebben als ingezetenen – dezelfde opleidingsverdeling, dezelfde talenten en vaardigheden – halen we in feite alleen kopieën van ingezetenen binnen en zijn we terug bij constante schaalopbrengsten: rust ze toe met net zo veel kapitaal als ingezetenen en ze hebben dezelfde productiviteit. Als immigranten afwijkende kwaliteiten hebben ontstaan vooral verdelingseffecten: substituten verliezen, complementen winnen. Ongeschoolde gastarbeiders drukken het loon van ongeschoolde ingezetenen en verhogen het loon van hooggeschoolde managers, accountants en andere complementen. Met het zojuist beschreven basismodel heeft de Amerikaanse econoom Borjas niet zo lang geleden geschat dat in de Verenigde Staten immigratie de ingezetenen een nadeel heeft opgeleverd van 1,9 procent van het nationaal inkomen, en kapitaaleigenaren een voordeel van 2,0 procent. Het voordeel voor alle ingezetenen tezamen bedroeg dus slechts 0,1 procent van het nationaal inkomen. Voor Nederland zijn de resultaten door de WRR berekend als 2,99 procent nadeel voor werknemers en 3,14 procent voordeel voor kapitaaleigenaren, wat een positief saldo oplevert van 0,15 procent van het nationaal inkomen.⁴

We missen natuurlijk de essentie van het probleem van stijgende bevolkingsdichtheid als we grond als productiefactor negeren. De agrarische sector moge geslonken zijn tot een paar procent van het nationaal inkomen, daarmee is het belang van grond niet navenant gekrompen: fabrieken en kantoren hangen niet in de lucht, voor wonen en recreëren is grond essentieel. Het eerste wat we kunnen doen is onze productiefunctie uitbreiden met grond. Voor een gangbare productiefunctie met constante schaalopbrengsten is eenvoudig af te leiden dat het effect van toenemende bevolkingsdicht-

heid op inkomen per hoofd gelijk is aan het aandeel van grond in het nationaal inkomen. Het inkomensaandeel van grond (pacht, de vergoeding voor grondgebruik opgenomen in huren, opbrengsten van kantoren, fabrieken, recreatievoorzieningen) wordt niet gemeten door het CBS, maar met schattingen van grondprijzen en rendement op investeringen in kapitaal is wel een schatting te maken. Dat suggereert dat een stijging van de bevolkingsdichtheid met 10 procent het inkomen per hoofd doet dalen met 2 à 3 procent.

Schaalvoordelen zouden die kosten kunnen compenseren. Empirisch onderzoek naar de effecten van bevolkingsdichtheid is schaars en alleen te vinden in de economie van steden en agglomeraties. Daar geldt als argument dat hoge bevolkingsdichtheid in steden de productiviteit langs diverse kanalen opjaagt: hogere productiviteit door de nabijheid van concurrenten, snelle verspreiding van innovaties en stimulering van creativiteit door de heterogeniteit van de beroepsbevolking. Schattingen van dat effect, voor de VS en voor Europa, komen op beperkte schaalvoordelen: verdubbeling van de bevolkingsdichtheid, bij constante hoeveelheid kapitaal per werkende, verhoogt de arbeidsproductiviteit met 5 à 6 procent.

BEZWAREN AL LANGER BEKEND

Over dynamische effecten van immigratie hebben we nauwelijks robuuste kennis. Groeitheorie houdt zich niet bezig met migratie. Empirisch onderzoek naar de effecten van migratie op dynamische variabelen als productiviteitsgroei, innovaties, patenten, ondernemerschap komt op gang.⁵ De beperkte resultaten die er zijn geven echter geen steun aan de hypothese dat immigratie een significante stimulans betekent voor economische groei.

De conclusie is dat economische theorie en empirisch economisch onderzoek niet wijzen op geaggregeerde baten van immigratie van enige omvang. Als de baten van immigratie zo gering zijn is het onwaarschijnlijk dat ze de externe effecten van oplopende bevolkingsdichtheid zullen overtreffen: schade aan het milieu, congestie, lawaai, verlies van natuur en cultuurhistorisch unieke landschappen, wellicht zelfs psychische schade.

De zorgen over de hoge bevolkingsdichtheid van Nederland en de negatieve effecten daarvan op de welvaart zijn al langer bekend. In 1949, bij een bevolking van 10 miljoen, schreef de econoom Delfgaauw in *De Economist*: 'Er zal weinig verschil van mening over zijn dat de snelle bevolkingsaanwas voor Nederland het centrale economische probleem vormt.' En koningin Juliana zei in 1954 in de Troonrede: 'Het snelle tempo, waarin onze beroepsbevolking toeneemt, blijft ons land stellen voor een werkgelegenheidsvraagstuk op lange termijn, voor welks oplossing industrialisatie en exportvergroting, aangevuld door emigratie, nodig zijn.'

In 1977 rapporteerde de Staatscommissie Bevolkingsvraagstuk, onder leiding van Piet Muntendam, over het bevolkingsvraagstuk. In de commissie zaten prominente economen als Pen en Tinbergen. Het is een voortreffelijk rapport waar alle argumenten helder op een rij staan en eenduidige aanbevelingen worden gedaan: streef naar zo spoedig mogelijke beëindiging van de natuurlijke bevolkingsgroei, mik op een ontwikkeling van de vruchtbaarheid die tussen 15 en 30 procent beneden de vervangingswaarde ligt, houd op lange termijn het oog op een stationaire bevolking, en zorg ervoor dat immigratie op het tijdpad der demografische ontwikkeling op zowel de korte als de middellange termijn geen noemenswaardige invloed uitoefent. Aanbevolen wordt ook om de behoefte aan gastarbeid te beperken door herstructurering, door het afstoten van onaantrekkelijk werk door mechanisering, door hogere beloning voor onaantrekkelijk werk, door een relatief restrictief toelatingsbeleid te voeren en door werk te scheppen in de herkomstlanden van gastarbeiders.⁶

De nadelen van hoge bevolkingsdichtheid zijn inmiddels van het hoofdpodium van de politiek verdwenen, maar daarom zijn ze er natuurlijk niet minder om. In de eerste drie decennia na de oorlog bestond er grote zorg over de toenemende bevolkingsdichtheid en was beleid expliciet gericht op afremming van de bevolkingsgroei, door bevordering van

emigratie. Dat beleid kwam steeds meer op gespannen voet te staan met de werving van gastarbeiders. In haar proefschrift toont Tesseltje de Lange aan dat opeenvolgende kabinetten zich dat vanaf het begin realiseerden, maar er bewust voor hebben gekozen om het te negeren

In de eerste drie decennia na de oorlog bestond al grote zorg over de toenemende bevolkingsdichtheid

en tegen beter weten in te hameren op de fictie van tijdelijk verblijf van gastarbeiders. Jan van de Beek laat in zijn proefschrift zien dat economen wisten dat immigratie geen nationaal-economische baten zou brengen, maar dat hun geluid werd genegeerd en dat ze zich de mond lieten snoeren uit angst voor xenofobie te worden aangezien.⁷

NADELEN

Er zijn twee redenen tot zorgen. In de eerste plaats vrees ik dat de nadelen van hoge bevolkingsdichtheid ook in de toekomst zullen worden genegeerd; een betere indicator voor nationale welvaart dan het marktinkomen per hoofd moet hier de politici dwingen om op een zuiver kompas te varen in plaats van op gegist bestek. In de tweede plaats is het een fatale omke-

ring van causaliteit om te denken dat slimme immigranten economische dynamiek brengen: economische dynamiek trekt slimme immigranten aan, niet andersom. We moeten eerst onze eigen zaakjes op orde hebben, met onderwijs op topniveau, met een stimulerend ondernemersklimaat en een omgeving waarin ambitie, creativiteit, intellect en vernuft in hoog aanzien staan en ruim baan krijgen.

Naar mijn afweging zijn de zorgen over de verkrapping op de arbeidsmarkt zwaar overdreven. De Europese Commissie voorziet op Europees niveau ook bij een dalend arbeidsaanbod nog steeds comfortabele groeivoeten, van 1,5 procent in de jaren 2005-2050.⁸ Ons eigen CPB voorspelde in 2000 dat in Europa tot 2050 de groeivoet van bbp per capita 0,4 procent lager zou zijn ten gevolge van door vergrijzing dalende participatie op de arbeidsmarkt. Zelfs op de foute teller van het conventionele bbp per capita zijn dat toch geen ondraaglijke lasten? Of moeten we nu allemaal bitter wenen om zulke drastische verarming?

De mogelijkheden voor een restrictief immigratiebeleid worden drastisch ingeperkt door internationale verdragen en Europese regels. Er is sprake van een duidelijke kentering in het immigratiebeleid: restrictiever in toelating van asielzoekers en toegenomen ruimte voor de beter betaalde arbeidsmigranten. In het asielbeleid zit de speelruimte in de uitvoering, bij migranten uit de EU is er geen beleidsruimte, evenmin als bij immigranten uit niet-visumplichtige landen. De druk op de ketel van werkgevers wanneer de spanning op de arbeidsmarkt door vergrijzing oploopt, zal ontstaan bij de invulling van het begrip 'onvervulbare vacature' (voor arbeidsmigranten) en mogelijk bij verlaging van de loongrens voor de definitie van kenniswerkers. Buiten beleidsinvloed blijven immigranten uit EU-landen en niet-visumplichtige landen. Restrictief beleid zal, naar het zich laat aanzien, worden gehandhaafd bij asielzoekers en bij gezins- en arbeidsmigratie van buiten de EU.

Beheersing van de bevolkingsgroei die immigratie zou opleveren moet in hoge mate preventief beleid zijn. Beheersing van de nadelen van bevolkingsgroei vraagt om een stringent milieubeleid en een strakke ruimtelijke ordening. De roep om immigratie te voorkomen betekent: inzetten op hoge kwaliteit van onderwijs op alle niveaus, een goede coördinatie tussen vraag en arbeid op de arbeidsmarkt, een flexibele beloningsstructuur, goede secundaire arbeidsvoorwaarden in de zorg en het onderwijs; autonomie voor vakmensen is belangrijker dan salaris. Een strakke ruimtelijke ordening vraagt om centraal beleid, het voorkomen van de uitwaaiering van bebouwing en het overaanbod van huizen en kantoren, en ruimte voor natuur en milieu. Voor krimp in de buitengebieden moeten we niet bang zijn, die moeten we gewoon accepteren. Maar we moeten het proces wel goed begeleiden en het kapitaalverlies dat daarbij hoort goed verdelen.

 Noten

- 1 Deze bijdrage is gebaseerd op mijn afscheidsrede als hoogleraar economie aan de Universiteit van Amsterdam. De integrale tekst staat op mijn website: <http://www.fee.uva.nl/pp/jhartog>, onder 'Publications'.
- 2 Een productiefunctie is een wiskundige formulering van het verband tussen de omvang van de nationale productie en het gebruik van productiemiddelen, zoals arbeid en kapitaal. Bij constante schaalopbrengsten leidt verdubbeling van de gebruikte productiemiddelen tot verdubbeling van de productie. Bij schaalvoordelen zal de productie in zo'n geval meer dan verdubbelen.
- 3 G. Borjas, 'The economic analysis of immigration', in: O. Ashenfelter en D. Card (red.), *Handbook of labor economics*. Amsterdam: Elsevier, 1999.
- 4 Wetenschappelijke Raad voor het Regeeringsbeleid, *Nederland als immigratiesamenleving*. Den Haag: Sdu, 2001.
- 5 <http://www.ase.uva.nl/immigration-growth>
- 6 Staatscommissie Bevolkingsvraagstuk, *Bevolking en welzijn in Nederland. Rapport van de Staatscommissie bevolkingsvraagstuk*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1977.
- 7 J. van de Beek, *Kennis, macht en moraal. De productie van wetenschappelijke kennis over de economische effecten van migratie naar Nederland, 1960-2005*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010; T. de Lange, *Staat, markt en migrant*. Meppel: Boom, 2007.
- 8 G. Carone e.a., *The economic impact of ageing populations in the EU25 Member States* (European Commission Economic Papers, nr. 236). Brussel: Europese Commissie, 2005.

Migratie en de verzorgingsstaat

In een arbeidsmarkt zonder overheid heeft vrij verkeer van werknemers in theorie enkel economische voordelen. Maar de realiteit is anders. Het herverdelingsmechanisme van de Nederlandse verzorgingsstaat heeft een aanzuigende werking op laagopgeleide arbeidsmigranten. Willen we de verzorgingsstaat houdbaar houden, dan moet in het arbeidsmigratiebeleid nadrukkelijk onderscheid worden gemaakt tussen laag- en hoogopgeleide migranten.

door *Rob Euwals & Bas ter Weel*

Euwals is programmaleider arbeid bij het Centraal Planbureau. Ter Weel is sectorhoofd arbeid en onderwijs bij het Centraal Planbureau.

VRIJ VERKEER VAN WERKNEMERS kan een bijdrage leveren aan de welvaart in Nederland en andere landen in de wereld. Arbeidsmigranten gaan namelijk werken waar ze het meest kunnen verdienen, en dus het productiefst zijn. In een ideale markt zonder overheid en fricties ontstaat op die manier een efficiënt evenwicht. Aangaande de vrije handel binnen de Europese Unie is een schatting gemaakt van het voordeel voor de Nederlandse burger. Jaarlijks zou dit ongeveer 5 procent van het inkomen zijn. Op de lange termijn kan het huidige niveau van integratie voor goederen en diensten voor zelfs ongeveer 17 procent aan het inkomen in Nederland bijdragen en bijna 10 procent voor de EU als geheel.¹ Het evenwicht met vrij verkeer van werknemers wordt echter niet altijd als rechtvaardig beschouwd, omdat er bijvoorbeeld veel ongelijkheid ontstaat tussen personen die wel en die niet kunnen werken en tussen rijk en arm. Daarom wordt in een verzorgingsstaat inkomen verzekerd en herverdeeld.

Een herverdelende verzorgingsstaat verstoort echter de prikkels voor

migratie. Als gevolg van herverdeling en het beschermen van de positie van zwakkeren in de samenleving zijn de (netto)lonen relatief hoog aan de onderkant van de arbeidsmarkt en laag aan de bovenkant. Dit heeft een aanzuigende werking op laagopgeleide migranten. Daarnaast beperkt het de aantrekkingskracht van Nederland op hoogopgeleide migranten (in vergelijking met landen met een minimale verzorgingsstaat). Vrije arbeidsmigratie en de Nederlandse herverdelende verzorgingsstaat staan daardoor op gespannen voet. Beleidsmakers staan voor lastige keuzes, waarbij slimme oplossingen deels de afweging tussen productiviteit en rechtvaardigheid kunnen verzachten.

In deze bijdrage werken we de relatie tussen arbeidsmigratiebeleid en de rol van de verzorgingsstaat verder uit. Arbeidsmigratiebeleid en de inrichting van de verzorgingsstaat beïnvloeden elkaar wederzijds. Dit spanningsveld tussen beleid en inrichting van de verzorgingsstaat bepaalt de invloed van arbeidsmigratie op de verzorgingsstaat in Nederland. Om deze wisselwerking en de bijbehorende afwegingen te kunnen duiden gaan we eerst in op de werking van de arbeidsmarkt. Vervolgens bespreken we de invloed van de verzorgingsstaat op de werking van de arbeidsmarkt en migratieprikkelers. Ten slotte geven we de beleidsafwegingen tussen productiviteit en rechtvaardigheid weer.

WERKING VAN DE ARBEIDSMARKT

De arbeidsmarkt heeft baat bij vrij verkeer van werknemers. Dat geldt binnen Nederland, maar het geldt ook binnen de EU en zelfs voor de hele wereld. Vrije arbeidsmigratie zorgt er immers voor dat werknemers daar gaan werken waar ze het meeste kunnen verdienen. Dit is een economisch gewin, aangezien het de concurrentiepositie van een land bevordert. Meestal betekent dat ook dat ze daar het productiefst zijn. Economen noemen dit de 'optimale allocatie van de productiefactor arbeid'. Door het vrij verkeer wordt arbeid zo productief mogelijk ingezet en zo wordt de hoogst mogelijke productie bereikt. Niet alle werknemers zullen echter beter af zijn met vrije arbeidsmigratie.

Om te beginnen willen we de voordelen van vrij verkeer van werknemers benadrukken omdat ze minder zichtbaar zijn en in het publieke debat vaak vergeten worden. Vrij verkeer zorgt namelijk voor lagere prijzen voor goederen en diensten. Daar profiteert iedereen van. Hetzelfde geldt voor vrije handel op mondiaal niveau. Door veel mensen wordt de opkomst van China gezien als een bedreiging voor de Nederlandse economie. Op het moment dat een dergelijk land ook hoogwaardige goederen gaat vervaardigen, zal hooggeschoold werk waarschijnlijk ook verdwijnen.

De vrije handel leidt dan echter ten gunste van iedereen tot lage prijzen voor hoogwaardige producten.² De potentiële voordelen van arbeidsmigratie zijn er in vele vormen: migranten zijn vaak gemotiveerd omdat ze een bewuste keuze hebben gemaakt, ze brengen nieuwe ideeën en ervaringen mee en helpen bij het oplossen van knelpunten op de arbeidsmarkt. Zo dragen ze bij aan producten en diensten die anders tegen een hogere prijs beschikbaar zouden zijn. Het voordeel van lagere prijzen is niet zo zichtbaar, maar is aanzienlijk omdat het vaak aan een grote groep van consumenten ten goede komt. Daarnaast zorgen arbeidsmigranten in exporterende sectoren, zoals de tuinbouw, voor een concurrentievoordeel ten opzichte van landen waar nog geen vrij verkeer van werknemers is toegestaan. Deze export zorgt voor werkgelegenheid en winsten waar Nederlandse werknemers van profiteren.

De voordelen van vrije arbeidsmigratie doen zich voor in een arbeidsmarkt waarin lonen de relatieve schaarste van arbeid weergeven. In een goed werkende arbeidsmarkt zijn de lonen hoog voor werkzaamheden die relatief schaars zijn. Mocht er op de arbeidsmarkt een grote vraag zijn naar een bepaalde soort technici, dan zullen de lonen voor deze technici hoog zijn. En mocht de zorgsector in een hoog tempo blijven groeien en er meer personeel nodig zijn, dan zullen de lonen in de zorg in de toekomst stijgen. Op basis van huidige en verwachte verschillen in lonen kiezen werknemers voor bepaalde banen en opleidingen. Dat geldt voor jongeren bij de keuze voor hun opleiding, maar het geldt ook voor oudere werknemers die besluiten zich te laten omscholen. En het geldt ook voor de arbeidsmigranten.

Ondanks de voordelen van vrij verkeer zijn niet alle Nederlandse werknemers beter af. Als gevolg van de toenemende concurrentie kunnen lonen van bepaalde groepen werknemers harder worden getroffen dan lonen van andere werknemers. Hierdoor zijn de voordelen van vrij verkeer niet gelijk verdeeld over de bevolking. Nederlanders met beroepen die ook door arbeidsmigranten kunnen worden uitgeoefend ondervinden meer concurrentie. Door het extra arbeidsaanbod zullen de lonen op de middellange termijn gedrukt worden. Adequate controle op de naleving van cao-lonen kan de omvang van de verdringing door arbeidsmigranten die lagere (of te lage) lonen accepteren beperken. Op de middellange termijn zal het extra arbeidsaanbod echter een remmende invloed op de cao-lonen hebben. Deze nadelen zijn zichtbaar omdat het aanwijsbare groepen betreft, zoals bouwvakkers, vrachtwagenchauffeurs en seizoensarbeiders in de land- en tuinbouw.

VERZORGINGSSTAAT

Naast het ongelijke effect van arbeidsmigratie op verschillende groepen

werknemers is de verzorgingsstaat een tweede reden waarom de kosten en baten van vrije arbeidsmigratie niet gelijk verdeeld zijn over de bevolking. De Nederlandse verzorgingsstaat verzekert inkomen tegen zaken als werkloosheid en arbeidsongeschiktheid, en herverdeelt om zwakkeren in de maatschappij te beschermen tegen armoede. De verzekering en herverdeling hebben als doel de verdeling van inkomen rechtvaardiger te maken, maar het verstoort ook de werking van de arbeidsmarkt.³ Een her-

Een herverdelende verzorgingsstaat trekt andere arbeidsmigranten aan dan een vrijemarkteconomie zonder herverdeling

verdelende verzorgingsstaat trekt daardoor andere arbeidsmigranten aan dan een vrijemarkteconomie zonder herverdeling. Omdat herverdeling en verzekering is georganiseerd per land kan een land met een uitgebreide verzorgingsstaat migranten aantrekken die de houdbaarheid onder druk zetten.

Een uitgebreide verzorgingsstaat verstoort de werking van de arbeidsmarkt omdat de nettolonen niet meer goed de relatieve schaarste aan arbeid weergeven. De verzorgingsstaat herverdeelt inkomen van personen met een hoog naar een laag inkomen. Door de herverdeling zijn de nettolonen aan de bovenkant van de arbeidsmarkt laag in vergelijking met landen met een minimale verzorgingsstaat. En omdat het risico van personen met een hoog arbeidsinkomen op bijvoorbeeld werkloosheid en armoede gering is, profiteren ze nauwelijks van de verzekeringen. Daarentegen worden de nettolonen voor werknemers aan de onderkant van de arbeidsmarkt minder getroffen door progressieve belastingen, terwijl vooral zij voordeel hebben van de verzekeringen. De verzorgingsstaat verstoort op deze wijze de signalen die lonen in een vrije markt geven over relatieve schaarste.

Een herverdelende verzorgingsstaat, zoals de Nederlandse, zal daarom vooral een aantrekkende kracht uitoefenen op de laaggeschoolde arbeidsmigranten.⁴ Dit heeft gevolgen voor de houdbaarheid van de verzorgingsstaat.⁵ Hun nettoloon is namelijk relatief hoog, mede door de minimumlonen, terwijl ze ook relatief veel voordeel hebben van de geboden verzekering. Daarbij willen we niet het beeld schetsen dat laaggeschoolde arbeidsmigranten slechts voor Nederland kiezen vanwege de verzorgingsstaat. Ook laaggeschoolde arbeidsmigranten zijn vaak gemotiveerd. Bovendien hebben ze bij aankomst per definitie een baan en tegenwoordig maar weinig rechten. Na verloop van tijd krijgen ze echter meer rechten, zoals een permanente verblijfsvergunning of het staatsburgerschap. Er zijn geen redenen om aan te nemen dat hun gedrag onder dergelijke omstandigheden zal afwijken van vergelijkbare autochtonen.

De relatief hoge minimum levensstandaard en minimumlonen beïnvloeden de soorten werkzaamheden die Nederlandse ingezetenen accepteren, en dat kan weer invloed hebben op de vraag naar (tijdelijke) arbeidsmigranten. De prikkel tot het accepteren van weinig aangenaam werk is niet groot voor ingezetenen. Weinig laaggeschoolden, ongeacht of ze autochtoon of allochtoon zijn, accepteren zulk werk. Bepaalde soorten ongeschoold werk, bijvoorbeeld zwaar werk in de land- en tuinbouw, blijft dus in Nederland bestaan bij de gratie van arbeidsmigranten die dergelijk werk nog wel uitvoeren. Door het lage arbeidsaanbod zijn de verdiensten in zware of onaantrekkelijke beroepen soms behoorlijk, zeker in vergelijking met landen waar de bescherming aan de onderkant van de arbeidsmarkt gering is.

Een herverdelende verzorgingsstaat verstoort ook de migratie van hoogopgeleiden. Een grote toestroom kan de houdbaarheid van de verzorgingsstaat ten goede komen, omdat er dan relatief veel hoge inkomens zijn waarover de lasten kunnen worden verdeeld. Het probleem is dat relatief weinig hoogopgeleide arbeidsmigranten voor een land met een uitgebreide verzorgingsstaat zullen kiezen, omdat zij minder waarde hechten aan de bescherming die wordt geboden en er dus ook niet voor willen betalen. Daarnaast zijn de nettolonen in landen met een minimale verzorgingsstaat hoger voor hoogopgeleide werknemers. Op het voorkeurslijstje van bestemmingslanden van hoogopgeleide arbeidsmigranten staan meestal landen als de Verenigde Staten, Canada, Australië en het Verenigd Koninkrijk.

ARBEIDSMIGRATIEBELEID

Vrije arbeidsmigratie is geen zinvolle beleids optie wanneer we als maatschappij kiezen voor een verzorgingsstaat die verder gaat dan een minimale zorg voor zwakkeren. Daarom dient het beleid in een verzorgingsstaat zoals we nu in Nederland kennen restrictief te zijn voor laaggeschoolde en minder kansrijke arbeidsmigranten, terwijl een meer open beleid voor hoogopgeleide arbeidsmigranten aantrekkelijk is. Dit beleid wordt in Nederland al enige jaren gevoerd. Het is noodzakelijk voor de houdbaarheid van de verzorgingsstaat, maar vanuit een meer mondiaal perspectief is het eigenlijk niet optimaal. De vraag is of een succesvoller beleid mogelijk is. We bespreken beleids opties die meer mogelijkheden geven om te profiteren van de voordelen van vrij werknemersverkeer en die mogelijk de houdbaarheid van de Nederlandse verzorgingsstaat in stand houden.

Een eerste beleids optie betreft het vergroten van de aantrekkingskracht van Nederland op hooggeschoolde arbeidsmigranten. Derge-

lijke migranten dragen bij aan het innovatie- en groeipotentieel van de economie door bijdragen aan de wetenschap die innovatie stimuleren, kennispillowers die de samenleving ten goede komen in de vorm van nieuwe producten en diensten, en nieuwe vormen van ondernemerschap, waardoor nieuwe banen ontstaan. De hoogte van de inkomenseis voor kennismigranten en een tijdelijke ontheffing van de bijdrage aan de herverdeling zijn zulke opties. Een verlaging van de inkomenseis voor kennismigranten zou de instroom kunnen stimuleren. Voor een positieve bijdrage aan de Nederlandse economie en verzorgingsstaat dienen arbeidsmigranten echter wel een bepaalde verdien capaciteit te hebben. Waar de grens van deze verdien capaciteit precies ligt is moeilijk te bepalen. De Nederlandse inkomenseis voor kennismigranten is op dit moment niet bijzonder hoog, zeker in vergelijking met bijvoorbeeld Duitsland. Tijdelijke ontheffing van kennismigranten aan de herverdeling kan als alternatief dienen. De groep geheel uitsluiten van het leveren van een bijdrage aan de verzorgingsstaat is niet zinvol, omdat we deze migranten (deels) graag aantrekken om hun bijdrage aan ons herverdelingsstelsel. Het lijkt er echter op dat individuen over het algemeen niet snel terugkomen op gemaakte beslissingen en dat ze beïnvloed kunnen worden door kortetermijnvoordelen. Tijdelijke (belasting)voordelen en begeleiding bij migratie zouden kunnen helpen hoogopgeleide arbeidsmigranten over de streep te trekken.

Een tweede beleidsoptie is de Europese Blue Card voor hooggeschoolde kennismigranten. Het doel van deze verblijfsvergunning is om tot een goede selectie van arbeidsmigranten te komen. Een gezamenlijke aanpak maakt Europa aantrekkelijker voor kennismigranten, zeker als zij daarmee toegang hebben tot de hele Europese arbeidsmarkt in plaats van tot een enkele lidstaat. Een Europese aanpak doet recht aan het gemeenschappelijke probleem van het beschermen van de verzorgingsstaat: in de meeste West-Europese landen omvatten de sociale uitgaven meer dan een kwart van het nationale inkomen. Belangrijkste uitdaging bij dit beleid is om recht te doen aan de grote verschillen binnen de EU, zowel in termen van de verzorgingsstaat als in het opleidingsniveau van de werknemers.

Een derde beleidsoptie betreft tijdelijke arbeidsmigratie van laaggeschoolden. Ondanks de aanzienlijke werkloosheid aan de onderkant van de arbeidsmarkt is er ook op dat deel van de arbeidsmarkt sprake van moeilijk vervulbare vacatures. Het is voor werkgevers moeilijk gemotiveerd Nederlands personeel te vinden voor het uitvoeren van bepaald werk. Tijdelijke arbeidsmigratie kan een oplossing zijn, omdat de tijdelijke arbeidsmigranten gemotiveerd worden door een salaris dat vele malen hoger is dan in hun land van herkomst, werkgevers worden voorzien

van gemotiveerd personeel en de belastingen en premies worden geïnd over de verdiende inkomsten. Tegelijkertijd wordt de verzorgingsstaat nauwelijks belast, omdat de arbeidsmigranten na gedane arbeid het land

*Laaggeschoolde immigranten
leveren geen positieve bijdrage
aan de houdbaarheid van de
verzorgingsstaat*

weer verlaten. Dit laatste is wel een belangrijke voorwaarde. Permanente laaggeschoolde immigranten leveren geen positieve bijdrage aan de houdbaarheid van de verzorgingsstaat. Het beleid moet dusdanig worden vormgegeven dat de tijdelijke arbeidsmigranten na het

aflopen van de verblijfsvergunning het land verlaten. Dat is geen makkelijke opgave.

Noten

- 1 B. Straathof, G.J. Linders, A.M. Lejour en J. Möhlmann, *The internal market and the Dutch economy. Implications for trade and economic growth* (CPB Document 168). Den Haag: CPB, 2008.
- 2 B. ter Weel, 'Angst voor snelle Chinese ontwikkeling is ongegrond', *Me Judice* 4, 8 januari 2011 (www.mejudice.nl/artikel/551/angst-voor-snelle-chinese-ontwikkeling-is-ongegronnd); B. ter Weel, 'Juist in tijden van crisis is vrijhandel noodzakelijk', *Me Judice* 2, 5 januari 2009 (www.mejudice.nl/artikel/127/juist-in-tijden-van-crisis-is-vrijhandel-noodzakelijk).
- 3 Zie bijvoorbeeld B. Jacobs, *De prijs van gelijkheid*. Amsterdam: Bert Bakker, 2008.
- 4 V. Chorny, R. Euwals en K. Folmer (2007), *Immigration policy and welfare state design. A qualitative approach to explore the interaction* (CPB Document 153). Den Haag: CPB, 2007.
- 5 H. Roodenburg, R. Euwals en H. ter Rele, *Immigration and the Dutch economy* (CPB Bijzondere publicatie 47). Den Haag: CPB, 2003.

Het Nederlandse kennis- migrantenbeleid: wel hun hersens, niet hun gezicht

Kennismigranten hebben historisch gezien altijd een belangrijke bijdrage geleverd aan de Nederlandse economie. De afgelopen decennia is hun aantal sterk gegroeid. De grote steden voeren een actief beleid om kennismigranten een gastvrij onthaal te geven. Maar op het gebied van woonhuisvesting en informatievoorziening doen overheden opvallend weinig. De afwijzende opstelling ten opzichte van kennismigranten uit moslimlanden vormt duidelijk een breuk met een eeuwenoude nationale traditie.

door *Aniek Smit & Wim Willems*

Smit is promovendus Sociale Geschiedenis bij het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden en het Centre for Modern Urban Studies (MUS). Zij werkt aan een onderzoek over kennismigranten in Den Haag en Jakarta sinds 1900. Willems is hoogleraar Sociale Geschiedenis bij het Centre for Modern Urban Studies (MUS) van de Campus Den Haag van de Universiteit Leiden.

EEN MAN MET EEN AZIATISCH UITERLIJK, gekleed in een westers pak, staart vertwijfeld naar een bord boerenkool met worst. In de begeleidende advertentietekst staat: ‘You’ve got enough to discover. That’s why we offer financial services especially for expats.’¹ Het betreft een advertentie van een grote Nederlandse bank in het blad *Access*. Kennismigranten zijn *big business*. Hun kennis en expertise moet de concurrentiepositie van de Nederlandse economie veiligstellen. Immigratie en integratie mogen politiek beladen thema’s zijn, maar waar het om deze zogeheten kansrijke immigranten gaat, lijken links en rechts elkaar gevonden te hebben. De nieuwkomers uit deze categorie zijn gewenst en worden actief geworven.

Het standpunt van het CDA, en daarin verschilt het niet van coalitiegenoot VVD, is dat het bij de selectie aan de poort moet draaien om: de capaciteiten van de nieuwkomers, en hun bereidheid om zich in te voegen in onze Nederlandse maatschappij en cultuur. Dat brengt ons bij vragen als: wie zijn deze kennismigranten eigenlijk, en in welke migratietraditie passen zij? En als de 'battle for brains' eenmaal gewonnen is, hoe zit het dan vervolgens met hun vestigingsproces in Nederland?

EEN BLAUWE GREENCARD

De meest gehanteerde definitie van kennismigranten luidt: hoogopgeleide migranten die tijdelijk in Nederland verblijven. De Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) eist bij toelating dat een werknemer arbeid in loondienst verricht en een bijdrage levert aan de kenniseconomie. Daarnaast geldt een inkomenscriterium, dat wil zeggen een bruto jaarinkomen van ten minste € 50.183 of € 36.801 bij nieuwkomers die jonger zijn dan 30 jaar. Die financiële richtlijn geldt niet voor werknemers die hier komen om wetenschappelijk onderzoek te verrichten. Sinds oktober 2004 kunnen buitenlanders die aan de zojuist genoemde criteria voldoen via hun werkgever gebruikmaken van een versnelde immigratieprocedure – met een gemiddelde duur van twee weken. Bij samenwerking met een gemeente, zoals bij de Amsterdamse Expat Desk, is het in principe mogelijk binnen een halfuur een verblijfsdocument te bemachtigen.

Daarnaast heeft de Europese Commissie in mei 2009 de Blue Card ingevoerd, naar het model van de Amerikaanse greencard. Deze maatregel is bedoeld om tegenwicht te bieden aan de verwachte krimp van twintig miljoen mensen op de Europese arbeidsmarkt door de vergrijzing. Met dit document krijgen hoogopgeleide buitenlandse werknemers versneld recht op toelating en op het laten overkomen van gezinsleden naar Europa. Daarvoor is wel een arbeidscontract nodig en een loon dat minstens anderhalf keer hoger ligt dan het gemiddelde salaris in het land van (tijdelijke) vestiging. Intussen is er nog altijd geen gezamenlijk Europees migratiebeleid ontwikkeld, alleen al vanwege de roep van Nederland om een strengere wetgeving voor asielzoekers. De Blue Card is vooralsnog alleen geldig in de lidstaat die hem afgeeft. Er worden per land bovendien verschillende eisen gesteld aan inkomen, opleidingsniveau en werkervaring. In sommige landen, zoals Nederland, is de *vraag* beslissend voor de toelating. In andere landen, zoals Engeland, kijkt men naar het *aanbod*. Verschillende systemen dus. In een historische terugblik zien we de eisen die zijn gesteld aan de kennis en expertise van dit type migrant nogal verschillen. Datzelfde geldt voor zijn uitzonderingspositie in vergelijking met andere typen migranten.

DE GASTARBEIDERS VAN DE JAREN NEGENTIG

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft kennismigranten al eens de gastarbeiders van de jaren negentig genoemd. In Nederland werken ze vooral in de IT-sector en in bedrijven die zich richten op zakelijke dienstverlening. Andere belangrijke sectoren zijn, overigens net als in het verleden: industrie, handel, onderwijs en onderzoek. De huidige kennismigranten zijn afkomstig uit India (30 procent), de Verenigde Staten (13 procent), China (7 procent), Japan en Turkije (beide 5 procent). Van die categorie is het merendeel man, en tussen de 18 en 40 jaar. Om hoeveel mensen het precies gaat, valt moeilijk te achterhalen. De tellingen zijn namelijk afwisselend gebaseerd op het aantal afgegeven verblijfsvergunningen, op het opleidingsniveau van de immigranten, of op het herkomstland. Zo vallen bij het CBS binnen de categorie 'westerse allochtonen' migranten uit Europa (exclusief Turkije), uit Noord-Amerika en Oceanië, maar ook uit Indonesië en Japan. Hier geven de sociaaleconomische en de sociaal-culturele positie de doorslag.

Met name in de jaren negentig is het aantal kennismigranten sterk gegroeid, door de globalisering van de economie en door de openstelling van grenzen na de val van de Berlijnse Muur in 1989. De cijfers van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) laten zien dat het aandeel van wetenschappers, kunstenaars, managers en leidinggevendenden in de Nederlandse bevolking gedurende de periode 1983 tot 1989 explosief groeide van 27.000 naar 40.000. In de vier jaar na de inwerkingtreding van de aparte regeling voor kennismigranten, eind 2004, heeft de IND ruim 13.000 verblijfsaanvragen ingewilligd. De kennismigranten komen overwegend terecht in steden als Den Haag, Amsterdam en Rotterdam, omdat daar de meeste internationale instellingen en bedrijven gevestigd zijn. In Den Haag, waar tussen de 25.000 en 40.000 kennismigranten wonen, is een apart beleid voor expats ontwikkeld. Zij werken onder meer bij het Internationaal Gerechtshof, Europol, ESTEC, Shell en de ambassades. De roep om extra gastvrijheid te verlenen komt van de gemeenten zelf. Niet zo vreemd, want de internationale organisaties geven een belangrijke stimulans aan de lokale economie. Zij zorgen voor indirecte werkgelegenheid, zoals in de schoonmaak, beveiliging en administratie. Als gevolg hiervan neemt de vraag naar laaggeschoolde migranten toe, iets wat vaak over het hoofd wordt gezien. Ook de middenstand en de dienstensectoren profiteren van de goedverdienende buitenlandse werknemers. De vestiging van kennismigranten leidt dus niet tot een druk op integratie en er geldt geen plicht tot inburgering. Het is juist de Nederlandse samenleving die zich aan hen aanpast, en hen in velerlei opzichten bijstaat. Deze catego-

rie tijdelijke werknemers kan rekenen op een gastvrije ontvangst, met tal van voorzieningen. Of zij voldoende tevreden zijn, wordt regelmatig gepeild door zowel Buitenlandse Zaken, gemeenten als door de personeelsverenigingen van internationale bedrijven. Dat leidt dan tot beleidsadviezen met wervende titels als *Be our guests* en *At home in Holland*.

De toelating mag aantrekkelijk geregeld zijn, op het vlak van de vestiging doet de overheid opvallend weinig. Vandaar de vele klachten over hoge kosten van levensonderhoud (vooral voor de huisvesting) en de

bureaucratie (het gebrek aan informatie over verblijfsdocumenten, belastingen, verzekeringen en de pensioenopbouw). Veel ontevredenheid is er ook over de lage kwaliteit van de medische zorg en het (negatieve) politieke klimaat ten opzichte van migranten. De expats vragen

De expats vragen om meer informatievoorziening in het Engels en een ruimer aanbod van taalcursussen

om meer informatievoorziening in het Engels en een ruimer aanbod van taalcursussen. Alleen wordt het leren van Nederlands bepaald niet gestimuleerd. Wat opvalt, zijn de parallellen met de obstakels bij het vestigingsproces van laaggeschoolde migranten. Een verschil met kennismigranten is wel dat commerciële partijen, vaak in samenwerking met werkgevers en gemeenten, tegen betaling hun diensten zijn gaan aanbieden. In een stad als Den Haag zijn verschillende expatmakelaars actief, met name in de betere wijken. Ook worden Engelstalige kranten op de markt gebracht en kan men bij zaken met een internationaal assortiment winkelen met een The HaGuest Card. Verder zijn er verschillende internationale scholen, clubs en sinds 2007 zelfs een ziekenhuis speciaal voor expats, het International Health Centre. Wie de geschiedenis overziet, weet dat er niets nieuws onder de zon is. Het draait altijd weer om de vraag wie zich het meest verantwoordelijk voelt voor het welbevinden van bepaalde nieuwkomers.

NIEUWE CONCEPTEN, OUDE PRAKTIJKEN

Kennismigratie is geen nieuw fenomeen. De geschiedenis van de diplomatie, de handel, het bankwezen, de wetenschap en (deels) de koloniën heeft altijd bestaan bij de gratie van geschoolde migranten. Voor modern Europa gebruikte de historicus Charles Tilly de term 'carrière migratie', waarbij de zedende instelling en de speciale vaardigheden van de migrant bepalend zijn voor timing en bestemming.² Veel studies over deze specifieke vorm van migratie zijn gericht op periodes of beroepsgroepen, zoals missionarissen of koloniale ambtenaren. Meer recentelijk ligt het accent vooral

op het proces van globalisering. Dan gaat het om de rol van werknemers binnen het *International Human Resource Management* of om een analyse van de kosten en baten van het uitzendproces. Ook gaat veel aandacht uit naar de wereldburger of de kosmopoliet, met zijn transnationale banden. In de geschiedenis van kennismigratie naar Nederland valt vooral het betrekkelijk tolerante vestigingsklimaat op, en de rol van de vrije drukpers. Hierdoor konden grote denkers als Spinoza en Descartes zich enige tijd in Nederland vestigen. Ook veel hugenootse boekverkopers trokken in de Gouden Eeuw naar de Republiek. Amsterdam gold toen als het centrum van de creatieve industrie. Andere bekende groepen kennismigranten die zich al eerder in Nederland vestigden, waren de Sefardische joden uit Portugal (vijftiende eeuw) en de Zuidelijke Nederlanders op de vlucht voor de Spaanse overheerser (zestiende eeuw). Het ging weliswaar om politieke en religieuze vluchtelingen, maar de vroegmoderne stadsbesturen zagen hen graag komen en boden privileges en voorzieningen aan. Zo vaardigden de schepenen van de handelsstad Dordrecht in 1276 een oorkonde uit die de buitenlandse ambachtslieden in de lakenindustrie voor tien jaar vrijstelde van *uutvaarden* (exportbelasting), *bescattinghe ende beden*.³ De Nederlandse belastingdienst hanteert op dit moment een vergelijkbare dertigprocentregeling voor kennismigranten!

Naast de immigratie van ambachtslieden en kooplui, die de handelssteden Amsterdam en Rotterdam hun fortuin bezorgden, probeerden universiteitssteden internationaal beroemde geleerden aan te trekken. Dat lag anders in latere eeuwen, toen men het moest afleggen tegen Duitsland – het nieuwe academische mekka van Europa. Had een universiteit het *ius promovendi* (promotierecht), dan kon men tevens rekenen op veel buitenlandse studenten. Deze vormden op hun beurt een stimulans voor de stedelijke economie – we hoeven maar aan de dranklokalen te denken. Aan het begin van de twintigste eeuw slaagde de natuur- en sterrenkundige vakgroep in Leiden erin om Nobelprijswinnaar Albert Einstein (Duitsler) enige tijd te gast te krijgen. In de eeuwenoude traditie van de arbeidsmigrant deelde hij zijn huis met collega-geleerden – tevens kennismigranten – Paul Ehrenfest (Oostenrijker) en Niels Bohr (Deen). Verder trokken de koloniale specialisaties, met de landbouw in Wageningen en talen en culturen in Leiden, veel buitenlandse wetenschappers aan.

Een andere groep kennismigranten die voortdurend over het internationale schouwtoneel bewoog, bestond uit diplomaten, bestuurders en militairen. Het niveau van hun scholing varieerde door de eeuwen, maar zij bevonden zich wel degelijk in de hogere regionen van de samenleving. Een stad als Den Haag – met het hof, de regering en garnizoenen – was er in de negentiende eeuw dan ook op gespitst een ‘hoogst verkieslijke stad’

voor juist deze lieden te zijn.⁴ Het bestuur investeerde in uitgaansgelegenheden als het Concertgebouw, de Koninklijke Schouwburg, het Scheveningse Badhuis en de sociëteiten. Op hun beurt vormden kennismigranten een motor voor de stedelijke economie doordat zij veel geld uitgaven in de lokale bouwnijverheid, de luxenijverheid, de horeca en aan huishoudelijke diensten. Ook de aanwezigheid van de Koninklijke familie, met haar bals en diners, wekte bekoring bij buitenlanders. Nog in 1968 schreef een Amerikaanse diplomatenvrouw over haar verblijf in Nederland: ‘We had been most kindly received, entertained, and seen something of the country. We had also been received at the summer palace by Queen Juliana, an intelligent, knowledgeable woman, beloved by her people. Apart from these contacts however, and those in Washington and New York with Dutch diplomats, we did not know the people of Holland or the country.’⁵

De industriële sector was minder gebonden aan de stedelijke omgeving, maar bracht eveneens een stroom kennismigranten op gang. In de begintijd van de industriële revolutie streden naties om technische experts. Hun gedrag grensde soms aan bedrijfsspionage. De technici werden met premies en woningen naar het continent gelokt. Later troffen ook multinationale ondernemingen zoals Shell, Unilever en Philips regelingen voor het aantrekken en uitzenden van kennismigranten. Zulke bedrijven zien ervaring in het buitenland van oudsher als een onmisbaar onderdeel van het carrièreverloop van hun medewerkers. Degenen die worden overgeplaatst naar zware posten (dat wil zeggen veelal in niet-westerse landen of in afgelegen gebieden) krijgen vaak een extra financiële vergoeding om hun levensstandaard elders hoog te kunnen houden, het zogeheten ‘expat package’. Al in 1958 schreef Shell in een brochure voor zijn buitenlandse medewerkers in Den Haag: ‘As far as local conditions permit, the future pay structure should be formulated to encourage staff to feel that they have sufficient local currency to enable them to maintain a reasonable standard of living without reducing their home payment.’⁶ Mede door de recente economische crisis zien bedrijven steeds vaker af van extra voorzieningen voor hun uitgezonden werknemers. Ook bieden zij vrijwel alleen nog tijdelijke lokale contracten aan.

DE BESCHAVING VAN EEN GASTVOLK

Na de oorlog probeerde een aantal internationale organisaties, in samenwerking met de gemeente, in Den Haag een internationale school van de grond te krijgen voor de kinderen van kennismigranten. Dat viel in de praktijk niet mee, omdat de overheid geen subsidie verleende en de huisvesting nogal wat problemen opleverde. Begin jaren zestig vroeg de

schooldirecteur zich in de *Haagsche Courant* hardop af wie er eigenlijk verantwoordelijk was voor het aantrekken en opvangen van deze toch zo gewenste categorie nieuwkomers: 'Is het niet beschamend dat een welvarend volk als het onze, na tien jaar nog geen middelen heeft kunnen vinden om deze school te huisvesten op een wijze, die het een beschaafd gastvolk betaamt zijn gasten te herbergen?'⁷ Het was een vraag die overheden en stadsbestuurders zich door de eeuwen heen wel vaker hebben gesteld.

In vergelijking met andere nieuwkomers hebben kennismigranten in Nederland altijd een uitzonderingspositie ingenomen. Door de eeuwen heen zijn zij actief aangetrokken en soepel toegelaten, maar ook gefaciliteerd bij hun proces van vestiging. Zowel stedelijke als nationale overheden

realiseerden zich hoe belangrijk hun bijdragen en die van hun internationale werkgevers waren voor de economische welstand. Dat de pvv zich momenteel nadrukkelijk tegen kennismigratie uit moslimlanden keert, vormt dan ook een breuk met

Het verzet tegen kennismigratie uit moslimlanden vormt een breuk met een nationale traditie

een nationale traditie. Waar het ging om het proces van vestiging waren er doorgaans, veelal commerciële, partijen die volop heil zagen in het aanbieden van producten en diensten voor de welvarende nieuwkomers. Alleen zijn beide processen, dus die van toelating en vestiging, in het beleid altijd categorisch gescheiden gebleven. Dat geeft te denken, want ook uit recente onderzoeken naar de mate van tevredenheid bij expats is gebleken dat juist een aantrekkelijk vestigingsklimaat de doorslag geeft bij het kiezen van Nederland boven een andere bestemming. Dat betreft dan zowel praktische zaken als het vaak geprezen tolerante klimaat in de Lage Landen. In het verleden was dat niet anders. Hooggeschoolde migranten mochten in principe slechts tijdelijk in Nederland verblijven, maar zij hebben altijd een structureel aspect gevormd van de nationale geschiedenis. De gedachte van tijdelijkheid zou feitelijk dan ook, net als bij laaggeschoolde gastarbeiders, niet van invloed moeten zijn op een 'beschaafde' omgang met buitenlandse gasten. Om welke categorie gastarbeiders het ook gaat – hoog- of laaggeschoold, al dan niet tijdelijk – het mag nooit alleen gaan om hun handen of hersens. Ook hun gezicht, in de zin van herkenbaarheid, is van belang. Er zijn weliswaar verschillen in behoeften tussen laag- en hooggeschoolde nieuwkomers, maar op de keper beschouwd zijn die niet wezenlijk. De vertwijfeling op het gezicht van de expat met zijn Aziatische uiterlijk boven het bord vol boerenkool met worst, is een algemeen verschijnsel. Nieuwe migranten uit landen als India, China en Turkije vragen zich per definitie af hoe hun gewoonten op het gebied van werk- en privéle-

ven zijn te verenigen met hun verblijf in Nederland. In het verlengde daarvan doemt altijd de vraag op wie zich uiteindelijk om hen bekommert, al is het vanwege het economisch gewin.

Noten

-
- 1 *Access. Information, advice and support for your life in the Netherlands* 24 (2011), nr. 2.
 - 2 Charles Tilly, 'Migration in Modern European History', in: W.H. McNeil en R.S. Adams (red.), *Human migration. Patterns and policies*. Bloomington: Indiana University Press, 1978, pp. 54-56.
 - 3 Luuk Boelens en Ed Taverne, 'Waarom steden als delta's floreren', in: Leo Lucassen en Wim Willems (red.), *Waarom mensen in de stad willen wonen, 1200-2010*. Amsterdam: Bert Bakker, 2009, pp. 237-238.
 - 4 Jan Hein Furnée, 'Stad van weelde. Stedelijk bestuur en cultuur in de negentiende eeuw', in: Lucassen en Willems 2009, pp. 152-172.
 - 5 Jean Spender, 'Ambassador's wife', 1968, p. 118, geciteerd in: Arthur Eyffinger, *The International Court of Justice, 1946-1996*. Den Haag/Boston: Kluwer, 1996.
 - 6 Shell Historisch Archief (SHA), Den Haag, 'Report on visit of Renumeration Team, Oct./Nov. 1958', artikel 11, toegang 2, inventarisnummer 1988 F.
 - 7 'Onderwijs: aansluiting bij Europa', *Haagsche Courant*, 29 december 1962.

Arbeidsmigratie in meervoud: naar een gedifferentieerd integratiebeleid voor migranten uit Midden- en Oost-Europa

Arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa naar Nederland is wenselijk voor het draaiend houden van verschillende economische sectoren in Nederland. Nederlandse werklozen zijn weinig gemotiveerd om het vaak tijdelijke, vuile en zware werk te verrichten. Er is sprake van verschillende arbeidsmigratiegroepen: de 'oievaarders', de 'transmigranten', de 'zoekers' en de 'vestigers'. Voor elke groep is een toegespitst integratiebeleid gewenst.

door *Godfried Engbersen*

De auteur is hoogleraar sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

GEDURENDE VELE ZOMERS TONEN WERKGEVERS en beleidsmakers zich bezorgd over de problemen rond bollenpellers, aardbeienplukkers, aspergestekers en ander oogstpersoneel.¹ De oogsten zijn groot, maar arbeiders zijn er weinig. De Nederlandse tuinbouw is een belangrijke sector van de Nederlandse economie en een belangrijke bron van werkgelegenheid. De tuinbouw heeft echter vaak problemen om laag- en ongeschoolde arbeidskrachten te werven. Het zijn vooral scholieren, huisvrouwen, illegalen en flinke contingenten Poolse seizoensarbeiders die werkzaam waren of zijn in de tuinbouw. Nederlandse werklozen zijn weinig gemotiveerd om het vaak tijdelijke, vuile en zware werk te verrichten. Een Amsterdams voor-

beeld maakt dat duidelijk. In 1990 weigerde de toenmalige minister De Vries een tewerkstellingsvergunning af te geven aan Oost-Europeanen, met als argument dat in eigen land – en zeker in Amsterdam – voldoende werkzoekenden aanwezig zijn die in staat zijn om dergelijk werk te verrichten. Dit leidde tot het opzetten van een ‘bloembollenproject’ waarbij verschillende organisaties betrokken waren. Het project had tot doel duizend Amsterdamse werkzoekenden te werven voor werkzaamheden in de regio Lisse (Amsterdam kende toen ongeveer 75.000 werkzoekenden). De volgende uitgangspunten stonden daarbij centraal: de deelnemers moesten minimaal twee maanden werk verrichten; na die periode zouden zij een voorkeursbehandeling krijgen bij het arbeidsbureau; het arbeidsbureau zou zorg dragen voor instroom van deze deelnemers in zijn projecten; er zou scholing plaatsvinden met baangarantie; en ten slotte zou er een intensieve persoonlijke begeleiding zijn bij het vinden van een baan.

Voor dit bloembollenproject werden dertig nieuwe projectbemiddelaars geworven en 15.000 werklozen aangeschreven. Het resultaat was 875 belangstellenden, van wie uiteindelijk 450 mensen in aanmerking kwamen voor werk. Deze werkwilligen werden soms tot vier keer toe opgeroepen voor een gesprek ter voorbereiding op het werk. Voor hen die niet direct aan het werk konden werd een speciale fitnessstraining opgezet. Op de werkplek zelf was sprake van intensieve begeleiding om uitval te voorkomen, terwijl de begeleider de Amsterdamse werknemers naar het werk bracht en 's avonds weer ophaalde. Eind juli 1990 waren 285 werknemers werkzaam in de bollen.

In latere jaren zijn er vergelijkbare projecten geweest, hoewel minder luxe van opzet, en het resultaat was immer voorspelbaar. Nederlandse uitkeringsgerechtigden zijn weinig gemotiveerd om in de land- en tuinbouw te werken. Het activerende en meer verplichtende arbeidsmarktbeleid dat vanaf het midden van de jaren negentig vorm kreeg heeft daar amper verandering in gebracht. Ik noem nog een cijfer: in 2004 hebben 383 werklozen in de tuinbouw werk gevonden, terwijl er in datzelfde jaar ruim 20.000 werkvergunningen zijn afgegeven aan Midden- en Oost-Europeanen voor tijdelijk werk in de landbouw.

Het werk in de land- en tuinbouw wordt vooral gedaan door Midden- en Oost-Europeanen met en zonder reguliere arbeidscontracten. In de jaren negentig waren veel illegale vreemdelingen werkzaam in de land- en tuinbouw. Met de toetreding van diverse Midden- en Oost-Europese landen tot de Europese Unie in 2004 en 2007 zijn vooral reguliere arbeidsmigranten in deze sectoren werkzaam. Dit fenomeen is niet alleen zichtbaar in Nederland, maar ook in andere West-Europese landen en in de Verenigde Staten, waar vooral illegale Mexicanen dit werk doen. Indien landen

een bepaald welvaartsniveau hebben bereikt, is het heel moeilijk om de eigen bevolking voor dit werk te interesseren. Het activerende arbeidsmarktbeleid stuit op een aantal harde grenzen. Die grenzen zijn van *economische aard*: Nederlandse werkgevers willen geen langdurig werklozen als arbeidskracht die ongemotiveerd zijn en niet bereid zijn om bepaald

Nederlandse werklozen wensen geen werk te verrichten dat een te lage status heeft

soort werk te verrichten tegen een lage beloning. En ze zijn ook van *sociale aard*. Nederlandse werklozen wensen geen werk te verrichten dat een te lage status heeft. Het is interessant om te zien dat projecten van gesubsidieerde arbeid vooral werk bieden in de postindustriële

sector. Vies, vuil buitenwerk of productiewerk in fabrieken valt daar amper onder. Daar zijn buitenlandse werknemers voor nodig.

In deze bijdrage ga ik nader in op de recente arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa. Mijn bijdrage is gebaseerd op eigen onderzoek in negen Nederlandse gemeenten, waaronder twee grote steden (Rotterdam en Den Haag), drie middelgrote steden (Dordrecht, Breda en het Westland) en vier kleinere gemeenten (Moerdijk, Zundert, Oostland en Hillegom). In deze gemeenten zijn 164 Bulgaren, 112 Roemenen en 378 Polen geïnterviewd.² Polen hebben sinds mei 2007 vrij toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt, terwijl dat voor Bulgaren en Roemenen niet het geval is. Voor hen moet nog tot uiterlijk 1 januari 2014 een tewerkstellingsvergunning worden aangevraagd.

ARBEIDSMIGRATIE IN VIEREN

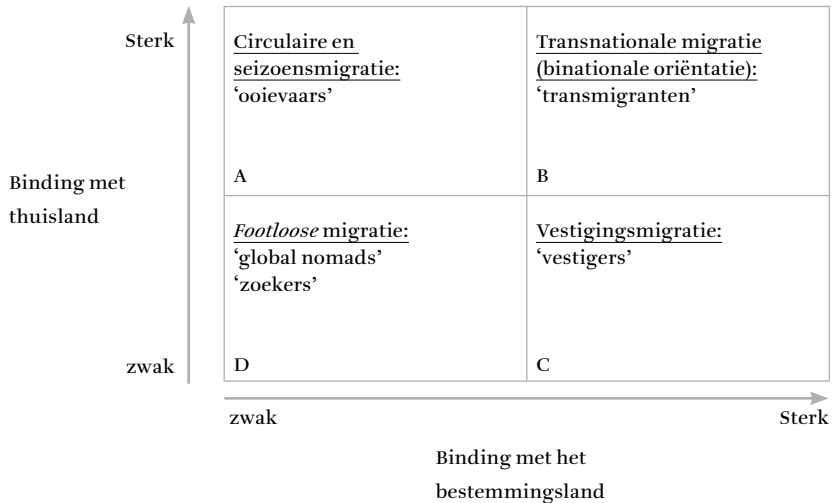
Deze nieuwe arbeidsmigratie vanuit Midden- en Oost-Europa is onderwerp geweest van diverse studies, vooral in Engeland, maar ook in Nederland. Uit al deze studies komt één bevinding sterk naar voren, namelijk een grote *diversiteit* aan migratiepatronen. Wie de literatuur overziet stuit op vier archetypische migratiepatronen. Ten eerste het patroon van circulaire migratie of seizoensmigratie. Dit patroon tekent zich vooral af bij laaggeschoolde arbeiders die elk jaar een tijd in het buitenland verblijven. Ze worden ook wel ‘ooievaars’ genoemd.³ Nederlandse uitzendbureaus spelen daarin een belangrijke rol. Recente Poolse cijfers wijzen uit dat van de 86.500 Poolse arbeiders die in Polen zijn gerekruteerd voor werk in het buitenland, maar liefst 44 procent (39.700) voor rekening kwam van Nederlandse uitzendbureaus. Nederland overtreft daarin landen als Duitsland (11.600), Engeland (7000) en Noorwegen (7000).

Ten tweede zijn er de arbeidsmigranten die middellang in een bestemmingsland verblijven. Zij hebben een gevestigde arbeids- en huisvestingspositie in het gastland, maar onderhouden ook sterke banden met het thuisland. Ze worden transnationale of binationale migranten genoemd.⁴ Ten derde zijn er de migranten die zich vestigen. Zij hebben hun partner en (eventueel) kinderen in het bestemmingsland en zijn erin geslaagd een stabiele arbeids- en huisvestingspositie te realiseren. En ten vierde wordt melding gemaakt van een categorie migranten die relatief *footloose* is. Het gaat deels om hoogopgeleide migranten – *global nomads* – die een tijdje in het buitenland willen wonen en werken, maar nog niet precies weten of zij zullen blijven, teruggaan of doormigreren naar een ander land. Zij zijn nog zoekende. Typerend voor deze groep is dat zij weinig verplichtingen en verantwoordelijkheden hebben jegens familieleden in het thuisland. Hun houding is ooit omschreven met het begrippenpaar ‘intentional unpredictability’.⁵

Opvallend is vooral het naast elkaar bestaan van deze patronen binnen de uitgebreide EU. Naar mijn overtuiging liggen aan deze vier typologieën twee dimensies ten grondslag. De eerste dimensie is *de mate waarin migranten verbonden zijn met het bestemmingsland*. Die binding kan zwak of sterk zijn. Indicatoren voor deze binding zijn, bijvoorbeeld, ingeschreven staan in de gemeentelijke basisadministratie persoonsgegevens (GBA), kennis van de Nederlandse taal en contacten met de Nederlandse bevolking, maar ook de aard van de arbeidsrelatie; heeft men een tijdelijke of een vaste baan? De tweede dimensie is *de mate waarin migranten verbonden blijven met het thuisland*. Ook deze dimensie loopt van zwak naar sterk. Indicatoren voor deze binding zijn, bijvoorbeeld, financiële en sociale verplichtingen in het thuisland, economische investeringsplannen, en het hebben van partner en kinderen in het thuisland.

Wanneer we deze twee dimensies combineren ontstaat een figuur met vier kwadranten (zie figuur 1): zwakke binding bestemmingsland – sterke binding thuisland (A), sterke binding bestemmingsland – sterke binding thuisland (B), sterke binding bestemmingsland – zwakke binding thuisland (C), zwakke binding bestemmingsland – zwakke binding thuisland (D). In figuur 1 zijn bij deze vier patronen van arbeidsmigratie (A t/m D) de bijbehorende typen migranten vermeld: circulaire of seizoensmigratie (A), transnationale migratie (B), vestigingsmigratie (C) en *footloose* migratie (D).

FIGUUR I
PATRONEN VAN ARBEIDSMIGRATIE EN CORRESPONDERENDE TYPEN
ARBEIDSMIGRANTEN NA DE UITBREIDING VAN DE EU

In recent Nederlands onderzoek onder 650 Poolse, Bulgaarse en Roemeense arbeidsmigranten is geprobeerd om deze typologie empirisch te funderen. De eerste uitkomsten bevestigen zowel de relevantie van de twee onderscheiden dimensies als die van de vier patronen van migratie. Ook zien we dat de geïnterviewde arbeidsmigranten in alle vier de kwadranten te plaatsen zijn.⁶

VERSCHILLENDE VORMEN VAN INTEGRATIE

Deze diversiteit van migratiepatronen kan, naast de afgenomen kosten voor reizen, vooral worden verklaard uit drie *institutionele* factoren. De eerste is het wegvallen van interne grenzen binnen de uitgebreide EU, waardoor burgers makkelijker op en neer kunnen reizen. De tweede factor is het veranderen van familierelaties in Midden- en Oost-Europa. De individualisering binnen familierelaties heeft ertoe geleid dat veel jonge mensen zonder familieverbindingen afreizen naar West-Europa. Velen migreren ongebonden naar West-Europese landen om daar hun geluk te beproeven. Een typerend gegeven is dat ongeveer de helft van de respondenten geen geld naar huis stuurde.

De derde en laatste cruciale factor is de werking van de stedelijke en agrarische arbeidsmarkten. Er is een structurele vraag naar goedkope, tijdelijke en flexibele arbeiders. Favell stelt dat Midden- en Oost-Euro-

peanen het nieuwe arbeidspooltariaat zijn van de West-Europese arbeidsmarkten.⁷ Zij nemen de marginale banen in, waarbij er ook interne onderscheidingen zijn. Zo hebben Bulgaren en Roemenen in Nederland nog steeds een werkvergunning nodig. Velen hebben die niet, waardoor zij vooral afhankelijk zijn van informele arbeid. Meer dan 50 procent van de Bulgaren in een Rotterdams onderzoek bleek afhankelijk van illegale arbeid.⁸ Zo heeft de uitbreiding van de EU geleid tot een nieuwe hiërarchie op de arbeidsmarkt, waarbij veel arbeiders uit Midden- en Oost-Europa vooral laaggeschoolde en tijdelijke banen innemen. Die tijdelijkheid is overigens een belangrijke verklaring voor terugkeermigratie en circulaire migratie. Alleen degenen die een stabiele arbeidspositie kunnen verwerven zullen blijven. Anderen maken vooral gebruik van de grote verschillen in loon tussen Nederland en het eigen land. Die verschillen maken het relevant om het verdiende loon vooral te investeren in het eigen land.

De onderscheiden migratiepatronen brengen verschillende vormen van integratie met zich mee. Bij een bepaalde groep nemen de bindingen met het eigen land af en zien we een toenemende oriëntatie op de Nederlandse samenleving. Opvallend zijn ook de Poolse instituties die in Nederland zijn opgezet of ontwikkeld (weekendscholen, kerken, kranten en winkels). Maar naast dit klassieke proces van vestiging, tekenen zich ook andere vormen van integratie af. Sommige groepen zijn vooral passanten en pendelaars en integreren door de aard van hun tijdelijke arbeid slechts partieel in Nederland. Zij doen een beroep op flexibele voorzieningen, zoals Polenhotels, campings en private pensions, en zijn deels afhankelijk van bonafide en malafide uitzendbureaus. Andere groepen raken economisch en sociaal-cultureel geïntegreerd, maar blijven sterk georiënteerd op het land van herkomst. Deze groepen zullen op termijn teruggaan. Dit patroon van ‘transnationalisme’ bevestigt overigens eerdere bevindingen dat transnationale betrokkenheid niet ten koste hoeft te gaan van integratie. Of scherper geformuleerd: zij die succesvol in Nederland zijn geïntegreerd, hebben ook meer financiële mogelijkheden om transnationaal actief te zijn. En ten slotte is er een groep die relatief wortelloos is. Deze groep heeft weinig binding met Nederland en is ook niet sterk verbonden met het thuisland. In ons onderzoek zijn wij de ongebonden *global nomads* amper tegengekomen, maar we vonden wel een relatief mobiele ‘onderklasse’ die moeite heeft om werk en huisvesting te vinden. Een voorbeeld daarvan zijn de Turks sprekende Bulgaren die vaak zonder werkvergunning naar Nederland afreizen om hun geluk te beproeven. Deze groep heeft zwakke bindingen met het land van herkomst en is in Nederland sterk afhankelijk van informele circuits.

De inpassing van grote groepen arbeidsmigranten in Nederland gaat in belangrijke mate vanzelf en geruisloos. Dat geldt vooral voor degenen die onder de patronen van transnationale migratie en vestigingsmigratie vallen. De andere twee patronen leveren echter een aantal sociale problemen die te maken hebben met gebrekkige huisvesting, uitbuiting, overlast en dak- en thuisloosheid.⁹

GEDIFFERENTIEERD INTEGRATIEBELEID

Het eerder aangehaalde voorbeeld van het activeren van werklozen in Amsterdam laat zien dat het heel moeilijk is om categorieën uitkeringsgerechtigden te laten werken in bepaalde sectoren van de economie, bijvoorbeeld de land- en tuinbouw. Toch is die laatste sector van belang voor de Nederlandse en regionale economie. Dat wordt ook onderkend door het Rijk. Naast de mainports Rotterdam en Schiphol en de brainport Eindhoven ziet de overheid vijf regionale *greenports* (Westland/Oostland, Aalsmeer, de Duin- en Bollenstreek, Venlo en Boskoop) als pijlers onder de economische ontwikkeling van Nederland. De betekenis van het Westland voor de regionale economie komt ook tot uitdrukking in het aantal banen. Cijfers over 2003 maken duidelijk dat er in de regio Westland bijna 7000 banen in de tuinbouw waren. Dat betreft 13 procent van het totaal aantal banen in deze regio.¹⁰ Veel van deze banen worden ingenomen door arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa (vooral Polen). Dat zal ook in de toekomst zo zijn.

Ons onderzoek laat overigens ook zien dat er een groep is van relatief jonge, hoogopgeleide Midden- en Oost-Europeanen die naar Nederland zijn gekomen om hoogwaardige arbeid te verrichten (ongeveer 9 procent van de totale onderzoeksgroep). Zij zijn overwegend actief in de zakelijke dienstverlening (IT) en aanpalende industrieën, hoewel er ook een aantal respondenten werkzaam is als architect, tandarts of manager. Door hun beheersing van de Engelse taal hebben ze toegang tot hoogopgeleide, deels internationale functies. Bijna de helft van hen heeft een vast contract en een derde van hen wil zich voorgoed in Nederland vestigen. Hun toekomstplannen hangen af van de professionele mogelijkheden die zij in Nederland hebben.

In de komende periode zullen wij de relatieve omvang van de verschillende migratiepatronen en bijbehorende integratiepatronen gaan vaststellen. Nu volsta ik met de constatering dat de typologie relevante aanknopingspunten biedt voor nationaal en lokaal *integratiebeleid*. Voor de korte en middellange termijn zal Nederland geconfronteerd worden met deze vier patronen van arbeidsmigratie, die in verschillende verhoudingen zullen voorkomen in Nederlandse gemeenten. In sommige gemeenten zal het

ene patroon domineren (bijvoorbeeld circulaire migratie in de gemeente Westland), terwijl vestigingsmigratie vooral voorkomt in de grote steden. De verschillende migratiepatronen leiden dus tot *verschillende integratiepatronen*: van tijdelijk verblijf en ‘onbekend’ verblijf tot definitieve vestiging. Het is van belang om daar rekening mee te houden in het (lokale) integratiebeleid. De ene groep is vooral gebaat bij adequate, tijdelijke huisvesting en het tegengaan van uitbuiting in de sferen van werk en huisvesting, terwijl voor andere groepen vrijwillige inburgeringsprogramma’s of terugkeerprogramma’s nodig zijn.

Integratie is een proces dat bij een substantiële groep Midden- en Oost-Europeanen vanzelf gaat, vooral bij de transnationale migranten en de vestigers. Andere groepen zijn slechts tijdelijk in Nederland. Verder is er een groep waarvan het verblijfperspectief onduidelijk is. Hun toekomst zal sterk afhangen van de mate waarin ze succesvol zijn op de Nederlandse arbeidsmarkt. Dit geldt in het bijzonder voor Bulgaarse en Roemeense arbeidsmigranten die zonder werkvergunning in Nederland verblijven.

Noten

- 1 *onbedoelde gevolgen van beleid en kennis*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009.
- 2 J. Burgers, S. van de Pol, E. Snel, G. Engbersen, M. Ilies, R. van der Meij en K. Rusinovic, *Arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in West-Brabant. Sociale leefsituatie, arbeidspositie en toekomstperspectief*. Den Haag: Nicis Institute, 2011; E. Snel, J. Burgers, G. Engbersen, M. Ilies, R. van der Meij en K. Rusinovic, *Arbeidsmigranten uit Bulgarije, Polen en Roemenië in Rotterdam. Sociale leefsituatie, arbeidspositie en toekomstperspectief*. Den Haag: Nicis Institute, 2010; E. Snel, S. van de Pol, J. Burgers, G. Engbersen, M. Ilies, R. van der Meij en K. Rusinovic, *Arbeidsmigranten uit Bulgarije, Polen en Roemenië in Den Haag. Sociale leefsituatie, arbeidspositie en toekomstperspectief*. Den Haag: Nicis Institute, 2011.
- 3 J. Eade, S. Drinkwater en M. Garapich, *Class and ethnicity. Polish migrants in London*. Guildford: University of Surrey, Centre for Research on Nationalism, Ethnicity and Multiculturalism (CRO-NEM), 2006.
- 4 F. Düvell en D. Vogel, ‘Polish migrants. Tensions between sociological typologies and state categories’, in: Anna Triandafyllidou (red.), *Contemporary Polish migration in Europe. Complex patterns of movement and settlement*. Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, 2006, pp. 267-289.
- 5 Eade e.a. 2006.
- 6 G. Engbersen, I. Grabowska-Lusinska en A. Leerkes, *The rise of liquid migration? Old and new patterns of migration after EU enlargement*. Paper presented at the Interdisciplinary Conference on Migration, Economic Change, Social Challenge, University College London, 6-9 april 2011.
- 7 A. Favell, ‘The new face of East-West migration in Europe’, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34 (2008), nr. 5, pp. 735-752.
- 8 Snel e.a. 2010.
- 9 E. Snel, G. Engbersen, M. Ilies, R. van der Meij en J. Hamberg, *De schaduwzijde van de nieuwe arbeidsmigratie. Dakloosheid en overlast van Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten in Den Haag*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam, 2011.
- 10 G. Gringhuis, ‘Regionale werkgelegenheid in Nederland in 2003’, *Sociaal-economische trends*, 2e kwartaal, 2005, pp. 30-37.

*De culturele invloeden
van migratie*

Het integratiedebat tussen feit en beleid

Het integratiedebat in Nederland is een beeldenstrijd geworden: de beoordeling van het succes van het Nederlandse integratiebeleid hangt af van het beeld en de interpretatie van feiten. Het herhaaldelijk mislukt verklaren van de integratie is een indicatie van de voortdurende zoektocht naar een effectief en gepast integratiemodel. Maar integratie blijkt een moeilijk te sturen beleidsprobleem. En de harde roep om aanpassing en assimilatie blijkt zelfs onvoorziene en averechtse gevolgen te hebben.

door *Peter Scholten*

De auteur is universitair docent beleid en politiek aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

DE INTEGRATIE IS IN NEDERLAND herhaaldelijk als ‘mislukt’ afgedaan. Eind jaren zeventig werd allereerst geconstateerd dat het gebrek aan gericht beleid zou hebben bijgedragen aan de marginalisering van diverse migrantengroepen, zoals onder meer duidelijk werd door de Molukse acties. Eind jaren tachtig noemde de Wetenschappelijke Raad voor het Regeeringsbeleid (WRR) het tot dan toe gevoerde beleid opnieuw ‘mislukt’, met name omdat op materieel gebied (participatie in arbeid, onderwijs) onvoldoende resultaten waren geboekt. De WRR constateerde destijds dat het beleid te veel was blijven steken in symbolische discussies. In 2002 stelde de Tweede Kamer in een motie opnieuw vast dat het beleid tot dan toe onvoldoende resultaten had geboekt. Dit leidde tot de instelling van een parlementaire onderzoekscommissie, die overigens vervolgens constateerde dat de integratie ‘relatief succesvol’ verliep, maar dat dit inderdaad eerder ondanks, dan dankzij het gevoerde beleid zo was.

Hoewel het mislukken van de integratie een ‘politiek feit’ lijkt te zijn,

leiden pogingen om middels onderzoek het slagen dan wel mislukken van integratie vast te stellen steevast tot felle controverses. Denk maar aan het WRR-rapport *Allochtonenbeleid* uit 1989, dat door critici werd afgedaan als meer een beleidsrapport dan een wetenschappelijke beleidsevaluatie, of aan de Tijdelijke Parlementaire Onderzoekscommissie Integratiebeleid, die zelfs reeds als mislukt werd afgedaan nog voordat het haar conclusies bekend had kunnen maken. Iets in het integratiedebat maakt het moeilijk om op basis van een nuchtere analyse van ‘feiten’ een eind te maken aan de voortdurende controverses over het mislukken van de integratie.

Dit artikel zal ongetwijfeld geen einde maken aan deze resistentie voor feiten. De bescheiden ambitie van deze bijdrage is om een kritische analyse te geven van de relatie tussen feit en beleid bij het integratiebeleid. Hoe komt het dat pogingen om integratiebeleid te evalueren vaak zelf controversieel raken, in plaats van dat ze uitsluitel bieden voor de slepende politieke controverses? Vervolgens zal getracht worden om, zonder zelf een bepaalde definitie van integratie te kiezen, toch een aantal ‘feiten’ op een rijtje te zetten. Als er al sprake is van het mislukken van de integratie, om welke facetten van integratie gaat het dan, en zijn er ook facetten waar het juist beter gaat?

HET INTEGRATIEDEBAT ALS BEELDENSTRIJD

Het herhaaldelijk mislukt verklaren van de integratie is een indicatie van de voortdurende zoektocht naar een effectief en gepast integratiemodel. Dit toont dat het Nederlandse integratiedebat aan te merken valt als een

*Het herhaaldelijk mislukt
verklaren van de integratie is
een indicatie van de zoektocht
naar een gepast integratiemodel*

‘weerbare beleidscontroversie’. Er heerst een voortdurende strijd tussen verschillende ‘beelden’ van integratie, met name tussen de beelden van integratie als participatie, als sociaal-culturele aanpassing of als een vraagstuk van multicultureel samenleven.¹ Eigenlijk is de

vraag wat ‘integratie’ betekent zelden of nooit expliciet en eenduidig beantwoord, al kan men betwijfelen of dit überhaupt mogelijk is.

Dat het ontbreekt aan een eenduidige definitie van integratie, en dat dit bijdraagt aan een kloof tussen feit en beleid, werd enige jaren geleden treffend duidelijk rond een Parlementaire Onderzoekscommissie Integratiebeleid, de commissie-Blok. Op basis van grondig onderzoek concludeerde deze commissie dat de integratie in Nederland ‘relatief succesvol’ verliep. Vooral het feit dat de positie van allochtonen in het onderwijs was

verbeterd, werd geïnterpreteerd als bewijs van een relatief succesvol integratieproces. In het bronnenonderzoek dat aan het commissierapport ten grondslag ligt, werd onderwijs dan ook aangemerkt als de ‘sleutelsector’ voor integratie.

Dit conflicteerde scherp met het dominante ‘beeld’ van integratie in de politiek, waar een veel sterkere nadruk lag op sociaal-culturele en religieuze kwesties. Nog voordat het eindrapport verscheen, werd de commissie zelf onderwerp van controverse. Hoe kon de commissie concluderen dat de integratie relatief succesvol was, terwijl de opdracht van de commissie eigenlijk luidde om te onderzoeken waarom het beleid zo had kunnen mislukken? Bovendien had de commissie juist niet gekeken naar de facetten van integratie die in het politieke en maatschappelijke debat centraal stonden, zoals sociaal-culturele adaptatie, radicalisering en institutionalisering van islam. Tijdens de parlementaire behandeling van de bevindingen van de commissie-Blok wees toenmalig parlementariër Ayaan Hirsi Ali erop dat het geen zin heeft om een commissie het beleid te laten evalueren als er zoveel onenigheid heerst over de beleidsdefinitie van integratie. Feiten waren duidelijk niet altijd toereikend om dit soort controverses te beslechten.²

De beeldenstrijd in het huidige integratiedebat lijkt in Nederland sterk verengd te zijn tot een tegenstelling tussen aan de ene kant het multiculturele model uit het verleden en aan de andere kant een meer assimilationistisch model dat gevolg zou moeten geven aan de culturalisering van het integratiedebat.³ Deze vermeende dichotomie vertroebelt enerzijds het beeld of er eigenlijk wel ooit sprake is geweest van een consistent en coherent multicultureel model in Nederland,⁴ en anderzijds creëert ze een blinde vlek voor alternatieve modellen die sterk zijn geweest in Nederland. Met name de meer liberaal-egalitaire benadering uit de jaren negentig, met nadruk op de sociaaleconomische dimensie, wordt daarbij vaak vergeten; het beleid uit de jaren negentig is moeilijk als ‘multiculturalistisch’ te kwalificeren. Zoals de commissie-Blok in 2004 reeds constateerde, ligt juist op deze sociaaleconomische dimensie de meeste continuïteit van het Nederlandse beleid. Ook de laissez-fairebenadering die meer recentelijk lijkt boven te komen – waarbij de verantwoordelijkheid voor integratie volledig bij de individuele migrant wordt gelegd – wordt door deze dichotomie vaak vergeten.

Uit het voorgaande blijkt dat het geen eenduidige zaak is om te bepalen of ‘de integratie’ goed of juist slecht verloopt. ‘Feiten’ spreken op dit terrein zelden voor zich. Het hangt helemaal van de gebruikte definitie van integratie af welk bewijs relevant wordt geacht en vervolgens ook hoe dit bewijs wordt geïnterpreteerd. Wellicht dat dit verklaart waarom er zo

weinig analyses zijn gemaakt van de effecten van het gevoerde integratiebeleid.

BEDOELDE EFFECTEN

De reeds gesignaleerde dissensus over het te voeren integratiebeleid en de veranderlijkheid van de beleidsdoelen bemoeilijkt de discussie over de effectiviteit van het beleid. Wat in het ene discours wordt gezien als een beleidssucces, kan vanuit een ander discours juist worden beschouwd als het falen van beleid. Denk bijvoorbeeld aan het stichten van islamitische scholen, wat vanuit een multicultureel discours te interpreteren is als bewijs van de succesvolle sociaal-culturele emancipatie van moslims in de Nederlandse samenleving, terwijl het vanuit een assimilatiediscours wordt gezien als een bewijs van falende integratie. Om dergelijke discussies te vermijden zal hier geen uitspraak worden gedaan over het slagen dan wel het mislukken van beleid. Wel is het zinnig om een onderscheid te maken tussen bedoelde en onbedoelde effecten van beleid. Bij bedoelde effecten van beleid gaat het uitsluitend om de vraag of het beleid dat op enig moment in het verleden is gevoerd daadwerkelijk tot de gewenste resultaten heeft geleid. Bij onbedoelde effecten gaat het niet om het al dan niet behalen van de gewenste resultaten, maar veeleer om niet-voorzien gevolgen van beleid.

Op het terrein van werk en inkomen was bevordering van een evenredige arbeidsmarkt- en inkomenspositie voor etnische minderheden een centrale doelstelling. Hoewel op dit terrein belangrijke resultaten werden geboekt, was deze doelstelling ten tijde van de inventarisatie voor de commissie-Blok nog niet volledig gerealiseerd. In de tweede helft van de jaren negentig was het werkloosheidspercentage onder allochtonen weliswaar gehalveerd, van 22 procent in 1996 naar 11 procent in 2000, maar relatief bleef het veel hoger dan bij autochtonen, ook als men rekening houdt met verschillen in het gemiddeld opleidingsniveau. Rond 2001 bereikte het werkloosheidspercentage bij allochtonen zijn laagste punt, rond 9 procent. Tussen 2001 en 2005 steeg het opnieuw tot omstreeks 16 procent, om vervolgens weer te dalen tot minder dan 10 procent in 2008. Uit de jaarrapportages over integratie van 2009 en 2010 blijkt dat de werkloosheid onder allochtonen sindsdien weer een stijgende trend kent.⁵ Opvallend is dat het procentueel verschil in werkloosheid tussen allochtonen en autochtonen sinds 2001 niet meer verder afneemt, maar zelfs licht lijkt toe te nemen.⁶ Dagevos signaleert een sterke parallel tussen de situatie van nu en die van 2001: in het huidige economische klimaat bevinden allochtonen zich opnieuw in een bijzonder kwetsbare positie, onder meer door het grote aantal

tijdelijke banen en hun lage onderwijsniveau.⁷ Met name de jeugdwerkloosheid blijkt een hardnekkig probleem te vormen, met een werkloosheidspercentage van meer dan 20 procent.⁸

Onderwijs werd door het Verwey-Jonker Instituut en door de commissie-Blok gezien als 'sleutelsector' in de integratie. Hoewel nog steeds sprake is van onevenredigheid in onderwijsresultaten van allochtonen en autochtonen, zijn op dit terrein duidelijke verbeteringen te constateren. Deels hebben deze ook demografische oorzaken, namelijk de groei van de

Het gemiddelde opleidingsniveau van allochtonen is sterk verbeterd

tweede generatie onder de migranten. Dit is ook de conclusie van het SCP in zijn jaarrapportage 2009.⁹ Het gemiddelde opleidingsniveau van allochtonen is sterk verbeterd, hetgeen zich onder meer uit in een sterk verbeterde taalbeheersing.

Vooraf bij allochtone meisjes is sprake van een duidelijke verbetering van de onderwijspositie.¹⁰ Echter, ook het SCP moet in 2009 nog vaststellen dat de verschillen tussen allochtonen en autochtonen groot blijven; het CBS spreekt in 2010 nog van een 'aanzienlijke achterstand' van niet-westerse allochtonen, maar dat deze achterstand wel steeds kleiner wordt. Met name de schoolloopbaan van veel allochtonen in het voortgezet onderwijs verloopt, zo constateert Gijsberts, nog moeizaam, met veel zittenblijvers en voortijdige schoolverlaters.¹¹

Op het terrein van wonen constateerde de commissie-Blok al dat de woningkwaliteit voor minderheden weliswaar is verbeterd, maar dat er onvoldoende oog is geweest voor de problematiek van concentratie in achterstandswijken.¹² Blijkens het jongste *Jaarrapport Integratie* van het CBS zet deze laatste trend door.¹³ Er is sprake van verbreding en verdieping van de concentratie van allochtonen in specifieke wijken.¹⁴ Dit zou onder meer te maken hebben met de demografische ontwikkeling van deze groepen, nieuwe instroom uit het buitenland, de 'witte vlucht' en de aanhoudend lage arbeidsmarktpositie van deze groepen. Er is zelfs sprake van een groeiend aantal wijken die voor meer dan vijftig procent bestaan uit niet-westerse allochtonen; in heel Nederland zijn dat er inmiddels vijftig. Het SCP constateert dat ontmoetingskansen tussen allochtonen en autochtonen hierdoor verder afnemen, en dat de contacten binnen de groepen toenemen.¹⁵ Bovendien zou er sprake zijn van een afname van de zogenaamde 'zwarte vlucht', oftewel de doorstroom van maatschappelijk stijgende allochtonen naar 'witte wijken'.

De commissie-Blok concludeerde dat de integratie relatief succesvol verloopt op de drie zojuist aangeduide sferen van integratie. De commis-

sie-Blok stelde dat 'de integratie van veel allochtonen geheel of gedeeltelijk geslaagd is en dat is een prestatie van formaat, zowel van de betreffende allochtone burgers als van de hen ontvangende samenleving'.¹⁶ Uit haar keuze voor de eerdergenoemde sferen van integratie blijkt dat de commissie een specifiek model van integratie hanteerde, met nadruk op algemene sociaaleconomische sectoren van integratie. Hierdoor liet zij een aantal anderen sferen van integratie buiten beschouwing die in het integratiedebat zoals dit in Nederland werd gevoerd wel degelijk een belangrijke rol blijken te spelen. Had de commissie andere keuzes gemaakt, dan was zij wellicht tot heel andere conclusies gekomen met betrekking tot de effectiviteit van integratiebeleid.

Zo blijkt uit de jaarrapportages integratie van het SCP en het CBS uit 2009 en 2010 dat er nog steeds sprake is van een onevenredig hoge vertegenwoordiging van niet-westerse allochtonen in de criminaliteit. Dit vormt nog altijd aanleiding voor velen om te spreken van een mislukt integratieproces. Met name Marokkanen en Antillianen worden (veel) vaker verdacht van strafbare feiten dan autochtonen: ongeveer tien procent bij Marokkanen en Antillianen tegen ongeveer twee procent bij autochtonen. Het CBS laat zelfs zien dat meer dan de helft van de Marokkaanse jongens in hun jeugd in aanraking is gekomen met de politie.¹⁷ Behalve bij de Antillianen vertonen de criminaliteitspercentages zelfs een licht stijgende trend, vooral onder minderjarigen.

Op het terrein van modernisering constateert het SCP dat weliswaar sprake is van een (sterke) verbetering van beheersing van de Nederlandse taal, maar dat vooral bij Turkse migranten het aantal interetnische contacten erg laag blijft. Wel lijkt de positie van allochtone vrouwen, inclusief Turkse en Marokkaanse vrouwen, zeer sterk te verbeteren, hetgeen onder meer blijkt uit het feit dat de leeftijd waarop deze vrouwen hun eerste kind krijgen snel hoger komt te liggen. Een belangrijke verklaring hiervoor is dat deze vrouwen steeds langer onderwijs volgen en aan het arbeidsproces blijven deelnemen.

Ten slotte constateert het SCP dat sprake is van een sterk verslechterde wederzijdse beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen, al laat deze juist de laatste jaren weer een lichte verbetering zien. Het CBS laat bovendien zien dat de tweede generatie zich veel vaker 'Nederlander' voelt dan bij de eerste generatie het geval was. Ruim 55 procent van de tweede generatie Marokkanen en ruim 45 procent van de tweede generatie Turken voelt zich zelfs grotendeels of volledig Nederlands, terwijl grofweg driekwart zich ook sterk verbonden voelt met het land van herkomst.¹⁸

Een steeds terugkerende discussie betreft de vraag in hoeverre de ontwikkelingen binnen diverse sferen van integratieterrainen zijn toe

te schrijven aan het gevoerde beleid.¹⁹ De commissie-Blok dichtte het relatieve succes van de integratie vooral toe aan de betrokken groepen, en niet aan het beleid. Een alternatieve verklaring voor de differentiële ontwikkeling van de integratie, al naargelang de sfeer die men beziet, kan men zoeken in algemenere maatschappelijke en economische trends. De ontwikkeling van de werkloosheid onder allochtonen houdt bijvoorbeeld opvallend gelijke tred met die onder autochtonen. Dit lijkt erop te duiden dat de werkloosheid onder beide categorieën vooral wordt bepaald door algemenere economische trends. Economische vooruitgang leidt dan tot een daling van werkloosheid en economische teruggang tot een stijging, veelal zelfs disproportioneel, omdat het kwetsbare groepen betreft. Nog een andere verklaring voor de lastige duiding van de mate waarin het integratiebeleid effectief is geweest, heeft te maken met de doorwerking van algemeen beleid. De vermeende effecten van het specifieke integratiebeleid zijn vaak moeilijk te onderscheiden van die van algemeen beleid, bijvoorbeeld op terreinen als arbeid of onderwijs.

ONBEDOELDE EFFECTEN

De discussie over het mislukken van integratie gaat echter niet alleen om de formele doelstellingen van het integratiebeleid, maar ook over mogelijke onbedoelde en onvoorziene effecten. Reeds aan het einde van de jaren tachtig ontstond aandacht voor mogelijke onvoorziene gevolgen van het minderhedenbeleid van destijds. De groepsbenadering van dat beleid zou ertoe kunnen bijdragen dat etnische scheidingslijnen in de samenleving bestendig werden en dat de betrokken groepen zich geleidelijk zouden ontwikkelen tot afhankelijke ‘zorgcategorieën’, zo stelde de WRR destijds. Dit was mede een aanleiding voor de Raad om in 1989 het concept ‘etnische minderheden’ te verlaten en om te pleiten voor een meer geïndividualiseerde en een meer activerende benadering.²⁰ In de literatuur zijn meer

voorbeelden te vinden van onbedoelde gevolgen van het multiculturele beleidsmodel dat typerend was voor het minderhedenbeleid in de jaren tachtig. Koopmans laat bijvoorbeeld in uitgebreid empirisch onderzoek zien dat publieke

Het felle integratiedebat heeft te maken met onzekerheden in de hedendaagse samenleving

uitspraken en publieke participatie van migranten in belangrijke mate een weerspiegeling vormen van het Nederlandse multiculturele model.²¹ In Nederland zouden migranten vooral participeren langs etnische en culturele lijnen. In het Duitse differentiaalistische model zouden migranten

daarentegen vooral participeren langs lijnen van herkomst of nationaliteit.

Ook de verscherping van het integratiediscours van de voorbije jaren zou onvoorziene gevolgen hebben. Schinkel stelt dat het integratiedebat niet alleen te maken heeft met de integratie van migranten in het bijzonder, maar ook met onzekerheden in de hedendaagse samenleving in het algemeen.²² De huidige samenleving is door onder meer mondialisering en door technologische ontwikkelingen zeer onzeker geworden over de vraag hoe samenhang en identiteit gestalte te geven. Het fel oplaaierende integratiedebat is, aldus Schinkel, een uiting van ‘sociale hypochondrie’: een samenleving die naarstig op zoek is naar ‘kwalen’ die deze onzekerheid zouden veroorzaken. De verkleuring van de samenleving en het creëren van onderscheid tussen ‘wij’ en ‘zij’ zouden een centrale rol spelen in deze onzekerheid en in de zoektocht naar vastigheid.

Verscheidene studies wijzen op mogelijke averechtse effecten van een dergelijke verscherping van het integratiedebat. Zo laat Entzinger in een studie onder allochtone jongeren in Rotterdam zien dat, hoewel deze jongeren op een aantal objectieve indicatoren van integratie beter scoorden in 2006 dan in 1999, dezelfde jongeren zichzelf in die tijd als minder geïntegreerd zijn gaan zien. De verscherping van de subjectieve beleving van culturele afstand lijkt onder meer een gevolg van het verscherpte integratiediscours. Zoals Entzinger schreef: ze gaan ‘voort op het pad van de integratie, maar raken tegelijkertijd uit de gratie’.²³ Dit leidt ertoe dat niet alleen de eigen etnische of culturele identiteit, maar ook steeds meer de religieuze identiteit een belangrijke ‘marker’ van identiteit is geworden. Het huidige integratiediscours zou aldus polarisatie in de samenleving bevorderen.

CONCLUSIE

De voortdurende discussie over het mislukken dan wel het succes van de integratie in Nederland vertroebelt het beeld op het zowel complexe als gedifferentieerde integratieproces. Enerzijds zijn de vele scherpe conflicten over integratie niet alleen te verklaren door de grote mate van politisering, maar ook de sterke onenigheid over wat integratie nu eigenlijk betekent. Het ontbreken van consensus over een definitie van integratie maakt het moeilijk om bewijs te selecteren en eenduidig te interpreteren. Dit kan leiden tot een ‘dialoog tussen doven’ waarbij actoren met heel andere definities van integratie elkaar simpelweg niet begrijpen. Denk maar aan actoren met een veelal sociaaleconomische definitie van integratie, die op basis van vooruitgang in de sferen van wonen, werken, weten (de drie w’s) het succes van de integratie proclameren, tegenover actoren met een sociaal-culturele

definitie van integratie, die stellen dat vooral op het vlak van waarden, normen en cultuuradaptatie vooruitgang moet worden geboekt om te kunnen spreken van het succes van de integratie. In Nederland lijken de gevolgen van dergelijke onenigheden zelfs groter dan in diverse andere landen, omdat over de voorbije decennia het integratiebeleid zelf ook steeds wisselende definities van integratie heeft gekend, en beleid in bepaalde periodes niet zelden tegenstrijdig was met beleid uit voorgaande periodes.

Anderzijds is de feitelijke stand van integratie erg gedifferentieerd omdat ontwikkelingen in diverse domeinen sterk uiteen lijken te lopen. Integratie is niet, zoals bijvoorbeeld gezondheidszorg, een eenduidig beleidsdomein; het strekt zich juist uit over een veelvoud van domeinen. Waar in de sfeer van onderwijs, en tot voor kort ook werk en inkomen, duidelijk vooruitgang te merken is, is sprake van duidelijk negatievere trends in domeinen als criminaliteit en wederzijdse beeldvorming. Kijkend naar universiteiten, zoals de Erasmus Universiteit Rotterdam, wordt onmiddellijk duidelijk dat er een nieuwe en veel beter opgeleide generatie allochtonen aan de deur klopt. Tegelijkertijd geven vooral criminaliteitscijfers, en dan vooral onder Marokkaanse en Antilliaanse jongens, reden tot grote zorg.

De ontwikkelingen over de voorbije jaren maken echter opnieuw duidelijk dat integratie niet alleen een complex, maar ook een moeilijk te sturen beleidsprobleem is. Zo lijkt het 'relatieve succes' van de integratie in sociaaleconomische domeinen dat door de commissie-Blok aan het begin van het vorige decennium werd uitgeroepen, onder de huidige financieel-economische crisis alweer te eroderen. Meer nog dan autochtonen, blijken allochtonen de dupe te worden van deze crisis. Bovendien blijkt de harde roep om aanpassing en assimilatie, zoals deze reeds meer dan tien jaar klinkt in de politiek, ook onvoorziene en averechtse effecten te hebben. Het felle integratiedebat lijkt in zichzelf al een uitsluitende werking te hebben.

Noten

- 1 H. Entzinger, 'The rise and fall of multiculturalism. The case of the Netherlands', in: C. Joppke en E. Morawska (red.), *Toward assimilation and citizenship. Immigrants in liberal nation states*. Londen: Palgrave, 2003.
- 2 P. Scholten, *Framing immigrant integration. Dutch research-policy dialogues in comparative perspective*. Amsterdam: AUP, 2011.
- 3 Scholten 2011.
- 4 Zie de bijdrage van Leo Lucassen en Jan Lucassen in deze cdv-bundel.

- 5 Sociaal en Cultureel Planbureau, *Jaarrapport Integratie 2009*. Den Haag: SCP, 2009.
- 6 J. Dagevos, 'Werkloosheid, uitkeringen en werk', in: SCP 2009, p. 142.
- 7 Scholten 2011, p. 165.
- 8 Scholten 2011, p. 144.
- 9 SCP 2009.
- 10 Centraal Bureau voor de Statistiek, *Jaarrapport Integratie 2010*. Den Haag: CBS, 2010, p. 83.
- 11 SCP 2009, p. 133.
- 12 Tijdelijke Parlementaire Onderzoekscmissie Integratiebeleid/Commissie-Blok, *Bruggen bouwen. Eindrapport*

- tijdelijke commissie integratiebeleid. Kamerstukken 11 2003/04, 28 689, nr. 8-9, p. 540.*
- 13 CBS 2010, p. 140.
- 14 SCP 2009, p. 196.
- 15 SCP 2009, p. 197.
- 16 Tijdelijke Parlementaire Onderzoekscommissie Integratiebeleid/Commissie-Blok, *Bruggen bouwen. Eindrapport tijdelijke commissie integratiebeleid. Kamerstukken 11 2003/04, 28 689, nr. 8-9, p. 520.*
- 17 CBS 2010, p. 150.
- 18 CBS 2010, p. 170.
- 19 H. Entzinger en P. Scholten, 'Migratie en integratiepolitiek in Nederland', in: RMO (red.), *Migratiepolitiek voor een open samenleving*. Den Haag: RMO, 2011.
- 20 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Allochtonenbeleid*. Den Haag: Sdu, 1989.
- 21 R. Koopmans, P. Statham, M. Giugni en F. Passy, *Contested citizenship. Immigration and cultural diversity in Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005.
- 22 W. Schinkel, *Denken in een tijd van sociale hypochondrie. Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*. Kampen: Klement, 2007.
- 23 H. Entzinger, 'Integratie, maar uit de gratie. Multi-etnisch samenleven onder Rotterdamse jongeren', *Migrantenstudies* 25 (2009), nr. 1, pp. 8-23.

Ervaringen van migranten geven een beeld hoe Nederland omgaat met nieuwkomers. Paramjit Rai raakte teleurgesteld over het politieke klimaat en het bureaucratische inburgeringssysteem in Nederland en keerde terug naar Canada. Fatma Wakil zette haar in Nederland opgedane kennis en ervaring in bij de wederopbouw van haar vaderland Afghanistan.

Mijn leven in de Lage Landen: een bitterzoete reis

door *Paramjit Rai*

De auteur is kunstconsultant en emigreerde onlangs naar Canada.

MET EEN BEZWAARD HART EN GROTE DROEFHEID vertrek ik met mijn gezin uit Nederland, een bekoorlijke en ooit open samenleving die op het punt lijkt te staan haar identiteit als tolerant en gastvrij toevluchtsoord voor velen kwijt te raken.

Twee jaar geleden kwam ik met mijn Nederlandse echtgenoot en twee kinderen naar Den Haag. Na jarenlang gereisd te hebben, besloten we in het belang van de kinderen om ons in de buurt van de familie van mijn man te vestigen en van Nederland, of in feite Europa, ons thuis te maken. We zijn nu twee jaar verder en verhuizen opnieuw, ditmaal naar Canada, waar ik vandaan kom. Het besluit om Nederland te verlaten hebben we ook nu omwille van de kinderen en hun toekomst genomen. Vergeleken met Nederland lijkt Canada gastvrij en inclusief, terwijl Nederland en ook andere Europese landen lijken te verzanden in een kleingeestige wrok tegen nieuwkomers. Mijn angst voor de toekomst in Nederland was dat de contacten tussen vreemdelingen, vrienden en kennissen diepgaand en nade-

lig beïnvloed zouden worden door de negatieve houding van mensen in openbare functies tegenover nieuwkomers.

Ondanks onze aanvankelijke inzet om te blijven, hebben we vastgesteld dat Nederland noch het internationaal georiënteerde, noch het ruimdenkende land is dat het beweert te zijn. Dat geldt vooral de huidige politieke machthebbers. De reacties op straat tegenover iemand als ik, een onmiskenbare vreemdeling, waren gemengd en niet per se onverwacht voor iemand die in Engeland en Canada wel eens met openlijke vijandigheid te maken heeft gehad. Onze eigen buurt was een heerlijke smeltkroes en de burens waren zeer behulpzaam, maar op ambtelijk niveau was daar niets van terug te vinden.

* * *

Verhuizen naar Nederland betekende dat ik me vertrouwd moest maken met de gemeente, de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) en de grillen van de wet, die voorschreef dat buitenlandse partners van Nederlandse onderdanen op een bepaalde manier moesten inburgeren. Tijdens mijn pogingen om binnen het stelsel van inburgeringseisen van de gemeente en de IND te functioneren, kreeg ik al snel te maken met chaos, bureaucratie en soms autoritaire instanties. De verschillende afdelingen werkten langs elkaar heen, wisten niet hoe ze mij moesten beoordelen, en daarom waren de regels en voorschriften voor mijn leven hier vaak ronduit willekeurig en onlogisch. Toen ik eenmaal aan een inburgeringsprogramma begon, kwam ik erachter dat de docenten cynisch waren over de redenen om ons te onderwijzen. Het werkelijke doel leek te zijn om van gemeentelijke subsidies te profiteren voordat het geld op was. Lesgeven was een bijkomstigheid van het project.

Meer dan eens werd ik thuis gebeld door ambtenaren die dreigden met boetes, omdat ik me niet precies aan de regels had gehouden die de gemeente voor nieuwkomers had gesteld. De toon die men aansloeg was arrogant, neerbuigend en zelfs intimiderend, alleen omdat ik als allochtoon was bestempeld; als mijn Nederlandse man belde, was de toon heel anders, beleefd, zoals van openbare instellingen mag worden verwacht. Deze manier van onderwijs voor allochtonen werd voor mij onaanvaardbaar;

Paramjit Rai

leren is mijns inziens gebaseerd op wederzijds respect.

Tijdens een openbare discussie over internationale migratie in Nederland hoorde ik Marnix Norder, de locoburgemeester van Den Haag, tot mijn verbazing zeggen dat de cursussen bedoeld waren om nieuwkomers te helpen, bijvoorbeeld met het kiezen van de juiste planten voor hun tuin! Als hij het niet serieus had gemeend, was het wel grappig geweest.

Als ik Nederland vergelijk met andere landen waar ik heb gewoond (Engeland, India, China en Canada als kind), heb ik het gevoel dat Nederland zich echt op een keerpunt bevindt. Het lijkt erop dat Nederland zich, na een halve eeuw waarin het relatief open en internationaal georiënteerd was, nu door de structurele veranderingen in de wereldeconomie meer naar binnen gekeerd raakt.

* * *

Het is ironisch dat een ooit internationale mogendheid vanwege de dynamiek en problemen van massamigratie ervoor kiest om haar grenzen en haar ogen te sluiten voor de mogelijke schoonheid die ontstaat door culturele uitwisseling en vermenging van gemeenschappen die langzaam leren samenleven. Kom je zoals ik uit Canada, een land dat in feite voortdurend experimenteert met het vermogen van sterk uiteenlopende gemeenschappen om samen te leven en elkaar te begrijpen, dan is de Nederlandse reactie op nieuwkomers teleurstellend. Of liever gezegd, de reactie van de Nederlandse politiek op verandering is diep teleurstellend. Na elke ontmoeting met voorstanders van inburgering en hun hoogdravende en onlogische retoriek kwam ik steeds weer hartelijke en vriendelijke Nederlanders tegen die het grondig oneens waren met de hele aanpak. Verandering is lastig voor iedere gemeenschap, maar de tactiek van de integratie-aanhangers lijkt uiteindelijk averechts te werken.

Het gebrek aan verbeelding van de politieke machthebbers en degenen die hen steunen, lijkt erop te wijzen dat Nederland een periode van culturele stagnatie tegemoet gaat. De trend naar bekrompenheid betekent dat de uitwisseling van ideeën, innovatie en creativiteit het voorrecht blijft van de kleine groep die als Nederlander geboren is. In plaats van te profiteren van de uitwisseling die ontstaat wanneer mensen uit verschillende culturen elkaar leren kennen, zijn de Nederlanders vastbesloten om onwettend te blijven en zich zelfs af te sluiten voor de mogelijkheid van verandering. Ten slotte leek het erop dat ik als buitenlander een tweederangsburger zou blijven; dat is niet het soort samenleving dat ik voor mezelf of voor mijn kinderen wil.

Uit liefde iets terugdoen voor mijn vaderland Afghanistan

door *Fatma Wakil*

De auteur is politicologe en zet zich in voor humanitaire projecten in haar vaderland Afghanistan.

IK BEN GEBOREN IN AFGHANISTAN en woon sinds mijn negende met mijn familie in Nederland. Na 11 september 2001 hoorde en zag je veel over Afghanistan in de media en werd ik vaak geconfronteerd met allerlei vragen over wat er in de vs was gebeurd. Naarmate mijn studie vorderde versterkten deze vragen heel erg mijn verlangen om mijn familieleden in Afghanistan te zien, bijvoorbeeld mijn oma, maar vooral ook om mijn eigen vaderland en het leven daar van dichtbij te zien.

Zo besloot ik in 2007 na het behalen van mijn bachelordiploma politicologie om voor het eerst na zeventien jaar weer terug te gaan. Mijn ouders en vrienden stonden achter mijn beslissing, maar ze waren ook erg sceptisch. Als vrouw zou ik het daar niet lang volhouden, laat staan dat ik iets kon bereiken. Ik vond een vrijwilligersfunctie als ‘oral history researcher’ bij de Turquoise Mountain Foundation. Deze stichting is door historicus Rory Stewart, schrijver van het boek *De tussenstations*, opgericht met als doelstelling het cultureel erfgoed van Afghanistan te behouden. De stichting leidt jonge Afghanen op in Afghaanse ambachten als houtsnijden, keramische vormgeving en kalligrafie. Mijn taak was om onderzoek te doen naar de geschiedenis van Murad Khani, een historische en culturele wijk in het oude commerciële gedeelte van Kabul. Hiervoor heb ik lokale bewoners en werklieden in Murad Khani geïnterviewd.

Zo leerde ik meer over de geschiedenis van de stad Kabul, maar ook over de lokale gebruiken en traditionele ambachten. Door de jaren van oorlog, de armoede en de overvloed aan goedkope producten uit buurlanden zoals Pakistan en China, zijn veel traditionele ambachten (zoals sieraden smeden) verloren gegaan. De enkele smeden die nog over zijn gebleven, raken maar zeer moeizaam hun producten kwijt.

* * *

Omdat ik als Afghaanse minder opviel dan de westerse expats, had ik meer bewegingsvrijheid dan mijn collega's. Zo kon ik beide werelden beleven, die van de 'Green Zone' en die van de normale Afghanen. Ik reisde met een normale lokale taxi, ging naar de markt, bezocht toeristische plekken, en ging op bezoek bij familieleden in nieuwe wijken van Kabul die mijn ouders zelfs nog niet hadden gezien. Tijdens mijn verblijf hield ik een weblog bij en deelde ik via Facebook mijn foto's met vrienden en familie. Ik kreeg ontzettend veel positieve en verbaasde reacties. Mensen waren verbaasd dat ik als vrouw daar toch zoveel kon doen en in staat was om alleen te reizen.

Uiteindelijk verbleef ik elf maanden in Kabul omdat ik een betaalde functie had aangeboden gekregen als 'community development coordinator'. Ik was verantwoordelijk voor het coördineren van verschillende activiteiten en projecten, zoals alfabetiseringscursussen en 'hygiëne en gezondheid'-cursussen voor vrouwen. Door deze hogere functie veranderde mijn relatie met lokale collega's. Ik merkte dat mijn mannelijke collega's het niet waardeerden dat ik als expat meer verdiende dan zij. Zo werd ik soms

Fatma Wakil

teggengewerkt als ik een auto nodig had en raakte ik steeds in moeilijke discussies verwickeld.

Ik merkte wel dat de open en nuchtere houding die ik in Nederland heb aangeleerd, niet altijd gunstig uitwerkt, maar juist ave-

De Nederlandse open en nuchtere houding werkt soms averechts

rechts. De werkcultuur in Afghanistan is hiërarchisch. Autoriteit en gezag zijn vaak gebaseerd op je afkomst en je status. Ik werd als goed verdienende ongehuwde vrouw, die over projecten moest rapporteren aan het hoofdkantoor, gewantrouwd en daarom vaak ook tegengewerkt. Ik begon mij te realiseren dat ik toch meer inhoudelijke kennis en ervaring nodig had als ik echt iets in Afghanistan wilde bereiken. Bovendien begon ik na elf maanden mijn normale leventje in Nederland – fietsen, zwemmen en de vrijheid om 's avonds laat thuis te komen – toch heel erg te missen. Eind augustus

2008 keerde ik weer terug naar Nederland om mijn studie politicologie af te maken.

Na het afronden van mijn studie ben ik in januari 2011 tijdelijk naar Afghanistan teruggegaan. Ik ben onderzoek gaan doen voor het Medisch Comité Afghanistan (MCAN), een onafhankelijke werkgroep van de jongerenstichting KEIHAN. Dit Afghaans-Nederlandse initiatief, bestaande uit een multidisciplinaire groep van Afghaanse medische specialisten en academici die woonachtig zijn in Nederland, is opgericht ter bevordering en versterking van de gezondheidszorg in Afghanistan.

Tijdens mijn onderzoek merkte ik dat studenten, doctoren, directeuren van ziekenhuizen en faculteiten en ngo-medewerkers erg verbaasd waren dat wij als Afghanen die op een jonge leeftijd Afghanistan hadden verlaten, zoveel liefde voelden voor Afghanistan en moeite deden om iets voor Afghanistan te betekenen.

* * *

Vooralsnog ben ik er misschien niet in geslaagd om echt iets duurzaam op te bouwen in Afghanistan, maar het is ontzettend waardevol om de mentaliteitsomslag bij de mensen in Afghanistan te zien, bij mijn eigen familieleden en collega's, en bij willekeurige mensen die ik ontmoet heb. Zij raken gemotiveerd door het idee dat jonge Afghanen in Nederland om Afghanistan geven en bereid zijn terug te keren en iets te doen voor ons vaderland, ondanks de onveiligheid, de corruptie, de vaak vrouwonvriendelijke situaties waarin het land zich op dit moment bevindt. Als jonge Nederlandse Afghanen zullen wij misschien niet onmiddellijk grote verschillen kunnen maken, maar ik geloof zeker dat wij door terug te gaan naar ons geboorteland de solidariteit en het gevoel van eigen verantwoordelijkheid onder de Afghanen kunnen versterken.

De *European way of life*

Europa zal geconfronteerd worden met een grote afname van de bevolking. Om ons welvaarts- en welzijnsniveau te behouden zijn we gedwongen migranten van buiten Europa aan te trekken. Dit zal gecoördineerd en met beleid gedaan moeten worden. Aan de migranten zullen duidelijke voorwaarden moeten worden gesteld, gebaseerd op Europese culturele waarden. Deze zelfverzekerde Europese cultuur staat open voor migratie. Tegelijkertijd geldt: integratie kan niet zonder participatie.

door *Wim van de Camp*

De auteur is CDA-delegatieleider in het Europees Parlement. ¹

IN DE RUSSISCHE PROVINCIE OELJANOVSK is 12 september uitgeroepen tot 'Dag van de Familie' – door de Russen ook wel 'Dag van de Bevruchting' genoemd. Sinds 2005 krijgen koppels die dag vrijaf om de liefde te bedrijven, een maatregel van gouverneur Sergei Morozov om de teruglopende bevolking aan te pakken. Wie precies negen maanden later, op de Russische nationale feestdag, 'bevalt van een patriot', kan geld, auto's, videocamera's, tv's, koelkasten en andere prijzen winnen.²

De anekdote over Oeljanovsk is tekenend voor de demografische situatie in Rusland, waar maatregelen genomen zullen moeten worden om de bevolking op peil te houden. Volgens de Verenigde Naties zal de Russische bevolking in de komende veertig jaar dalen van 140 miljoen naar 100 miljoen. De Wereldbank stelt bovendien dat de Russische economische en nationale veiligheid in het gedrang komen als deze trend daadwerkelijk doorzet.³

Helaas is de bevolkingsafname niet louter een Russisch probleem. Ook Europa worstelt met deze problematiek. Vanaf 2035 zal Europa een negatieve bevolkingsgroei laten zien. In de EU krijgen vrouwen gemiddeld 1,5 kin-

deren, terwijl er 2,1 nodig zijn om de omvang van de bevolking op peil te houden. De vergrijzing van de bevolking en de daling van het geboortecijfer, oftewel een sterke vermindering van de actieve bevolking, zal negatief uitpakken voor het concurrentievermogen van de EU. Dat betekent dat er veel minder verdiend gaat worden en er dus ook minder geld beschikbaar is voor zorg, pensioenen en diensten voor ouderen. Stuk voor stuk zaken waarnaar de vraag in de toekomst juist sterk zal toenemen.⁴

EEN EUROPEES ANTWOORD

Als antwoord op het teruglopende bevolkingsaantal werkt de Europese Commissie al enige tijd aan een kaderbeleid dat lidstaten moet helpen de demografische problematiek aan te pakken. Zo zouden lidstaten beleid moeten ontwikkelen dat gezinnen stimuleert meer kinderen te krijgen. Dit kan door gelijke kansen op de arbeidsmarkt te creëren voor mensen met kinderen en arbeidstijden te flexibiliseren. Daarnaast moet kinderopvang, ouderschapsverlof en bescherming van alleenstaande moeders goed geregeld zijn.⁵ Hierdoor zal de participatiegraad van met name vrouwen toenemen. Ook de deelname van oudere werknemers aan het arbeidsproces zal moeten worden verhoogd. Er moet worden gekeken naar mogelijkheden om mensen actief ouder te laten worden en hoe obstakels die het werken op oudere leeftijd in de weg staan, kunnen worden weggenomen. De Europese Commissie streeft binnen de zogeheten Europa 2020-strategie bovendien naar het flexizekerheid-concept. Dit betekent ingrijpende hervorming van het werkgelegenheids-, onderwijs- en opleidingsbeleid. Dit beleid is gericht op een leven lang leren en bijscholen, opdat werknemers sneller en makkelijker van baan kunnen wisselen.

Deze beleidsmaatregelen zullen de pijn in de toekomst enigszins verzachten, maar ze zullen geen structurele oplossing blijken. Uit een recente studie in opdracht van de Europese Commissie zou de EU in 2050 rond de 56 miljoen arbeidsmigranten nodig hebben om de krimpende beroepsbevolking te compenseren. Vooral landen met lage geboortecijfers, zoals Duitsland, Spanje, Italië en Polen, zullen waarschijnlijk een stevig beroep op werknemers van buiten de Europese Unie moeten doen. Het is daarom van belang meer grip te krijgen op migrantenstromen en de omgang met illegalen te stroomlijnen. De huidige verschillen in behandeling van illegalen in de diverse lidstaten zijn niet houdbaar bij een volledig vrij verkeer van werknemers binnen de EU. De situatie op het Italiaanse eiland Lampedusa heeft dat wel uitgewezen. Bovendien moet worden gekeken hoe de instroom van migranten in de toekomst zo goed mogelijk gereguleerd kan worden zonder dat het uit de hand loopt. Om hooggekwalificeerde migran-

ten aan te trekken is in 2009 al de Blue Card geïntroduceerd, als tegenhanger van de Amerikaanse greencard. De Europese Commissie verwacht de komende twintig jaar een tekort van naar schatting 20 miljoen specialisten, vooral op het terrein van computertechnologie en 'engineering'. Met de blauwe kaart mag iemand zich gedurende twee jaar vestigen in de Unie, met een optie tot verlenging.⁶

Het tekort aan arbeidskrachten is echter niet exclusief voorbehouden aan de hoogwaardige sectoren. Juist andere sectoren, zoals de land- en tuinbouw, kampen nu al met personeelsschaarste. Deze sectoren zijn nu voornamelijk aangewezen op arbeidskrachten uit Midden- en Oost-Europa.⁷ Vanuit de Nederlandse uitzendbranche wordt nu gewaarschuwd voor het feit dat de Polen steeds meer uit Nederland vertrekken en in Duitsland aan het werk gaan.⁸ Bovendien dreigt er in Polen zelf een grote krapte op de arbeidsmarkt, onder meer in de bouw- en infrastructuursector. Deze krapte zal in de toekomst alleen maar toenemen vanwege de vergrijzing aldaar.⁹ Niet voor niets probeert de Poolse overheid haar landgenoten terug te lokken met campagnes als 'Dichter bij je werk, dichter bij je Polen'.

ZOEKTOCHT NAAR ARBEIDSKRACHTEN

Net als Rusland zullen Nederland en Europa in de toekomst dus steeds afhankelijker worden van migranten uit gebieden waar een bevolkingsoverschot is. Dat betekent dat steeds meer migranten uit Arabische en Noord-Afrikaanse landen zullen moeten komen om Europese arbeidstekorten op te vullen. In die landen is sprake van een overschot van jonge werkloze mannen, iets wat ondanks de Arabische lente waarschijnlijk niet zomaar zal verdwijnen. Daar komt bij dat het weggapen van goede arbeidskrachten uit Europese lidstaten zal leiden tot economische kannibalisering en dat is niet in het belang van de EU als geheel. Cultureel verwante migranten uit andere Europese lidstaten zullen immers in eigen land hard nodig zijn, zoals de Poolse overheid zich nu realiseert.¹⁰

De vraag rijst dan hoe in de toekomst om moet worden gegaan met migranten uit minder cultureel verwante gebieden, zowel op het gebied van wet- en regelgeving rondom migratie als op het gebied van integratie. De Europese Commissie heeft op het vlak van regulering de handschoen al opgepakt. Naar aanleiding van de Arabische lente en de problematiek rondom Lampedusa heeft de Commissie gereageerd met een Mededeling over een actief beheer van de migratiestromen, verruiming van de legale migratiemogelijkheden en aanpak van illegale migratie. Naast noodmaatregelen op de korte termijn pleit de Commissie voor mobiliteitspartnerschappen. Het is de bedoeling de migratie en mobiliteit tussen de EU en de

landen van het zuidelijke Middellandse Zeegebied in de toekomst beter te kanaliseren en op een effectieve manier te benutten. Dit betekent dat werkzoekenden uit deze landen worden geholpen bij het vinden van werk in de EU, in het belang van de betrokken landen en de betreffende lidstaat van de EU. Er kan dan gericht naar arbeiders worden gezocht in partnerlanden voor Europese sectoren waar tekorten zijn of dreigen. Mobiliteitspartnerschappen worden op politiek niveau gesloten tussen de EU enerzijds en het betrokken partnerland anderzijds; zij omvatten alle gevraagde en door beide partijen overeengekomen (wetgevende of praktische) maatregelen die nodig zijn voor een goed beheerd en veilig verkeer van personen tussen de EU en het partnerland. Deze maatregelen moeten uiteindelijk leiden tot een verbetering van de migrantenuitwisseling tussen de EU en het zuidelijke Middellandse Zeegebied. De mobiliteitspartnerschappen zijn een goede stap in de richting van het gecoördineerd aanpakken van migratiestromen uit Afrika naar Europa. We zullen als Europa wel alert moeten zijn. Bij afspraken over de partnerschappen kan niet eenzijdig het belang van de Noord-Afrikaanse landen vooropstaan: de Europese Unie moet eisen kunnen stellen aan de migranten die in dergelijke overeenkomsten worden opgenomen. De Commissie stelt daarom terecht voor om op korte termijn de dialoog aan te gaan met Tunesië, Marokko en Egypte.¹¹

DE WESTERSE CULTUUR

Europa en Nederland staan naast de regulering voor een nog grotere uitdaging: hoe zorgen we ervoor dat deze migranten zo goed mogelijk integreren zonder dat onze eigen westerse cultuur verwatert? Zo is de scheiding

De tijd van integratie met behoud van eigen cultuur ligt achter ons

van kerk en staat, een joods-christelijke waarde, van wezenlijk belang voor onze westerse maatschappij waaraan geen concessies mogen worden gedaan. Duidelijk moet worden gemaakt dat de tijd van ‘integratie met behoud van eigen

cultuur’ achter ons ligt. We kunnen het ons niet meer veroorloven – zowel vanwege de kosten in deze onzekere economische tijden als vanwege een goede integratie in de samenleving – dat migranten na jaren nog steeds geen Nederlands beheersen. Integreren is immers participeren.

In haar boek *Day of Empire* schetst Amy Chua, professor aan de Amerikaanse Yale University, de opkomst en ondergang van wereldmachten uit het verleden. Iedere wereldmacht was, in het licht van de in die tijd geldende standaarden, buitengewoon pluralistisch en tolerant. De aantrek-

kingskracht die hiervan uitging zorgde voor een grote aanwas van talent en kapitaal. De ondergang van deze wereldmachten hield opvallend genoeg juist verband met toenemende intolerantie en vreemdelingenangst. Dit kwam vooral doordat deze grootmachten een overkoepelende politieke identiteit ontbeerden die de verschillende etnische en religieuze subgemeenschappen kon verbinden. Ook de Republiek tijdens de Gouden Eeuw dient in het boek van Chua als voorbeeld van een succesvolle wereldmacht; de Republiek bewees al niet alleen over een uitmuntende absorptiekracht te beschikken, maar ook dat immigratie positief uit kan pakken. Dit als gevolg van haar tolerante cultuur en verbindende identiteit. Deze cultuur heeft via stadhouder Willem III, de latere koning van Engeland, het Britse Rijk en vervolgens de Verenigde Staten in positieve zin beïnvloed. De Verenigde Staten hebben nog steeds een ontvangende cultuur, waarin nieuwkomers gemakkelijk integreren omdat duidelijke basiswaarden hun richting geven. In de vs vraagt geen enkele immigrant zich af of hij in de Amerikaanse maatschappij moet integreren. De *American way of life* domineert. De Amerikaanse waarden individualisme, de werketiek en de rechtsstaat vormen de overkoepelende identiteit. De overkoepelende identiteit in de Republiek der Nederlanden was vergelijkbaar en voor die tijd onderscheidend.¹²

Ab Klink sluit in zijn onlangs gehouden Anton de Kom-lezing aan bij de these van Chua als hij wijst op de socioloog Thomas Merton, die betoogt dat een ongastvrij klimaat averechts werkt. Anderzijds wijst Chua ook op de noodzaak van een overkoepelende identiteit van vaststaande waarden, die door andere CDA-prominenten wordt aangeduid met het begrip *Leitkultur*. Willen Europa en Nederland hun culturele basis niet laten verwateren, dan moeten zij de nieuwkomers integreren in een zelfzekere cultuur. Een ontvangende cultuur waarin duidelijke basiswaarden, zoals verantwoordelijkheid dragen en nemen voor elkaar, richting geven.

Om dit te verwezenlijken moet Europa eerst bij zichzelf te rade gaan. Tijdens de discussie over de Europese grondwet vond er een debat plaats over het al dan niet opnemen van de joods-christelijke wortels van de Europese cultuur in de preambule. Omdat een meerderheid hier tegen was werd er gekozen voor een compromis waarin alleen werd verwezen naar de culturele, religieuze en humanistische tradities van Europa. De Europese geschiedenis is echter voor het grootste deel gevormd door het christendom. Door een gebrek aan cultureel zelfvertrouwen durfden de Europese leiders zich niet uit te spreken over dit historische feit. Deze terughoudendheid is niet nodig, want we mogen trots zijn op onze culturele basiswaarden die uit de verlichting en de joods-christelijke traditie zijn ontstaan. Vrijheid van meningsuiting, vrijheid van godsdienst, een gelijke positie van man

en vrouw en scheiding van kerk en staat zijn waarden waar we ons niet voor hoeven schamen.

Deze waarden moeten, in combinatie met de Amerikaanse waarde van werkeethiek, een aantrekkelijk perspectief bieden en als uithangbord dienen voor de *European way of life*. Op deze manier zal er bovendien geen moreel vacuüm ontstaan (zich uitend in het hedendaagse cultuurrelativisme), waarvan de kans groot is dat dit gevuld wordt door de migrant uit Noord-Afrika of het Midden-Oosten, die doorgaans sterk gebonden is aan de eigen cultuur.

Zoals gezegd moeten we onze waarden combineren met de Amerikaanse werkeethiek. Daarom zullen we immigratie moeten combineren met een sober sociaal systeem. Legale immigranten hebben in Amerika de eerste vijf tot tien jaar geen recht op sociale uitkeringen. Zij moeten die eerst verdienen. Europa combineert immigratie met een uitgebreid sociaal netwerk. De gevolgen daarvan zijn tweeledig: het werkt niet prikkelend en het bekostigen van de verzorgingsstaat wordt moeilijker in plaats van makkelijker. Te vaak wordt de verzorgingsstaat in Europa nog als hangmat gebruikt.

Als we onze huidige verzorgingsstaat willen handhaven, zal de actieve bevolking op peil moeten blijven. Een combinatie van stimulerend beleid en duurzame migratie is daarbij van essentieel belang.

Noten

- 1 Dit artikel is tot stand gekomen met medewerking van Robert Kamphuis en Jan Pieter Kos.
- 2 Kristof Clerix, 'Rusland. Het lege land', *Mondiaal nieuws*, februari 2008 (www.mo.be/artikel/rusland-het-lege-land).
- 3 The World Bank, *Dying too young. Addressing premature mortality and ill health due to non-communicable diseases and injuries in the Russian Federation*. Washington: The World Bank, 2005.
- 4 Emine Bozkurt, 'Heeft Europa meer kinderen nodig?', www.europa-nu.nl/id/vhscjefsjpgz/heeft_europa_meer_kinderen_nodig.
- 5 *Health and safety at work. Workers who are pregnant, have recently given birth or are breastfeeding*, amend. Directive 92/85/EEC.
- 7 Richtlijn 2009/50/EG van de Raad van 25 mei 2009 betreffende de voorwaarden voor toegang en verblijf van onderdanen van derde landen met het oog op een hooggekwalificeerde baan.
- 8 In de afgelopen vijf jaar is het aantal Midden- en Oost-Europeanen in Nederland verdubbeld naar tweehonderdduizend inwoners of werknemers. Helaas is het moeilijk te achterhalen hoe groot het percentage is dat hoger opgeleid is.
- 9 Laurens Berentsen, 'Experts: Nederland moet voor arbeidsmigrant aantrekkelijk zijn', *Het Financieele Dagblad*, 16 juni 2011.
- 10 'Polen wil zijn arbeiders terug', *Het Nieuwsblad*, 26 juni 2008.
- 11 Ab Klink, 'De goede krachten zullen uiteindelijk winnen' (Anton de Komlezing), *Trouw*, 1 juli 2011.
- 12 Mededeling van de Commissie aan het Europees Parlement, de Raad, het Europees Economisch en Sociaal Comité en het Comité van de regio's, *Een dialoog over migratie, mobiliteit en veiligheid met de landen van het zuidelijke Middellandse Zeegebied*, Commissie nr. 292, 24 mei 2011.
- 13 Amy Chua, *Day of Empire. How hyperpowers rise to global dominance – and why they fall*. New York: Doubleday, 2007.

Opdracht om een nieuw ‘wij’ te creëren

Het kabinet betoogt in zijn recente integratienota dat de multiculturele samenleving gefaald heeft. Dat is niet alleen onwaar, het is ook kwetsend voor al die mensen die wel succesvol samenleven en samenwerken. De regering zou juist moeten helpen om een nieuw ‘wij’ te creëren uit de verschillende etnische en culturele groepen.

door *Hester Jansen*

De auteur is secretaris van CDA-Kleurrijk.

DE TERM ‘MULTICULTUREEL’ is al een tijdje uit de mode. Nadat Angela Merkel, David Cameron en Nicolas Sarkozy de multiculturele samenleving ‘mislukt’ hadden verklaard, was het onlangs de beurt aan Piet Hein Donner, minister van Binnenlandse Zaken (CDA): ook hij constateert, in zijn recente integratienota, dat ‘het multiculturalisme gefaald heeft’, omdat naar zijn mening verschillende etnische en culturele groepen niet wederzijds tot een nieuwe eenheid zijn gekomen. CDA-Kleurrijk vindt dat de minister met deze constatering de plank mislaat en dat hij zich bovendien lijkt te willen verschonen van de opdracht die hij als bewindsman van Binnenlandse Zaken heeft: de wij-zij-tegenstelling overbruggen en die multiculturele samenleving, die een gegeven is, helpen slagen.

Het multiculturele Nederland is sinds jaar en dag een feit. Als je tenminste ‘multicultureel’ definieert zoals het in het gewone dagelijkse taalgebruik voorkomt. Nederlanders zijn niet allemaal uit dezelfde mal gedrukt, maar zien er verschillend uit, hangen verschillende religies aan, en hun familiestamboom voert regelmatig terug naar andere landen. Zoals veel begrippen in de sociale wetenschappen kent ‘multiculturaliteit’ geen eenduidige definitie. De discussie over multiculturaliteit lijkt dan ook voornamelijk semantisch. Maar de opmerking dat ‘de multiculturele sa-

menleving gefaald heeft' suggereert dat er een uitweg is uit de pluriforme, diverse samenleving: 'Als multicultureel faalt, dan moeten we maar monocultureel proberen', is de subtekst. Daarmee wordt tegemoetgekomen aan het streven naar de-islamisering van de gedoogpartner, maar de suggestie dat het zonder diversiteit beter met ons zou gaan, is een riskante.

Het is verbazingwekkend dat het beleidsstuk de realiteit van het multiculturele Nederland – die net zo onbetwistbaar is als de regenachtige Nederlandse zomer – zo nonchalant naar de prullenbak verwijst. Vreemd in de eerste plaats vanwege de manier waarop de minister in zijn nota tot deze conclusie komt. Daarnaast is het verbazingwekkend dat de minister zichzelf – kennelijk – van de optimistische opdracht ontslaat om de etnische en culturele diversiteit van de Nederlandse bevolking tot een succes te maken; hij zou dit optimisme als zijn christendemocratische plicht moeten zien.

OPINIEPEILING

Er is geen wetenschappelijke basis voor het verwerpen van de multiculturele samenleving, alleen al omdat 'multicultureel' geen eenduidige definitie kent. Het is natuurlijk een politiek discours.

Vandaar ook dat de integratienota zich hoofdzakelijk op opiniepeilingen baseert om een streep door het begrip multiculturaliteit te kunnen zetten. Zo wordt gesteld: 'Keer op keer blijkt dat veel Nederlanders de culturele en etnische diversiteit die Nederland kenmerkt niet als een verrijking ervaren.'¹ Een dergelijk statement lijkt toch wat dun als bewijs voor de stelling dat de 1,8 miljoen niet-westerse allochtonen de aansluiting bij de Nederlandse samenleving gemist hebben. Voor moslimintegratie is er nog minder hoop: '41 procent van de autochtone Nederlanders heeft het idee dat de westerse levenswijze en een islamitische levenswijze niet samengaan.'²

Wanneer het over 'gevoelens' van Nederlandse burgers gaat, blijkt bovendien dat het kabinet zeer selectief winkelt. Zo stelt de nota dat 'al bijna twintig jaar ongeveer de helft van de Nederlanders vindt dat er te veel mensen van andere nationaliteiten in Nederland wonen', om te concluderen dat deze zorgen terecht zijn. Uit het bewuste SCP-onderzoek blijkt dat 'ongeveer de helft' in werkelijkheid maar 40 procent is.³ Dat de overige 60 procent, ruim de meerderheid van de Nederlanders, de multiculturele samenleving mogelijkwel als een verrijking ziet, wordt in het beleidsstuk niet genoemd. Het lijkt er sterk op dat de conclusie van de nota – het mislukken van de multiculturele samenleving – al van tevoren vaststond, en dat er naderhand opinies en statistieken bij zijn gezocht.

Het begrip in de titel, ‘integratie’, blijkt een versluiering van de echte bedoeling van de nota. Het werkelijke streven van dit beleidsstuk lijkt het zo veel mogelijk terugdringen van de immigratie en het opwerpen van allerlei barrières voor nieuwkomers. Dat is in lijn met het regeerakkoord uit 2010. Daarin stond immers de wens om een ‘substantiële daling van de instroom’ van migranten te bereiken.⁴ De gedoogpartner ziet dit onomwonden als manier om Nederland te ‘ont-islamiseren’. Het zou het kabinet sieren als het de immigratiebeperkende voorstellen klip-en-klaar zou presenteren, zonder een saus van misleidende termen als ‘integratie’, ‘binding’ en ‘burgerschap’.

SOCIAAL KAPITAAL

Een van de belangrijkste critici van de multiculturele samenleving is de Amerikaanse auteur Robert D. Putnam. Zijn langjarig onderzoek leidde tot de conclusie dat een grote mate van diversiteit in een samenleving het onderlinge vertrouwen tussen burgers aantast. Interessant aan zijn onderzoek is dat niet alleen het vertrouwen *tussen de verschillende groepen* mensen afneemt, maar dat als gevolg van toenemende diversiteit ook het onderlinge vertrouwen tussen mensen *binnen eenzelfde groep* vermindert.⁵ Op korte termijn gaan mensen zich als schildpadden gedragen wanneer ze in een multiculturele context terecht komen: ze kruipen in hun schulp. Het sociale kapitaal van een samenleving neemt af. Dit mechanisme is ook in Nederland duidelijk herkenbaar.

Tegelijkertijd geeft Putnam aan dat culturele en etnische diversiteit op de langere duur juist voornamelijk positieve effecten kan hebben: ze draagt bij aan de creativiteit, leidt tot snellere economische groei, houdt de welvaartsstaat betaalbaar, en zorgt voor een belangrijke financiële impuls

in ontwikkelingslanden via particuliere geldstromen van immigranten naar hun familie in de landen van oorsprong. Er is echter één belangrijke voorwaarde: de samenleving moet in staat zijn over het oude ‘wij-zij-denken’ heen te springen.

De samenleving moet in staat zijn over het oude wij-zij-denken heen te springen

Wie ‘wij’ zijn, moet op een nieuwe leest geschoeid worden. ‘The challenge is best met not by making “them” like “us”, but rather by creating a new, more capacious sense of “we”.’⁶ De uitdaging ligt erin een ruimer ‘wij’ te creëren waarin er meer plaats is voor anderen.

Bij wie past deze opdracht nou beter dan bij de minister van Binnenlandse Zaken? En welke partij is er nu beter voor uitgerust om een nieuwe

eenheid uit diverse onderdelen te creëren dan het CDA? De partij die in 1980 een nieuw 'wij' wist te smeden en daarmee het wij-zij-denken van protestanten en katholieken achter zich liet? Degenen die nu flirten met het begrip *Leitkultur* zouden er goed aan doen om eens in de eigen CDA-geschiedenis te duiken. In het verzuilde Nederland was het heel moeilijk één heldere *Leitkultur* aan te wijzen. Wanneer we die nu ineens wél menen te zien, komt dat waarschijnlijk voort uit een behoefte om zich van nieuwkomers te distantiëren.

OPMAAT

Wat gebeurt er nu wanneer je zegt dat de multiculturele samenleving heeft gefaald? Dan doe je juist het tegendeel van een nieuw, ruimer 'wij' creëren. Dan zeg je met zoveel woorden dat al die plekken in de samenleving waar etnisch en cultureel verschillende mensen wél succesvol samenleven en samenwerken, geen waarde hebben. Dan zeg je dat dat kostbare sociale kapitaal niet het vertrouwen van het kabinet geniet. De implicatie van het afschaffen van de multiculturele samenleving is dat de definitie van 'wij' niet ruimer, maar dat die juist enger wordt. Woorden doen ertoe. Daarom is de opdracht aan minister Donner: een nieuw 'wij' creëren. Zijn integratienota eindigt waar die had moeten beginnen: bij een toekomstvisie. Wellicht betekent dat dat de nota van juni slechts een opmaat was voor een échte integratienota. Een die niet over de beperking van instroom gaat, maar over het creëren van sociaal kapitaal. Een waaruit waardering spreekt voor de bijdrage van nieuwkomers. Een waarin mensen worden uitgenodigd om elkaar tot zegening te worden.

Noten

- 1 Ministerie van Binnenlandse Zaken, integratienota 'Integratie, binding, burgerschap', p. 1.
- 2 'Integratie, binding, burgerschap', p. 3.
- 3 Sociaal en Cultureel Planbureau, *Jaarrapport Integratie 2009*. Den Haag: SCP,

2009, p. 13.

- 4 Regeerakkoord 2010, p. 21.
- 5 Robert D. Putnam, 'E Pluribus Unum. Diversity and community in the twenty-first century', *Scandinavian Political Studies* 30 (2007), nr. 2, pp. 137-174.
- 6 Putnam 2007, p. 163.

Een wenkend perspectief voor nieuwkomers

Het kabinet probeert met zijn nota 'Integratie, binding, burgerschap' de discussie over integratie in het juiste perspectief te plaatsen. Het jarenlang relativëren van culturele verschillen heeft ervoor gezorgd dat culturele verschillen zijn versterkt. Willen we het open, pluriforme, tolerante, solidaire en vrije karakter van de samenleving behouden, dan zullen we afscheid moeten nemen van het relativisme van de multiculturele samenleving. Dat is geen afscheid van pluriformiteit, verdraagzaamheid en veelkleurigheid, maar juist een bewuste keuze daarvoor.

door *Piet Hein Donner*

De auteur is minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (CDA).

DIT VOORJAAR ZOND HET KABINET een notitie naar de Tweede Kamer in antwoord op de vraag van de Kamer naar de visie van het kabinet op integratie. Uitgangspunt van de notitie is dat integratie slechts één aspect is van een bredere visie op samenleven en de samenleving. Integratie en eventuele plichten in dat verband zijn gerechtvaardigd indien en voor zover een samenleving zichzelf eisen stelt en betrokkenheid van burgers verwacht. Vandaar dat de notitie de titel draagt 'Integratie, binding, burgerschap'. In de notitie stelt het kabinet dat integratie opdracht is van ieder die hier woont of zich duurzaam vestigt. Daarom mag van ieder verwacht worden dat hij zich zelfstandig staande kan houden in de samenleving en daaraan naar vermogen bijdraagt. Alleen dan kunnen we als samenleving duurzaam de lasten dragen van wie echt niet mee kunnen komen en op steun zijn aangewezen.

Kennis van Nederland, van Nederlandse gewoonten en van de Neder-

landse taal is een essentiële voorwaarde om zelfstandig aan het maatschappelijk verkeer deel te nemen. Het is daarbij geen verantwoordelijkheid van de overheid om ervoor te zorgen dat immigranten die kennis verwerven (door middel van bekostiging en verleidelijke aanbiedingen), maar een verantwoordelijkheid van de betrokkenen. Vandaar dat de notitie aankondigt dat de publieke bekostiging van de inburgering verdwijnt en dat de eisen van inburgering bij toelating en naturalisatie worden aangescherpt. De nota stelt, zoals gezegd, dat dergelijke eisen aan wie zich duurzaam in Nederland vestigen nodig en gerechtvaardigd zijn vanwege de waarde die we hechten aan de samenleving en vanwege de eisen, inspanningen en inzet die we met het oog daarop onszelf getroosten. Tegelijk constateert de notitie dat zulks niet meer vanzelfsprekend is en dat samenleven niet vanzelf goed gaat. Vandaar dat maatregelen ter bevordering van binding en burgerschap de tegenhanger vormen van maatregelen die verplichten tot inburgering.

MISVERSTAND

Het is niet mijn bedoeling om de inhoud van de notitie en het daarmee samenhangend beleid hier uiteen te zetten. Wie wil kan het stuk lezen. Het is over het algemeen niet ongunstig ontvangen. Wel wordt de notitie in enkele commentaren verweten te negatief te zijn over vreemdelingen. Dat bevreemdt, want de notitie concludeert juist: ‘Het aanhoudende debat over immigratie en de kritiek op de multiculturele samenleving wekken licht de misvatting dat er in het geheel geen sprake zou zijn van integratie. De werkelijkheid is anders. Cijfers en statistieken laten vooruitgang zien.’ Nadrukkelijk wordt gewezen op de ‘enorme inhaalslag door jongeren van de tweede generatie op het terrein van onderwijs’. Het is inderdaad juist dat in het betoog eerst wordt ingegaan op de ‘voortdurende problemen’ en dan pas op de ‘gestage integratie’, maar om uit de volgorde van argumenten iemands goede of slechte bedoelingen met betrekking tot immigratie te deduceren, gaat wat ver.

De notitie wordt door sommigen ook in het bijzonder gewraakt omdat daarin afstand wordt genomen van het concept van de multiculturele samenleving en er gekozen zou worden voor een *Leitkultur*. Het is juist dat in de notitie wordt geconstateerd dat het perspectief van een multiculturele samenleving breed ter discussie wordt gesteld en dat het kabinet in de notitie ervoor kiest dat de Nederlandse samenleving, zoals we die kennen en gezamenlijk verder opbouwen, uitgangspunt is bij inburgering van migranten. Die keuze wordt door sommigen gelezen als afwijzing van diversiteit en pluriformiteit en als omarming van mentaal isolationisme.

Dat is opmerkelijk. Het verwijt impliceert immers dat de keuze voor een Nederlandse samenleving afwijzing van diversiteit en pluriformiteit inhoudt. Dat bevreemdt temeer wanneer men dezelfde personen vervolgens hoort bepleiten dat we moeten vasthouden aan de traditionele openheid en diversiteit van de Nederlandse samenleving. De kritiek komt zo met zichzelf in tegenspraak: een keuze voor de Nederlandse samenleving zou een afwijzing van de Nederlandse samenleving impliceren, waar men nu juist vóór zou moeten zijn.

Die kritiek is tegenstrijdig omdat ze op een misverstand berust, namelijk het misverstand dat afwijzing van de multiculturele samenleving afwijzing inhoudt van de bestaande multiculturele werkelijkheid, met als oogmerk om diversiteit en pluriformiteit te beperken. Niets is minder waar. Wat wordt afgewezen is multiculturalisme als mechanisme van integratie; de gedachte dat wanneer etnische en culturele minderheden in eigen cultuur worden bevestigd en gesterkt, de verschillende bevolkingsgroepen op evenwichtige wijze onderling integreren en harmonieus samenkomen in een nieuwe eenheid. Dat is niet de werkelijkheid zoals die zich vandaag de dag aan ons presenteert. De ontwikkeling lijkt eerder averechts. Culturele verscheidenheid die veeleer tot verdeeldheid en op zijn best tot welwillende wederzijdse veronachtzaming leidt. Mensen die in de eigen cultuur vastzitten en met elkaar botsen. Een samenleving die politiek verbrokkelt en waarin men steeds scherper tegenover elkaar komt te staan. Die schets doet ook geen recht aan de werkelijkheid, maar het is niet vreemd dat politici in het licht daarvan concluderen dat integratie op basis van het concept van een multiculturele samenleving heeft gefaald.

Er is geen definitie of een theoretisch verantwoord model van wat een multiculturele samenleving is. Daarin lag enerzijds de aantrekkelijkheid van het begrip en anderzijds de vermoedelijke oorzaak van het averechtse effect op de feitelijke en politieke ontwikkeling van de samenleving. Het

gaf immers een naam en tegelijk een doel aan de feitelijke ontwikkeling van en groeiende culturele en etnische diversiteit in de samenleving, zonder dat tussen de verschillende culturen gekozen moest worden omdat de ene wellicht beter aansluit

*De notie ‘multicultureel’ is
kleurloos en relativerend*

bij de maatschappelijke ontwikkeling en meer waarde daarvoor heeft dan andere. Het begrip leek ook een vertaling voor een nieuwe werkelijkheid van de pluriformiteit die onze samenleving vanouds kenmerkt.

De notie ‘multicultureel’ is inderdaad kleurloos en relativerend. Het veronderstelt de gelijkheid en gelijkwaardigheid van alle culturen en het

naast elkaar bestaan daarvan. De waardering van culturen en de verschillen daartussen is voor het analytisch verstand moeilijk; daarom vallen we graag terug op de verlegenheidsoplossing: ‘over smaak valt niet te twisten’. In de werkelijkheid voelen mensen zich echter heel wel tot sommige culturen aangetrokken en afgestoten door andere. Het is eenvoudig niet vol te houden dat een cultuur van onderscheidenlijk kannibalisme, slavernij of bloeddorstige verovering gelijk en gelijkwaardig is aan de onze. Grote culturen hebben een eigen grootse nalatenschap, maar niemand zal willen volhouden dat iedere cultuur de waarden, voortbrengselen en kennis van iedere andere zou hebben voortgebracht; daarin onderscheiden ze zich juist. Aan de hand van politieke, sociale, economische en andere ‘vruchten’ van culturen laat zich heel wel bediscussiëren welke meer bijdragen of hebben bijgedragen aan het welzijn van de mensheid en een menswaardige samenleving. Ook als een kannibaal met mes en vork eet, noemen we dat geen aantrekkelijke beschaving of vooruitgang.

GEHECHTHEID

Er valt dus zeer wel over ‘smaken’ te twisten – dat wil zeggen over de relatieve waarde en betekenis van onderscheiden culturen – maar dat is voor de vreedzame co-existentie tussen landen en volken in de wereld minder verstandig. Binnen een gegeven samenleving is dat echter anders. Binding, betrokkenheid, continuïteit en verantwoordelijkheid, al die elementen die een verzameling mensen tot een herkenbare samenleving maken, vooronderstellen een bepaalde cultuur en gehechtheid daaraan. Een Nederlander die in Frankrijk gaat wonen, hoeft geen Fransman te worden, maar zal zich wel moeten aanpassen en zich een elementaire kennis van de Franse taal en gewoonten eigen moeten maken om zich daar te handhaven. Het omgekeerde geldt ook. Dat is waarom van het begrip ‘multicultureel’ een verkeerde suggestie uitgaat. Het suggereert dat de Fransman die zich hier vestigt zich vooral als Fransman moet gedragen; dat de Franse en de Nederlandse cultuur hier in Nederland evenveel recht van spreken hebben, en dat onze maatschappelijke identiteit en waarden uitwisselbaar zijn met die van Frankrijk. Die verkeerde suggestie maakt dat autochtone Nederlanders het gevoel krijgen dat trots op eigen cultuur en identiteit uit den boze is, terwijl het aan degenen die zich hier duurzaam vestigen de verkeerde suggestie geeft dat zij zich niet hoeven aan te passen en zich niet hoeven in te spannen om aansluiting te vinden bij de Nederlandse samenleving.

Op Europees niveau zijn de Nederlandse en Franse cultuur ongetwijfeld gelijkwaardig – we zouden misschien willen dat de Fransen dat ook wat meer erkennen – maar in Nederland is onze cultuur toonaangevend en zijn

‘onze manieren’ het vertrekpunt, zoals in Frankrijk ongetwijfeld het omgekeerde het geval is. Dat laat onverlet dat ‘onze manieren’ zich voortdurend zullen ontwikkelen onder invloed van migranten die zich hier vestigen en

‘Onze manieren’ zullen zich voortdurend ontwikkelen onder invloed van nieuwkomers

aan de ontwikkeling van Nederland bij willen dragen. A fortiori is dat zo omdat het maatschappelijk leven vanouds een open en pluriform karakter heeft. Dit open karakter kan in de knel komen als ieder zich echt ‘multicultureel’ gaat gedragen,

want dan trekt ieder zich terug in de eigen cultuur en gaat met de rug naar anderen staan, en ontstaat er een groeiend wederzijds onbegrip. Dat gebeurt als men het open karakter van de Nederlandse samenleving verwacht met kleurloosheid, relativisme en gebrek aan *commitment*, en als men pluriformiteit verwacht met multicultureel. Want openheid en pluriformiteit zijn aspecten van de eigen Nederlandse samenleving en cultuur, en niet het resultaat van meerdere culturen naast elkaar binnen een gebied.

De Nederlandse samenleving zoals wij die kennen berust op bepaalde waarden, tradities en geleidelijk verworven collectieve inzichten, die nauw verweven zijn met het karakter van ons maatschappelijk verkeer. Willen we het open, pluriforme, tolerante, solidaire en vrije karakter van onze samenleving behouden, dan zullen we afscheid moeten nemen van het relativisme en het gebrek aan *commitment* van de multiculturele samenleving als doel en ideaal. Dat is geen afscheid van pluriformiteit, verdraagzaamheid en veelkleurigheid, maar juist een bewuste keuze daarvoor. Dat is de kern van de keuze die in de notitie ‘Integratie, binding, burgerschap’ wordt voorgesteld.

*Migratie en integratie in
christendemocratisch
perspectief*

Gastvrijheid als sleutel voor een christendemocratische samenlevingsvisie

Het euvel van vrijwel al het denken over de Nederlandse eigenheid is dat het begint bij uitsluiting. Het CDA zou het begrip 'gastvrijheid' kunnen doordenken. In dat woord ligt zowel uitgedrukt dat er een gastheer is – een christelijk waardepatroon waarin de pluriformiteit wortelt – als dat er door die gastheer ruimte wordt gemaakt voor de ander om zichzelf te zijn. Natuurlijk blijft het ook dan een spannende onderneming om de goede verhoudingen te bewaren tussen de verschillende overtuigingen en culturen. Maar het is een manier van denken die niet bij uitsluiting begint en wordt geruggensteund door een christelijke traditie van vrijheid en verdraagzaamheid in ons land.

door *George Harinck*

De auteur is directeur van het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme, hoogleraar geschiedenis van het neocalvinisme aan de Vrije Universiteit Amsterdam en bijzonder hoogleraar geschiedenis aan de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Kampen.

Een jaar of tien geleden moest ik voor een congres naar de Verenigde Staten en zocht ik presentjes voor de collega's bij wie ik daar zou verblijven. Ik speurde naar cadeautjes die iets over mijzelf zouden zeggen, zodat geschenk en schenker door de ontvangers gemakkelijk aan elkaar konden worden gekoppeld. Ik vond na enig zoeken theedoeken en pannenlappen met typisch Nederlandse motieven – klompen, molens, tulpen – bij de plaatselijke vvv. In deze winkel kwam ik anders nooit, en ik beleefde het

als het laatste bastion van een nationalistische cultuur. Hier kwam mijn soort mensen niet. De motieven hadden geen oubollige stijl, maar ik zou zulke cadeautjes toch nooit aan Nederlanders geven. En ook niet aan Belgen of Duitsers. Onze nationale cultuur was een vorm van beperktheid waarom je minzaam glimlachte. Alleen buiten Europa was het niet gênant om ermee voor de dag te komen.

Ik ben daarna nooit meer in die vvv geweest. Niet omdat ik zulke cadeautjes niet meer nodig had, maar omdat er iets veranderd was in onze samenleving en bij mij. Nu koop ik ze bij de HEMA, de Blokker of de Bijenkorf. De Nederlandse cultuur is in. Het begon in de jaren negentig in de lagere middenklassewijken met oranje en rood-wit-blauwe straatversieringen bij internationale voetbaltoernooien. Begrijpelijk, want dat waren dezelfde Nederlanders die 's zomers aardappels en appelmoes meenamen naar de Franse camping. Mijn soort mensen verheugde zich ondertussen in de komst van de euro en discussieerde over een Europese grondwet. We moesten vooruit, niet achteruit.

NEDERLANDSE EIGENHEID

Dit gevoel is nog steeds aanwezig, maar tegelijkertijd is er in bredere lagen van de bevolking meer waardering gegroeid voor de nationale cultuur. We noemen onze kinderen nog steeds geen Henk of Ingrid, maar de Nederlandse eigenheid is niet langer iets wat alleen in oranje voetbalstraten op waardering kan rekenen.

Maar de spanning is er nog wel. Typisch Nederlands staat in het publieke debat tegenover Europees als gesloten tegenover open, behoudzuchtig tegenover toekomstgericht. In de huidige economische crisis komt duidelijker naar voren dat de pvv sterk opkomt voor de eigenheid van de Nederlandse cultuur, niet alleen tegenover de immigratiestroom uit islamitische landen, maar zeker ook tegenover de Europese integratie. De algemeenste kritiek over en weer in dit debat is dat eurofielen de eigenheid negeren en dat de Holland-lievenden die eigenheid fixeren. Afhankelijk van het standpunt schenden islam en Europa dan de Nederlandse eigenheid, of is de Nederlandse cultuur identiek aan de kneuterigheid van Henk en Ingrid met hun miniatuurmolentje in de vensterbank.

Die spanning zorgt ervoor dat de eigenlijke kwestie vertekend wordt gepresenteerd. Europa of islam en Nederland tegenover elkaar stellen is niet reëel, omdat de werkelijkheid een vervlechting van beide vormt. En het probleem is niet zozeer datgene wat we buiten de deur willen houden of juist willen insluiten. Voor beide opties geldt dat er een zelfdefinitie is

die aan de standpuntbepaling voorafgaat, en dat is een bepaalde waardering van de Nederlandse cultuur. Ik ga nu voorbij aan de vereerders van die cultuur, en richt mij vooral op mensen zoals mijzelf, met een goede opleiding en bereisd, die rond 2000 op zijn best in minzame termen over de Nederlandse eigenheid spraken.

Wij zijn het probleem. Van een docente in de Nederlandse taal en cultuur aan de University of Wisconsin hoorde ik onlangs dat ze van Nederlanders zoals u en ik vaak een meewarige reactie krijgt als ze vertelt welk vak ze er geeft: 'Is daar dan nog belangstelling voor?' Haar collega's die Noors of Deens doceren krijgen nooit zulke vreemde reacties, terwijl er toch beduidend minder Noors- of Deenssprekenden in de wereld zijn dan mensen die het Nederlands machtig zijn, en er her en der op de wereld heel wat meer Nederlandse invloeden en overblijfselen zijn dan Scandinavische. De historicus en journalist Jos Palm vroeg zich in 2005 in zijn boek *De vergeten geschiedenis van Nederland* af hoe het toch kwam dat Nederlanders – hij

*Nederlanders hebben de
neiging hun eigen cultuur te
bagatelliseren*

bedoelde ongetwijfeld mijn soort Nederlanders – zo weinig stilstaan bij hun indrukwekkende geschiedenis. Nederlanders hebben de neiging hun eigen cultuur te bagatelliseren en niet zelden beschouwen ze die zelfs in staat van opheffing. Deze

veronachtzaming van onze eigenheid is een hardnekkig probleem, waar we het afgelopen decennium van af hebben geprobeerd te komen. Palm verontschuldigde zich nog wel dat hij een ouderwets thema aansneed, maar hij liet zijn boek uitlopen op een pleidooi voor herwaardering van deze 'flinke doch redelijk harmonieuze burgerlijke natie', met 'bedwongen zelfontplooiing' als de kern van ons burgerschap. Voordat het allemaal te kalm wordt, zijn er historici als Hans Blom die het gewelddadige karakter van de Nederlandse geschiedenis beklemtonen. Zulke historische debatten gaan altijd door, maar waar het om gaat is dat we in de afgelopen jaren doordrongen zijn geraakt van de noodzaak tot reflectie op onze eigenheid.

EENHEID IN VERSCHIEDENHEID

Het CDA doet daar ook aan mee. Eerst in de beginjaren van deze eeuw via het concept van *unity within diversity*. Die *unity* van de samenleving werd zo algemeen mogelijk omschreven met een verwijzing naar *connecting values* (alleen het Engels geeft al aan dat concretisering niet mogelijk was), met name de 'kernwaarden' (opnieuw: vaagheid) van de rechtsstaat. En men haastte zich toe te voegen dat de Nederlandse cultuur niet te fixeren

viel, maar aan verandering onderhevig was. Uit alles bleek dat de bezinning op de eigenheid nog moest oproeien tegen een brede stroom aan innerlijke reserves.

Maar het woord waarde was gevallen, en dat is toch wat anders dan een verwijzing naar tulpen, klompen en molens. Het woord waarde is verbonden met minister-president Jan Peter Balkenende. Hij gaf aan dat een gemeenschap niet door recht of geografie wordt samengebonden, maar door overtuigingen die een richting voor de samenleving aangeven en dus een afkomst en een toekomst omvatten. Het is voor inwoners van een land, zo zei hij in 2004 te Princeton bij de aanvaarding van de Abraham Kuypers Prize, noodzakelijk dat ze elkaar vinden op de noemer van 'intrinsieke waarden'. 'Gedrag moet niet alleen bepaald worden door wettelijke normen en de eventuele bestraffing van de overtreding daarvan. Juist ook ongeschreven regels, respect, verantwoordelijkheidszin, verdraagzaamheid maken het samenleven leefbaar. Dat gewenste gedrag kan niet los worden gezien van het waardebesef en de waardebeleving van het individu.' Sprekend voor een Amerikaans gehoor was Balkenende explicieter over deze waarden dan hij in Nederland kon zijn: hij riep christendemocraten op om vanuit hun traditie in de pluriforme samenleving de dialoog met andersdenkenden aan te gaan, 'waarin christelijk geïnspireerde waarden als gerechtigheid, rentmeesterschap, verantwoordelijkheid en solidariteit voluit tot hun recht kunnen komen (...). We strijden veeleer vóór iets dan tegen iets. (...) Die strijd is een strijd voor waarden. Nationaal en internationaal. Niet om het verleden te behouden, maar om de toekomst zeker te stellen. Het goede moet worden behouden en waar nodig hervonden.'

Ook andere partijen trachtten te midden van alle verscheidenheid een verbindende factor te zoeken. De definities van de nationale eigenheid werden in de Balkenende-jaren snel scherper. Bij sommige partijen bleef dat zoiets abstracts als de rede of het recht, andere koppelden het meer aan Nederlandse tradities. De pvv wees expliciet de joods-christelijke religie aan als de verbindende factor. Welke kant moet het cda op?

CHRISTELIJKE WAARDEN

Anders dan in de Verenigde Staten is het in Nederland niet gebruikelijk een direct verband te leggen tussen de aard van ons politieke bestel en de christelijke religie. Het cda plaatst in zijn naam wel een verbindingsstreep tussen christen en democratie, maar in ons land worden de wortels van de democratie uitsluitend gezocht in de verlichting. Naarmate de bezinning op de eigenheid concreter wordt, moet echter ook het Nederlandse karakter van onze publieke instituties geduid worden. Europese landen

zijn verschillend. Anders dan in Frankrijk is onze nationale identiteit niet sterk gekoppeld aan de staat, en anders dan in Duitsland heeft de kerk in ons land geen publieke rol.

Zulke verschillen hangen nauwer samen met het Nederlandse christendom dan we beseffen. De eigen aard ervan is onder meer bepaald door het feit dat Thorbecke in 1848 een rigoureuze scheiding van kerk en staat heeft ingevoerd die op termijn alle kerken in Nederland noopte om zich als niet-publieke instelling op te stellen. Godsdienst was privézaak volgens de liberalen. Kuyper heeft Thorbeckes scheiding van de instituten staat en kerk omhelsd, maar anders dan de liberale voorman heeft hij wel de godsdienst tot publieke zaak gemaakt – Kuyper was een antiseccularist. Dientengevolge hebben wij al ruim een eeuw een zo neutraal mogelijk publiek domein (Balckenende expliciteerde zijn christelijke visie niet in de Tweede Kamer, maar op een theologisch seminarie in de vs) en bieden we tegelijk de grootst mogelijke levensbeschouwelijke pluriformiteit in het publieke domein. Religie is in Nederland publiek nadrukkelijk aanwezig, en openbare instellingen en ambtenaren faciliteren die aanwezigheid zo neutraal als mogelijk is.

CDA-politici spreken dus sinds enkele jaren ook over de waarden van de Nederlandse cultuur als verbindende factor. Maar concreter worden over wat dat Nederlandse dan precies inhoudt is moeilijk, want dan doemt al snel het affreuzende beeld van molentjes, klompen en tulpen op, dat meer mensen uitsluit dan insluit. De koudwatervrees is er nog steeds. Maar toch hoeft een scherpere definitie van die waarden niet per se meer exclusiviteit te betekenen. Als het CDA meer gebruik zou maken van de verbindingsstreep tussen christen en democratie, tussen christelijk en onderwijs, christelijk en cultuur en christelijk en economie, kan het de oude waarheid uit zijn eigen traditie te gelde maken, dat de Nederlandse christelijke cultuur naar haar aard niet uitsluit, maar insluit – ook inzake Europa en integratie. De PvdV misbruikt de kwalificatie ‘joods-christelijke cultuur’ als hek om onze samenleving, zodat duidelijk wordt wie en wat aan onze cultuur vreemd is en wie en wat niet. Maar in de christendemocratische traditie is het christendom juist een garantie voor gastvrijheid. Die traditie zegt: de Nederlandse eigenheid is gebed in christelijke waarden die recht, vrijheid en ruimte voor wie anders is hoog in het vaandel hebben. Het recht om anders te zijn werd al verwoord bij de Unie van Utrecht in 1579, toen vanuit een protestantse grondhouding het geweten van onderdanen vrij werd gelaten. Vanaf zijn eerste journalistieke bemoeienis op politiek terrein in 1871 bepleitte Kuyper ‘gelijk recht voor allen’. Staande in deze traditie streeft het CDA niet naar verscheidenheid in de samenleving, maar neemt die als uitgangspunt. En anders dan de sociaaldemocratie en het liberalisme sluit de christendemocratie daarbij religie als de bron voor cultuur en samenle-

ven in. Levensovertuigingen en godsdiensten horen bij het cda thuis in het publieke domein: de mogelijkheid en gelijkberechtiging van islamitische media en islamitische scholen wortelt in christelijke waarden.

GASTVRIJHEID

Ik schuif mee met de hiervoor geschetste ontwikkeling. Het leek mij in Kuypers lijn jarenlang voldoende om het publieke domein als neutraal gebied voor allen te definiëren. Op dat gebied woedde dan een permanent politiek debat zonder einde, want er was in de geschiedenis na 1848 nooit een politieke partij die de meerderheid zou behalen. Steeds zou men elkaar nodig hebben, en om die reden voor anderen de vrijheid bewaken die men ook voor zichzelf vroeg. Maar deze pragmatische kijk op onze pluriformiteit blijkt onvoldoende om het publieke domein toegankelijk te houden voor iedere overtuiging. Kuypers in 1871 verwoorde verwachting dat door 'gelijk recht voor allen' aan te bieden 'de politieke dampkring gezuiverd zou worden' en er 'een strijd van zedelijke krachten' zou aanbreken, is de laatste jaren gevoelig gelogenstraft. De politieke arena, die sinds Kuypers en tot diep in de twintigste eeuw werd beschouwd als neutrale grond waarop levensbeschouwelijke groepen hun argumenten uitwisselden, heeft de kleur van het secularisme aangenomen. Waar vroeger de ruimte voor minderheden een toetssteen was voor onze democratie, is dat nu, onder het mom van gelijkheid, de exclusiviteit van het secularisme.

Deze verandering is een bedreiging voor minderheidsstandpunten (de rituele slacht bij de joden) en voor levensbeschouwelijk geïnspireerde politiek als zodanig. Maar het is ook een winstpunt. Want nu beseffen we beter dat de pluriforme samenleving van de twintigste eeuw evenmin in een neutrale bedding functioneerde. Net als het huidige secularisme was de toenmalige pluriformiteit verankerd in waarden waarzonder ze niet in stand kon blijven – zoals in het heden blijkt. Nu het secularisme de bovenaan voert in het publieke domein wordt veel duidelijker dat dit anker vroeger het christendom was.

Laten we die pluriformiteit van vroeger dan ook zo benoemen – en haar weer nastreven. Dat betekent niet dat iedereen christen zou moeten worden, maar het houdt wel de onderkenning in dat het christendom de aanvaarding van de ander als zichzelf kent. Dat de christelijke samenlevingsvisie niet leeft uit een tegenstelling – progressief contra conservatief, individu contra gemeenschap, autochtoon contra allochtoon, religie contra rede – maar uit harmonie. En dat ze daarom de pluriformiteit beter kan waarborgen dan het gelijkheidsbeginsel van artikel 1 van de Grondwet. Balkenende had gelijk: gedrag wortelt niet in een (grond)wet, maar in waarden.

Vroeger werd die harmonieuze gemeenschap wel getypeerd met het woord 'verbond'; vandaag zouden we wellicht moeten doordenken over het begrip 'gastvrijheid'. In dat woord ligt zowel uitgedrukt dat er een gastheer is – een christelijk waardepatroon waarin de pluriformiteit wortelt – als dat er door die gastheer ruimte wordt gemaakt voor de ander om zichzelf te zijn – dat is het kenmerk van die cultuur. Natuurlijk blijft het ook dan een span-

De christelijke samenlevingsvisie leeft niet uit een tegenstelling, maar uit harmonie

nende onderneming om de goede verhoudingen tussen de verschillende overtuigingen en culturen te bewaren. Maar het is een manier van denken over pluriformiteit en eigenheid die niet bij uitsluiting begint (het euvel van vrijwel alle denken

over de Nederlandse eigenheid) en die geruggensteund wordt door een christelijke traditie van vrijheid en verdraagzaamheid in ons land.

Hoe pluriformer onze samenleving wordt en hoe uniformer de publieke moraal (neem de afwijzing van jongensbesnijdenis door artsenorganisatie KNMG), hoe belangrijker het wordt om het christelijke element in onze cultuur te benoemen. Dat heb ik geleerd van de Amerikaanse collega's die mijn pannelap met molentjes kregen. Dit benoemen moet anders dan vroeger. De christelijke politiek sprak voorheen in termen van vrijheden tegenover uitsluiting en van verscheidenheid tegenover uniformiteit. De roep naar nationale eigenheid kwam juist op omdat die vrijheden in losbandigheid dreigden te verkeren. Wij moeten vandaag echter woorden zoeken die die vrijheid en verscheidenheid kwalificeren. Welke vrijheid en waarom verscheidenheid? Het CDA moet durven uitspreken dat het typisch Nederlands is dat vrijheid en verscheidenheid wortelen in het christendom. Het CDA zou dat moeten durven niet alleen omdat anders de PVV met een karikatuur van dat christendom aan de haal gaat, maar ook omdat de Nederlandse cultuur zonder christendom een essentieel deel van zijn eigenheid verliest. Ik zie de uniformiteit van het secularisme oprukken. Minister Donner noemt in zijn integratienota 'Integratie, binding, burgerschap' – ook een verdere concretisering van onze nationale eigenheid – architectuur als een van de kenmerken van die eigenheid. Denk de kerken weg uit onze stads- en dorpscentra en we missen iets wezenlijks. Zo is het ook met het christelijke element in onze cultuur.

Er is een discussie over onze nationale eigenheid gaande. Die begon bij oranje voetbalfeesten en nadert nu de kern van de zaak. Als het CDA Nederland niet wil uitspelen tegen Europa, en allochtonen niet tegen autochtonen, dan moet het de kenmerken van de Nederlandse eigenheid zoeken in de waarden van zijn christelijke politieke traditie.

Benoem de bronnen van de rechtsstaat

Het beschermingsmodel van de democratie dat zich manifesteert in de rechtsstaat kan door het meerderheidsprincipe worden ondergraven. De reëel bestaande multiculturele samenleving is niets anders dan een test voor de liberale democratie: kunnen wij echt verschil aan? In de discussie over de consequenties van de migratie moeten de bronnen van de rechtsstaat worden blootgelegd en opnieuw van bijval worden voorzien.

door *Gerrit de Kruijf*

De auteur is hoogleraar ethiek aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Leiden.

DE GROOTSTE BEDREIGING voor de liberale democratie is haar aureool van vanzelfsprekendheid. Daardoor raakt de noodzaak van een voortdurend te hernieuwen geestelijke keuze voor democratie in de vergetelheid. Als de culturele inbedding van de rechtsstaat verdroogt, wordt de democratie namelijk als vanzelf gereduceerd tot het meerderheidsprincipe. In deze bijdrage wil ik betogen dat het opkomen voor *democratie als bescherming* niet alleen van individuen maar ook van minderheden iets vergt wat niet te organiseren valt: een persoonlijke, morele overtuiging. Er zal gestreden moeten worden. Om dat aan te tonen volg ik een zo basaal mogelijke redenering. Ze heeft de vorm van een reconstructie. Naarmate die meer overkomt als een aaneenrijging van vanzelfsprekendheden, neemt de kans op overwinning toe.

SAMENLEVEN MET VERSCHIL

De politieke kernvraag rond immigranten betreft de waarde die door autochtonen aan *verschil* wordt toegekend. Migranten van niet-westerse

oorsprong zijn ‘anders’, althans sommige, en zij blijven dat ook in de opvolging van generaties. Om te overleven moeten zij zich aanpassen, en daar zijn ze allemaal meer mee bezig dan voor autochtonen waarneembaar is. Christenen onder hen blijken zich vaak gemakkelijker aan te passen dan moslims. Dat heeft er wel toe geleid dat zij lange tijd niet gezien zijn in hun verschil, door de overheid noch door de kerken. Mensen worden met hun verschil blijkbaar pas relevant als er problemen rijzen. Zo kwamen de moslims in het vizier.

Op zichzelf is verschil geen politiek probleem in westerse samenlevingen. Ze zijn erop berekend, ze zijn er zelfs op gebouwd. De grondslag wordt immers gevormd door rechten van individuen, onafhankelijk van ras, afkomst, godsdienst, sekse. Die grondslag is bevochten op (vooral) godsdienstige verschillen in de zestiende en zeventiende eeuw. De rechtsstaat legitimeert verschil, anders gezegd: hij zorgt voor vrijheid. Tot op zekere hoogte, want elk individu moet ook de vrijheid van anderen respecteren en bovendien de wetten van de samenleving, die niet iedereen in dezelfde mate welgevallig zijn. Ze zijn ook altijd voorwerp van discussie en dus ook onderhevig aan verandering. Het democratisch bestel regelt de beïnvloeding van het recht en is zelf schoksgewijs, met revolutie, verzet en overgave, tot stand gekomen. Formeel werkt het met meerderheden, maar het is zelf ook gebonden aan het gegroeide recht, tenminste zolang ook daar een meerderheid voor is. Dat gegroeide recht kenmerkt zich in onze omgeving niet alleen door rechten van individuen, maar in het verlengde daarvan ook door bescherming van minderheden – dit in onderscheiding van bijvoorbeeld zogenoemde volksdemocratieën, waarin machthebbers niet alleen een meerderheid hebben maar ook de waarheid in pacht hebben: zij weten wat goed is voor iedereen. Liberale democratieën spreken zich niet uit over het goede en het ware, maar respecteren dat je daarover verschillend kunt denken en beschermen en organiseren dat verschil ook.¹

SAMENLEVEN MET HET VREEMDE

Wij (ik schakel even over op wij-zij-denken, om het over een autochtoon maar geen structureel probleem te hebben) zijn dus op verschil gebouwd. Maar niet op *het vreemde*. Met de komst van moslims blijken joden, katholieken, protestanten, atheïsten, liberalen en socialisten toch eigenlijk niet zo verschillend te zijn. We zien nu dat het allemaal loten van dezelfde stam zijn, zodat ook atheïsten hun steun tegenwoordig betuigen aan de joods-christelijke cultuur. Wij kunnen eigenlijk alles plaatsen, ook boeddhisten en hindoes, zolang zij in onze omgeving maar geen last bezorgen. De enigen die dat wel doen zijn moslims, sommige moslims. Dat hebben we

helaas te laat gezien, anders hadden we onze economische belangen ongetwijfeld gerelativeerd.

Nu we het ons wel realiseren, komt bovendien aan het licht dat we eigenlijk geen gevoel voor godsdienst in zijn ruwe oeraard hebben. Met de dimensie van het ontzag voor het heilige weten wij niet goed om te gaan, omdat wij (de meeste christenen inclusief) alleen een geaccomodeerde, gedomesticideerde godsdienst kennen. Daarin is het geweld uit God geweken, en er zit eigenlijk geen vrees meer in het geloof, terwijl die wel diep in de bronnen van jodendom, christendom en islam zit. Sommige moslims geven er blijk van die dimensie wel te beleven en op contact op dat niveau zijn wij niet berekend. Daarom spreken we over ‘godsdienstige opvattingen’, terwijl die opvattingen, bijvoorbeeld over homoseksualiteit, door gelovigen beleefd worden als inherent aan de *relatie* met de Heilige.

Zolang het kon, werd de islam door de verlichte elite als interessante identiteit tegemoet getreden, maar nu blijkt er (ook voor die elite) iets ontoegankelijk en hinderlijks aan te kleven, waardoor het niet alleen de criminaliteit is die ons zorgen baart, maar de presentie van moslims als zodanig.²

Dat wij niet op openheid voor het vreemde gebouwd zijn maakt van ons nog geen xenofoben. Maar in onze Europese samenlevingen is decennialang het (nog voor ‘onschuldig’ gehouden) vreemde gekoesterd en gecultiveerd door de culturele en politieke elite. En dat heeft ‘het volk’ die elite bijzonder kwalijk genomen, temeer daar die elite meestal niet in wijken woonde waar problemen werden ervaren. Er waren dominees die zelf in rijke stadswijken woonden, maar predikant waren in een vogelaarwijk en dan het ongemak bagatelliseerden. Hier ligt de verbinding tussen de twee kenmerken die aan de aanhang van populistische leiders worden toegeschreven: ontevredenheid over de politiek-bestuurlijke elite en onbehagen over moslims.

DE UITWEG NAAR DE MEERDERHEID

Omdat te lang niet naar deze grote groepen kiezers geluisterd is, zoekt het onbehagen een uitweg naar een meerderheidscultuur, waarin ruimte is voor veel verschil, maar waar vooral saamhorigheid, herkenning en traditie beleefd wordt.

Dit schept voor de politieke elite pas echt een probleem: de kiezers lopen weg naar populistische leiders. Dit dwingt de traditionele partijen tot luisteren en tot appelleren aan diepliggende waarden bij het volk. Maar dat werkt niet snel. Luisteren helpt niet zolang het niet als authentiek maar als strategie ervaren wordt. En het appel op de bescherming van minderheden

en individuen – of breder nog: de rechten van de mens – blijkt ook weinig effect te hebben. Dat komt onder meer doordat in het Westen ‘een totalitaire, klakkeloze mensenrechtenverering, zo gedachteloos als een handdruk’ heerst.³ De rechten van individuen en minderheden worden als vanzelfsprekendheden overgedragen, niet als duur bevochten.

Hier ligt de essentie van het antwoord op het onbehagen: bij wie leeft de ‘echte’ overtuiging die ten grondslag ligt aan de rechten van (ook ‘vreemde’) minderheden? En wie kan die overtuiging zo overdragen dat ze wakker wordt of postvat bij grote groepen mensen? Politici hebben als eerste belang de gevoelsbinding met de kiezer te vestigen en te onderhouden (Freud).⁴ Op basis daarvan kunnen zij ‘beleid maken’ en besturen. Bij veel politici lijkt het alsof ze menen dat het andersom werkt en dat dus beleid aanhang kweekt. Soms is dat zo, maar meestal niet, en zeker niet in een tijd van onbehagen.

ALLES VAN WAARDE IS WEERLOOS

Vicepremier Verhagen eindigde zijn toespraak tijdens het symposium over ‘Populisme in de polder’, eind juni 2011, met de opmerking dat zweepende kiezers in een tijd van onbehagen partijen met principes zoeken. Dit lijkt mij onjuist. In een tijd van onbehagen zoeken mensen personen die hun vertrouwen inboezemen, zij zoeken leiders die hen representeren. We denken dan meteen aan charismatische personen, die het allemaal van nature hebben en er niets voor hoeven te doen. Soms is dat het geval. Maar als waarden en principes echt leven bij mensen die zich willen inzetten voor de publieke zaak, dan kan dat vermogen tot gevoelsbinding ook groeien en tot overtuigingskracht leiden. Een goed voorbeeld daarvan was Drees. Mensen voelen haarscherp aan of er vanuit of over dingen gesproken wordt. Mensen die voor rechten van ‘vreemden’ willen opkomen, zullen diep uit hun bronnen moeten putten, of ze nu christendemocraat, socialist of liberaal zijn.

Daarmee zijn we op een moeilijk punt aangekomen: kunnen wij nog in het publieke domein onze bronnen ter sprake brengen? De scheiding tussen kerk en staat, privé en publiek hebben wij aangebracht om samen te kunnen leven met alle verschil. Maar wij hebben dat zo rigoureuus aangepakt dat we geen openbare, spiritueel geladen toespraken meer durven houden. Wie tegenover het meerderheidsmodel van democratie het protectieve model wil verdedigen, zal precies dat moeten doen. Juist christendemocraten zouden daar vrijmoedig toe moeten overgaan. Daarmee bepleit ik niet herstel van ideologische controversiepolitiek. Het echte parlementaire debat moet zich liefst voltrekken in luisteren en spreken in

de taal van de rechtstraditie. Dan gaat het om onderling argumenteren bij erkenning van alle verschil. Maar het winnen van de kiezer in de publieke ruimte moet gesteund worden door het ter sprake brengen van de duurste dingen waarvan men leeft.

De rechtsstaat leeft in een rechtscultuur, dat wil zeggen: de formele principes en kaders wortelen in een ‘verhaal’, in overtuigingen en tradities. Als gastvrijheid, openheid voor het vreemde, daar deel van uitmaakt, zoals in de ‘joods-christelijke’ traditie (die merkwaardigerwijs juist als *Leitkultur* wordt aangeroepen om het vreemde te problematiseren!), dan moet dat verhaal wel verteld worden.

Oud-minister Hirsch Ballin haalde in het CDV-nummer *Populisme in de polder* een uitspraak aan van de Duitse rechtsfilosoof Böckenförde, die ik hier verkort weergeef: ‘De rechtsstaat leeft van vooronderstellingen die hij zelf niet kan garanderen; dat is het grote waagstuk dat hij omwille van de vrijheid zelf is aangegaan. De rechtsstaat kan alleen bestaan als de vrijheid die hij zijn burgers belooft van binnenuit door de gemeenschap gereguleerd wordt. Anderzijds kan hij deze innerlijke reguleringskrachten niet bij de gemeenschap afdwingen zonder zijn vrijheidskarakter prijs te geven.’⁷⁵

Deze woorden brengen ons op het diepste niveau waar antwoorden en overtuigingen bevochten en geboren worden. Dat niveau kan alleen in persoonlijke communicatie bereikt worden. De meest basale principes van een rechtsstaat kunnen niet gegarandeerd worden. Ze kunnen gearticuleerd en hartstochtelijk verdedigd worden. Maar ze kunnen ook door meerderheden veranderen. Meerderheden kunnen het vreemde uitbannen en andere meerderheden kunnen het ooit vreemde cultiveren. (Dat laatste bedoelde Donner toen hij zei niet te kunnen uitsluiten dat ooit de sharia wordt ingevoerd.) Maar we zijn er zelf bij.

MIGRANTEN IN DE RECHTSCULTUUR BETREKKEN

Daarmee heb ik mijn redenering rond, op één punt na. Want het blijft natuurlijk een grote uitdaging om moslims in dit ‘verhaal’ te betrekken. ‘Zij’ willen in hun eigen verhaal blijven leven, zoals ‘wij’ in het onze. Wij willen dat zij zich aanpassen en zich gewoon aan de wetten houden, dan hebben ze van ons geen last. Maar als dat ‘onze’ politiek wordt, is dat een teken van cynisme, omdat we dan de hoop op integratie hebben opgegeven. Bij onze rechtscultuur hoort dat wij de poging om migranten in die cultuur te betrekken, niet opgeven. Dat is onze eer te na, als wij die eer tenminste kennen. Zeker, er kunnen grenzen in zicht komen bij het aanvaarden van culturele gebruiken en gewoonten van migranten. Maar bij onze rechtscultuur hoort dat je niet pas in je rechten erkend wordt als je verandert. Aan-

vaarding van migranten houdt in dat we dat niet pas doen als die verlicht en daardoor acceptabel worden.

Er moet dus een dialoog worden aangegaan. Daartoe wordt vaak, begripelijkwijjs, naar de kerken gekeken. Maar het onderwerp moet dan minder godsdienstige overeenkomsten en verschillen zijn, en vooral het burgerschap betreffen: christenen hebben het nooit gemakkelijk gehad met samenleven met verschil; ze leven immers van de Waarheid, misschien kunnen ze met moslims hun ervaring met die spanning delen – als ze die tenminste nog voelen. Burgerschap in een protectieve democratie houdt in dat je maatschappelijke Vrede boven Waarheid stelt. Je kunt alleen maar hopen dat waarheidsbelijders ontdekken dat vrede stichten tot hun waarheid behoort.

Het laatste deel van mijn betoog heb ik de afgelopen jaren vaak ten beste gegeven.⁶ Ineens vraag ik me af of dat nu door het nieuwe integratiebeleid van de regering achterhaald is. Dat zou pas fnuikend zijn voor onze rechtscultuur. Dat zou pas het bewijs zijn dat we het verhaal van onze traditie zijn kwijtgeraakt. Het multiculturalisme als cultivering van verschil, bijvoorbeeld in het onderwijsbeleid, had nooit bedacht mogen worden, omdat het verdeelt in plaats van verenigt. Maar de reëel bestaande multiculturele samenleving is niets anders dan een test voor de liberale democratie: kunnen wij echt verschil aan? Donner heeft eerder het protectiemodel trefzeker verwoord en van bijval voorzien: kiezers die door populistische stromingen worden aangetrokken, moeten overtuigd worden dat aan hun zorgen en vrees recht gedaan kan worden op een wijze die ook recht doet aan belangen en de waardigheid van anderen.⁷ De test mag niet mislukken. Hollandse waarden staan op het spel.

Noten

- 1 Een uitstekend boek over de varianten van democratie is: David Held, *Models of democracy* (derde editie). Cambridge: Polity Press, 2006. De oorspronkelijke versie is in 1987 gepubliceerd.
- 2 Vgl. Jos Kole en Gerrit de Kruijf (red.), *Het ongemak van religie. Multiculturaliteit en ethiek*. Kampen: Kok, 2005.
- 3 E.L. Doctorow, *De stad Gods*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2002, p. 308.
- 4 Dit scherpe inzicht van Freud is te vinden in een briefwisseling met Einstein over de vraag waarom oorlog telkens weer uitbreekt: S. Freud, 'Warum Krieg?', in: *Gesammelte Werke* xvi.

Londen, 1950, pp. 12-27.

- 5 Ernst Hirsch Ballin, 'Henk, Ingrid en de rechtsstaat', in: Govert Buijs, Pieter Jan Dijkman en Frank van den Heuvel (red.), *Populisme in de polder* (CDV Lente 2011). Amsterdam: Boom, 2011, pp. 119-127, aldaar p. 125.
- 6 Vgl. Gerrit de Kruijf, *Ethiek onderweg. Acht adviezen*. Zoetermeer: Meinema, 2008, hoofdstuk 6: 'Aanvaard verschillen in moraal'.
- 7 Piet Hein Donner, 'De ware volkspartij zoekt naar gemeenschappelijke belangen', in: Govert Buijs, Pieter Jan Dijkman en Frank van den Heuvel (red.), *Populisme in de polder* (CDV Lente 2011). Amsterdam: Boom, 2011, pp. 113-118, aldaar p. 118.

Gemeenschappelijk Europees immigratiebeleid gewenst

Het vrije personenverkeer in de Europese Unie is een onderdeel van het burgerschap van de Unie. Het is onwenselijk dat er binnen de EU grote verschillen bestaan inzake asiel- en immigratiebeleid, omdat de lidstaten door het vrije verkeer van personen met elkaar verbonden zijn. De christendemocratie heeft altijd een onderscheid tussen natie en staat bepleit en ziet de nationale staat niet als de uiterste grens waarbinnen burgerschap gestalte kan krijgen.

door *Jan Willem Sap*

De auteur is hoogleraar Europees recht aan de Open Universiteit in Heerlen, universitair hoofddocent Europees recht aan de Vrije Universiteit Amsterdam en lid van de redactie van *Christen Democratische Verkenningen*.

HET BEGRIP 'VREEMDELING' heeft als gevolg van de Europese integratie en de intensieve internationale orde 'een zekere relativisering ondergaan', merkte Donner in zijn handboek uit 1983 op.¹ Nationale grenzen en hoedanigheden hebben aan absolute kracht ingeboet en hebben plaatsgemaakt voor meer algemeen menselijke overwegingen. Twee jaar later sloten Duitsland, Frankrijk en de Benelux-landen in Luxemburg het akkoord van Schengen. Daar spraken de buurlanden af de controles aan de onderlinge binnengrenzen af te schaffen. Het was bedoeld als een vergemakkelijking van het vrije personenverkeer.

In 1993 werd met het Verdrag van Maastricht een volgende stap gezet: het Europees burgerschap werd ingesteld: 'Burger van de Unie is eenieder die de nationaliteit van een lidstaat bezit. Het burgerschap van de Unie vult het nationale burgerschap aan doch komt niet in de plaats daarvan.'² In het tweede lid staat dat de burgers van de Unie de rechten genieten en zijn onderworpen aan de plichten die bij de Verdragen zijn ingesteld. Zij heb-

ben, onder andere, ‘het recht zich vrij op het grondgebied van de lidstaten te verplaatsen en te verblijven’.

EUROPEES BURGERSCHAP

Met de inwerkingtreding van het Verdrag van Amsterdam op 1 mei 1999 kreeg de EU duidelijke bevoegdheden op het terrein van asiel en immigratie. De lidstaten droegen op dit terrein bevoegdheden over aan de supranationale overheidsstructuur in Brussel en raakten nationale zeggenschap definitief kwijt. Dat de lidstaten deze bevoegdheden overdroegen was een gevolg van het verlangen naar de realisering van een ruimte van vrijheid, veiligheid en recht. Toch gaat het in het EU-Handvest van de grondrechten niet alleen over de ‘burger’, maar tevens over ‘eenieder’. Zo staat in het EU-Handvest: ‘Eenieder heeft recht op vrijheid en veiligheid van zijn persoon’, wat juist ook geldt jegens de overheden.³ In verband met de te signaleren spanning tussen de rechten van burgers en de rechten van de mens, blijkt dat aan het begrip ‘recht’ een ruime betekenis mag worden toegekend: in de preambule van het EU-Handvest lezen we dat de EU haar grondslag heeft ‘in de ondeelbare en universele waarden van menselijke waardigheid en van vrijheid, gelijkheid en solidariteit. De Unie berust op het beginsel van democratie en het beginsel van de rechtsstaat. De Unie stelt de mens centraal in haar optreden, door het burgerschap van de Unie in te stellen en een ruimte van vrijheid, veiligheid en recht tot stand te brengen.’ Met het instellen van het ‘burgerschap van de Unie’, een aanvulling op het nationale burgerschap, is een juridische band geschapen tussen de Unie en haar burgers, waar de verdragen rechten en plichten aan hebben vastgehecht, zoals gelijke behandeling, reis- en verblijfsrecht, actief en passief kiesrecht en recht op bescherming. De achterliggende idee is het toekennen van rechten aan economisch niet-actieve onderdanen van een lidstaat, met als doel een eigen rechtspositie voor die onderdanen te scheppen, om zo het ‘Europa van de burgers’ gestalte te geven en het proces van Europese integratie beter bij de burgers te laten

Een christelijk geïnspireerd burgerschap is naar zijn aard niet aan de natie gebonden

landen. De notie dat daarmee de vrede en het welzijn van de volkeren van Europa wordt bevorderd, dient in politiek Den Haag zwaarder te worden gewogen. De christendemocratie heeft altijd een onderscheid

tussen natie en staat bepleit en ziet de nationale staat niet als de uiterste grens waarbinnen burgerschap gestalte kan krijgen. Een christelijk geïnspireerd burgerschap is naar zijn aard niet aan de natie gebonden. Door

de theoloog Hans Küng is in zijn *Projekt Weltethos* (1990) gepleit voor een dialoog tussen de godsdiensten teneinde een rechtsbewustzijn te scheppen op basis waarvan de mondiale problemen gemeenschappelijk kunnen worden aangepakt en er een mondiale rechtsorde kan ontstaan. Een Europese rechtsorde met rechten voor particulieren is dan een eerste stap in die richting.⁴

Van alle lidstaten mag een evenwichtige inspanning worden verwacht op het terrein van asiel, immigratie en grensbewaking, hetgeen kan worden gezien als een verbreding van het solidariteitsbeginsel. Vanuit de christendemocratie moet worden gepleit voor een rechtvaardig asiel- en immigratiebeleid vanuit solidariteit en een rechtvaardige overheid. Solidariteit overstijgt grenzen, gerechtigheid vergt een betrouwbare overheid die op basis van vaste waarden de burger de zekerheid van de rechtsstaat moet bieden en duidelijke grenzen dient te stellen. Het is niet wenselijk dat er binnen de EU grote verschillen bestaan tussen het asiel- en migratiebeleid. Vanwege het vrije verkeer van personen zijn de lidstaten immers met elkaar verbonden.⁵

Op basis van de door de lidstaten zelf geschapen bevoegdheden in de Europese verdragen zijn in de loop van de tijd diverse richtlijnen en verordeningen aangenomen. In deze wetgeving gaat het telkens om het tot stand brengen van de vrijheid van beweging voor de Unieburgers én de bescherming van de rechten van de mens van derdelanders. De ontwikkeling naar een gemeenschappelijk Europees asielstelsel heeft immers gevolgen voor derdelanders, mensen die geen burger zijn van de Unie maar wel recht hebben op bescherming naar internationaal recht. ‘International law’s energy and hope lies in its ability to articulate existing transformative commitment in its language of rights and duties and thereby to give voice to those who are otherwise routinely excluded’, aldus Koskenniemi.⁶ Het feit dat er zoiets is ontwikkeld als een Europees asielrecht betekent namelijk niet dat de lidstaten van de Unie opeens minder zijn gebonden aan internationaalrechtelijke verplichtingen. Lidstaten van de Unie zijn ook partij bij verdragen als het Vluchtelingenverdrag en het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Het Europese asielrecht dient dus steeds in overeenstemming te zijn met de internationaalrechtelijke verplichtingen.

Waar het Europese recht minimumnormen geeft, hebben de lidstaten het recht af te wijken in het voordeel van derdelanders wanneer die beroep doen op internationaal recht dat meer bescherming geeft dan Europees recht. Waar sprake is van meer uitputtende harmonisatie kunnen spanningen ontstaan, maar dan geldt dat verdragen die de lidstaten hebben gesloten met andere staten voordat het Europese asielsysteem in werking trad ouder zijn en dus voorrang hebben op het Unierecht (art. 351 vWEU).⁷ In het

Europese asielsysteem kunnen asielzoekers profiteren van de sterke positie die het Hof van Justitie inneemt in de supranationale rechtsorde bij de bescherming van individuele gevallen: het Hof verzekert de eerbiediging van ‘het recht’ bij de uitlegging en toepassing van de Verdragen, met een hoofdrol voor de algemene beginselen van Unierecht (art. 19 VEU). De Europese basisverdragen bieden qua rechtsbescherming een betere structuur dan het Vluchtelingenverdrag. Volgens het genoemde EU-Handvest van de grondrechten, dat nu dezelfde juridische waarde heeft als de verdragen, gelden de waarborgen voor een eerlijk proces ook voor vreemdelingenzaken. De Unie mag het burgerschap van de Unie niet misbruiken om zich te onttrekken aan de verplichtingen van het internationale recht. Het burgerschap van de Unie is nauw gerelateerd aan de waarden waar de Unie op berust, zoals vrijheid, gelijkheid en eerbiediging van de mensenrechten.⁸

GEMEENSCHAPPELIJK EUROPEES IMMIGRATIEBELEID

Immigratiepolitiek zal alleen enige impact hebben als het beleid op Europees niveau is vastgesteld. Belangrijke keuzes kunnen niet worden gemaakt zonder een gemeenschappelijk beleid. De natiestaten blijven belangrijk, maar kunnen in de snelle, technische en internationale wereld van vandaag geen echte veiligheid meer bieden, wat populistische politici ook mogen zeggen.⁹ Lidstaten zullen samen moeten bijdragen aan het bewaken van de buitengrenzen en het controleren van mensen in internationale wateren. Eendracht geeft macht. Anders dreigt een chaos. Of een immigrant de EU mag binnenkomen, behoort vanwege de gemeenschappelijke buitengrens een kwestie van Europees beleid te zijn.

Is de EU in staat grote groepen mensen op te vangen met geheel andere waarden en normen dan die van de Unie? Door het Unieverdrag is duidelijk dat de EU berust op de waarden van de democratische rechtsstaat en zich inzet voor een sociale markteconomie, volledige werkgelegenheid, verbetering van de kwaliteit van het milieu en de gelijkheid van mannen en vrouwen. De sterkere nadruk op ‘waarden’ als grondslag van de Unie is het gevolg van de behoefte van de makers van het Verdrag van Lissabon om in deze tijd van globalisering op zoek te gaan naar een sterke identiteit van de Unie. Niet voor niets worden nu in de preambule van het Unieverdrag de ‘culturele, religieuze en humanistische tradities’ genoemd die beschouwd moeten worden als de bron van die waarden, waar ook een christendemocratische politicus als Jan Peter Balkenende zich voor heeft ingezet.¹⁰

De mate waarin de EU in staat is migranten op te vangen hangt samen met de wijze waarop de immigranten naar binnen komen. De Europese Commissie heeft daarom onlangs het idee van mobiliteitspartnerschappen met

Noord-Afrikaanse landen gelanceerd. Immigranten kunnen zo geleidelijk binnengelaten worden, om ze dan te verspreiden over die gebieden waar goede huizen, scholen en werk voorhanden zijn. Er zijn politici die bang zijn voor immigratie, en kritiek hebben op de snelle uitbreiding van de EU met tien landen tegelijk in 2004, en daarna Roemenië en Bulgarije in 2007. Maar als we beseffen dat de Berlijnse Muur in 1989 is gevallen, dan heeft de vereniging van West- en Oost-Europa in 2004 nog vrij lang geduurd. Mede door zicht op toetreding waren de mensen in die landen bereid tot vergaande hervormingen. Er waren tevens grote geopolitieke belangen mee gemoeid. Zo is voorkomen dat de landen onder Russische invloedssfeer kwamen of teruggrepen op autocratische systemen. Niet mag worden vergeten dat ook de toetreding van landen als Griekenland, Spanje, Portugal niet primair om economische redenen was, maar om van die landen, na jaren van fascistische militairen aan het bewind, democratische rechtsstaten te maken naar westerse model. Men kan dat zien in het fraaie licht van het achttiende-eeuwse *Zum ewigen Frieden* van Immanuel Kant, waarin hij een pleidooi hield voor een internationale politiek van vrede door middel van federatievorming. Maar wellicht kan het ook worden beschouwd als een project van ‘internal colonisation, often glossed, as it is in imperial rhetoric, as a “civilizing mission”’.¹¹ Het zou zeker niet in het belang van West-Europa zijn geweest als er een arm Oost-Europa zou blijven bestaan aan de grens van een steenrijk West-Europa. Er moest simpelweg het een en ander gedeeld worden, en nu ook met de mensen van de Arabische revolutie. De EU is een succesvol model voor de wereld. ‘If it works for Europe, it is not impossible that it might work for the world’, aldus Peter Singer.¹²

CONCLUSIE

De consequentie van het vrije personenverkeer binnen de EU is dat er een gemeenschappelijk regime moet komen voor de toelating en het verblijf van onderdanen van derde landen. Over legale en illegale immigratie en asiel moet gemeenschappelijk Europees beleid worden ontwikkeld en gehandhaafd. Dat er binnen de EU op dit punt grote verschillen bestaan tussen de lidstaten, is niet wenselijk. De lidstaten zijn door het vrije verkeer van personen met elkaar verbonden. Daarbinnen moet het gaan over veiligheid, regionale samenwerking, overeenkomsten tussen herkomstlanden en transitlanden, bescherming van de rechten van de mens en democratisering. Het gaat om de vraag hoe Europa omgaat met de achterburen. Er dient een permanente dialoog te zijn tussen de EU en de landen aldaar om de migratie te kunnen beheersen, in die zin dat het management van de immigratie voldoet aan de internationale standaarden. De mensen in derde landen moeten

tevens inzien dat vrije en onbeperkte immigratie, in de zin van een einde-loze stroom van bootjes met mensen die de Middellandse Zee willen oversteken, geen oplossing is. De EU hoeft niet de ellende van de gehele wereld te

De Europese Unie hoeft niet de ellende van de gehele wereld te importeren

importeren. De aandacht moet meer worden gericht op de wortels van de immigratie. De mensen willen daar weg omdat daar nog niet goed is te leven. De EU heeft de plicht, en heeft er tevens direct belang bij, dat in die landen van Noord-Afrika de eisen

van de democratische rechtsstaat worden bevorderd, dat de kwaliteit van leven verbetert, dat de vakbonden actief worden, dat de media vrijuit kunnen spreken, schrijven en uitzenden, dat de 'civil society' gaat bloeien, dat de gelijkheid van mannen en vrouwen wordt bevorderd. Een gemeenschappelijk Europees immigratiebeleid zal het succesvolst zijn als het gepaard gaat met een gericht ontwikkelings- en samenwerkingsbeleid met de landen waar de immigranten vandaan komen, kortom, een verkleining van de kloof tussen de geïndustrialiseerde landen en de ontwikkelingslanden, tussen de producerende en de consumerende landen.

Noten

- 1 A.M. Donner, *Van der Pot. Handboek van het Nederlandse staatsrecht* (elfde editie). Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1983, p. 208.
- 2 Artikel 20 van het Verdrag betreffende de Werking van de Europese Unie (VWEU).
- 3 P. Boeles, 'Burgerrechten van Europese burgers en derdelanders', in: A.E. Kellermann e.a. (red.), *Europees burgerschap* (Asser Instituut Colloquium Europees recht, 33ste zitting). Den Haag: T.M.C. Asser Press, 2003, pp. 23-41, met name pp. 28-33.
- 4 C.J. Klop, *De cultuurpolitieke paradox. Noodzaak en onwenselijkheid van overheidsinvloed op normen en waarden*. Proefschrift Universiteit Leiden. Kampen: Kok, 1993, p. 346.
- 5 N. Naderi, *De burger en Europa. Een christendemocratische visie op de waardengemeenschap EU*. Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 2008, pp. 84-85.
- 6 Martti Koskenniemi, *The gentle civilizer of nations. The rise and fall of international law 1870-1960*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, pp. 516-517.
- 7 Hemme Battjes, *European Asylum Law and its relation to International Law*. Amsterdam: Vrije Universiteit, 2006, p. 691.
- 8 Naderi 2008, p. 23.
- 9 Catherine Lalumière, President of the 'Europe House', Paris: 'Being a citizen is not easy today, as one needs to know a lot. We want to make people feel Europeans, shutting in within a nation is a wrong solution', 7 mei 2011. Zie <http://www.europost.bg/article?id=1734> (ge raadpleegd op 23 juli 2011).
- 10 Jan Willem Sap, 'De bezieling van de burgers voor de Europese waardengemeenschap', *Philosophia Reformata* 69 (2004), nr. 2, pp. 115-224.
- 11 James C. Scott, *Seeing like a state. How certain schemes to improve human condition have failed*. New Haven/Londen: Yale University Press, 1998, p. 82.
- 12 Peter Singer, *One world. The ethics of globalization*. New Haven/Londen: Yale University Press, 2002, p. 200.

De actualiteit van Charles Taylor (Montréal 1931)

door *Martien Schreurs*

De auteur is universitair docent filosofie en educatie aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht.

Wij zijn migranten!

De Canadese filosoof Charles Taylor kan in verschillende opzichten gezien worden als bruggenbouwer tussen verschillende culturen. In zijn filosofische werk heeft hij vruchtbare en inspirerende verbindingen gelegd tussen de analytische filosofie, waarin hij gevormd is, en de continentale filosofie, die hij in de loop van zijn leven in haar volle breedte en diepgang voor een groot publiek ontsloten heeft.¹ In zijn politieke activiteiten heeft hij zich intensief beziggehouden met de vraag hoe autochtone bewoners in Canada – de indianen – en de Franstalige en Engeltalige gemeenschappen vreedzaam kunnen samenleven zonder hun bijzondere culturele identiteiten te hoeven verloochenen. De methode die hij zowel in zijn filosofische werk als in zijn politieke activiteiten gebruikt, is het dialogische denken. Taylor laat zien dat de ontdekking van de dialoog een mijlpaal is in de geschiedenis van de westerse wereld.² Het primaat van de dialoog betekent volgens Taylor dat de vorming van persoonlijke en collec-

tieve identiteiten staat of valt met *de erkenning* door significante anderen.

In dit artikel gebruik ik Taylors filosofie van de erkenning om een nieuw antwoord te vinden op de uitdagingen waarmee wij in de Nederlandse interculturele samenleving geconfronteerd worden. De uitdaging waar wij voor staan, is de unieke culturele identiteiten van de zogenoemde nieuwkomers *te erkennen* zonder dat daarmee de culturele verschillen tussen de verschillende gemeenschappen in Nederland worden verabsoluteerd. Net zo belangrijk als de erkenning van de culturele verschillen tussen individuen en groepen is de zoektocht naar datgene wat mensen uit verschillende culturele gemeenschappen met elkaar gemeen hebben en wat hen met elkaar verbindt. In het volgende zal duidelijk worden dat Taylors filosofie van de erkenning uitzicht biedt op een nieuwe hoopvolle wending in de geschiedenis van het debat over immigratie en integratie.

* * *

Toen in de jaren vijftig arbeiders uit Turkije en Noord-Afrika naar Europa kwamen om in de industrie te werken, leek geen enkele beleidsmaker of fabrieksbaas te bevroeden dat er als gevolg van de toestroom van migranten culturele spanningen en sociale problemen zouden kunnen ontstaan. De wederopbouwgedachte en het vooruitgangsgeloof waren wijdverbreid in de Nederlandse samenleving. Politici en werkgevers gingen ervan uit dat deze arbeidsmigranten terug zouden keren naar hun geboortelanden. De migranten werden niet zonder reden 'gastarbeiders' genoemd. 'Gasten' zijn in Nederland meestal bijzonder welkom, maar de onuitgesproken verwachting is wel dat zij na verloop van tijd weggaan.

Eind jaren zeventig en begin jaren tachtig veranderde de beeldvorming over migranten ingrijpend. Er zijn twee belangrijke factoren die deze veranderende beeldvorming veroorzaakt hebben. Ten eerste drong het besef door dat de meeste migranten niet terugkeerden naar hun geboortelanden en dat ze daarom moesten integreren in onze samenleving. Toch ging het zogenoemde assimilatiebeleid niet zo ver dat migranten hun eigen cultuur moesten verloochenen en dat zij werden verplicht om zich als pure Hollanders te gedragen.³ 'Integratie met behoud van eigen identiteit' werd de doelstelling van het minderhedenbeleid dat in de jaren tachtig geïmplementeerd werd.⁴

Ten tweede zou de positie van migranten in onze samenleving nooit als een probleem zijn ervaren wanneer de West-Europese samenlevingen niet onderhevig waren geweest aan een transformatie die grote gevolgen heeft gehad voor de positie van migranten. Net als de omringende landen veranderde Nederland in de periode tussen 1970 en 1980 van een industriële samenleving in een diensteneconomie.

Dit had tot gevolg dat vele migranten werkloos werden. Opeens werden de problemen onder migrantengemeenschappen onder een vergrootglas gelegd. Toch kon die hypochondrische fixatie op de problemen van migranten niet escaleren in vreemdelingenhaat, omdat het verbod op discriminatie heilig was in de politieke ideologieën die in de tweede helft van de twintigste eeuw domineerden. Asielzoekers werden in het overheersende linkse politieke discours gestigmatiseerd als pechvogels of slachtoffers die de misère in hun land probeerden te ontvluchten.

Het cruciale omslagpunt in de discussie over migranten werd zichtbaar na de opmars van Pim Fortuyn. Fortuyn heeft ervoor gezorgd dat de geest uit de fles kwam en dat linkse sentimenten steeds vaker worden overschreeuwd door rechtse onderbuikgevoelens. Nu worden immigranten 'gelukzoekers' genoemd die een beter leven voor zichzelf en hun familie willen creëren. Op zichzelf is daar natuurlijk weinig op aan te merken, maar er heerst veel onbegrip, argwaan en negativisme over de manieren waarop immigranten hun identiteit vormgeven. Populistische politici voeden dit onbehagen wanneer zij op hoge toon eisen dat nu uiteindelijk eens berekend wordt wat de kosten van migratie voor de gemeenschap zijn.

* * *

Onder economen is nu een debat ontstaan over de vraag hoe onze economie in deze tijd van vergrijzing van overwegend jonge migranten kan profiteren. Migrant worden dan niet meer paternalistisch *ontzien* als vluchtelingen, slachtoffers of achtergestelde groepen die wij moeten helpen om zichzelf te emanciperen, maar zij worden nu uiteindelijk *gezien* als getalenteerde burgers die onze samenleving welvarend kunnen maken.

Hieruit spreekt een *voorwaardelijk vertrouwen* dat de basis kan vormen voor het creëren van een economische *win-winsituatie* die tussen onze vergrijzende economie en de jonge migranten kan ontstaan. Deze verandering van optiek biedt nieuwe mogelijkheden voor migranten om hun draai te vinden in Nederland. Wij krijgen oog voor eigenschappen van nieuwe Nederlanders die wij bijzonder belangrijk vinden, namelijk de bijdrage die zij aan onze economie leveren.

Charles Taylor uit scherpe kritiek op deze manier van denken, omdat dit zogenaamde onpartijdige (neo)liberalisme een weerspiegeling is van een specifieke cultuur. De cultuur die hier de dienst uitmaakt, is het economische profijtdenken. De identiteit die hier erkend wordt, is niet 'een geïndividualiseerde identiteit die speciaal van mij is en die ik in mijzelf ontdek', maar 'een maatschappelijk afgeleide identiteit' – economisch functioneren en presteren – 'waarin de maatstaven van de Noord-Atlantische beschaving domineren'.⁵ Veelzeggend is in dit verband Taylors kritiek op de schrijver Saul Bellow, die zei: 'Als de Zoeloes een Tolstoi voortbrengen, dan zullen we hem lezen.'⁶ Uit dit citaat kunnen wij volgens Taylor leren dat de prestaties van mensen uit andere culturen alleen worden erkend wanneer ze lijken op de prestaties die wij in onze cultuur waardevol vinden. Precies hierin schuilt de *voorwaardelijkheid* van de dominante politiek van erkenning.

Toch kan het neoliberale profijtdenken wel degelijk het begin zijn van een dialoog tussen autochtone Nederlanders en nieuwe Nederlanders, omdat hier sprake is van tweerichtingsverkeer dat in termen van 'quid pro quo', ofwel 'voor wat hoort wat' en 'geven en nemen', kan worden begrepen. Het economische nut-

tigheidsdenken schept mogelijkheden tot samenwerking, onderhandelingen en dialogen tussen mensen uit verschillende culturen.

Maar er is meer nodig dan dit nuttigheidsdenken. Charles Taylor toont in zijn essay 'De politiek van erkenning' overtuigend aan dat er nog iets anders dient te gebeuren om migranten als volwaardige burgers te erkennen. De erkenning geldt de authenticiteit van eenieder, zijn bijzondere capaciteiten, maar ook zijn neigingen en behoeften.

*Taylor toont aan dat er
meer nodig is om migranten
als burgers te erkennen*

Een 'authentieke politiek van verschil', daar gaat het Taylor om: 'Het is de bedoeling dat met de politiek van gelijkwaardigheid iets wordt ingevoerd wat universeel hetzelfde is, een identiek pakket van rechten en vrijheden; met de politiek van het verschil wordt ons gevraagd de unieke identiteit van dit individu of deze groepering, hun verschil met anderen te erkennen.'⁷

De vraag die ik in de geest van Taylor wil stellen, is hoe de bijdrage van migranten aan onze samenleving niet alleen als een economische stimulans, maar ook als een culturele verrijking kan worden erkend. Daarvoor moet op een dieper existentieel niveau gezocht worden naar datgene wat autochtone Nederlanders en nieuwe Nederlanders met elkaar verbindt.

* * *

Autochtone Nederlanders en nieuwe Nederlanders hebben met elkaar gemeen dat ze als *mensen* gezien willen worden. Taylor spreekt in dit verband in navolging van Rousseau en Herder over het verlangen naar erkenning

dat dieper in het menselijke bestaan verankerd ligt dan het verlangen om als maatschappelijk individu – homo economicus – te functioneren. Het dieperliggende existentiële verlangens waaraan Taylor refereert, is een verlangen naar authenticiteit: dat wil zeggen ‘wie we zijn, waar we vandaan komen’. Autochtone Nederlanders en nieuwe Nederlanders zoeken in dialoog met significante anderen naar antwoorden op deze vragen. In de vorming van onze identiteit ontdekken wij ‘dat het menselijke bestaan wezenlijk dialogisch van aard is’.⁸

Het besef dat het menselijke bestaan wezenlijk dialogisch van aard is, is de gemeenschappelijke grond waarop autochtone Nederlanders en nieuwe Nederlanders elkaar kunnen ontmoeten. In de confrontatie met denkbeelden die afwijken van de onze, worden wij uitgedaagd om opnieuw naar onze eigen denkbeelden te kijken. Dat geldt ook voor de nieuwe Nederlanders, die ons en onze opvattingen als ‘vreemd’ kunnen ervaren. Het is precies de dialoog die wederzijdse vervreemding en toenadering tussen autochtone Nederlanders en nieuwe Nederlanders mogelijk maakt. Dankzij de ontwikkeling van onze dialogische verbeelding kunnen wij

inzien dat alle burgers migranten zijn, omdat wij ons allemaal bevinden in overgangssituaties waarbij wij afscheid moeten nemen van het oude en het bekende en waarbij we telkens opnieuw geconfronteerd worden met nieuwe omstandigheden. Zo beschouwd zijn niet alleen *zij*, maar ook *wij* migranten.

In het bijzonder onderwijzers en onderwijzeressen staan voor de uitdaging om autochtone Nederlanders en nieuwe Nederlanders te leren om op een constructieve wijze met die bestaansonzekerheid om te gaan. Voorwaarde is wel dat jongens en meisjes, autochtone leerlingen en allochtone leerlingen, elkaar op gemengde scholen kunnen ontmoeten. Gemengde scholen hebben de toekomst, zelfs wanneer zou blijken dat leerlingen op homogene scholen beter presteren. Ook hier geldt dat de overaccentuering van presteren ertoe leidt dat dieperliggende existentiële verlangens naar erkenning in de knel komen. Nieuwe Nederlanders voelen zich hier pas thuis wanneer ze in hun uniciteit worden erkend. Uit dit gevoel van ‘thuis zijn’ ontstaan verbindingen met het Nieuwe Nederland die duurzamer zijn dan alle huur-, koop-, samenlevings- en arbeidscontracten die in de loop van het leven gesloten worden.

Noten

1 Taylors eerste belangrijke publicatie, *The explanation of behaviour* uit 1964, was nog orthodox analytisch-filosofisch, zij het dat hij in dit vroege werk al een interessante wending maakte in de richting van de hermeneutiek. Tegenover de causale en functionele verklaring van het menselijke gedrag ontwikkelde Taylor de gedachte dat wij de intenties van individuen moeten kennen om hun handelen te kunnen begrijpen. Taylor trekt dit denkspoor door in zijn latere werken, zoals zijn omvangrijke boeken *Sources of the self* uit 1989 en *A secular age* uit 2007.

2 Zie Charles Taylor, ‘De politiek van erkenning’, in: idem, *Multiculturalisme*. Amsterdam: Boom, 1995, p. 49-51.

3 Zie W. Schinkel, *Denken in een tijd van sociale hypochondrie. Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*. Kampen: Klement, 2007. Volgens de Nederlandse socioloog Schinke

4 Zie Halleh Ghorashi, *Paradoxen van culturele erkenning. Management van diversiteit in nieuw Nederland* (inaugurele rede Vrije Universiteit Amsterdam, 13 oktober 2006). Amsterdam: VU, p. 7.

5 Taylor 1995, pp. 46 en 87.

6 Taylor 1995, p. 59.

7 Taylor 1995, p. 55.

8 Taylor 1995, pp. 49-51.

Boeken

Doug Saunders
De trek naar de stad

De Bezige Bij | 2010 | 416 pp. | € 29,90 | ISBN 9789023458814

Leo Lucassen & Jan Lucassen
Winnaars en verliezers. Een nuchtere balans van vijfhonderd jaar immigratie

Bert Bakker | 2011 | 302 pp. | € 19,95 | ISBN 9789035136434

Nuchtere geluiden in een woelig migratiedebat

door *Hans Janssens*

De auteur is per 1 oktober 2011 hoofd communicatie op het CDA-partijbureau en is oud-voorzitter van de CDA-afdeling Leiden.

B
O
E
K
E
N

De financiële crisis die de wereld sinds de val van de bank Lehman Brothers in 2008 in haar greep heeft, is niet alleen voer voor economen. Politicologen en bestuurskundigen constateren verbaasd hoe het mogelijk is

dat overheden en vertrouwde instituties als de ECB of het IMF nauwelijks in staat lijken afdoende antwoorden te formuleren op de crises die elkaar als vallende dominostenen opvolgen.

De tijdgeest heeft weinig op met onwelgevallige maatregelen, maar tegelijkertijd dringt de vraag zich op in hoeverre nationale overheden nog in staat zijn om vorm en richting te geven aan razendsnelle internationale ontwikkelingen als globalisering en technologische innovatie. De aloude maakbaarheidsgedachte staat op zolder en de nieuwe situatie vraagt om nieuwe strate-

gieën. Die indruk blijft over na lezing van *Wellink aan het woord*, waarin de oud-bankier terugziet op een carrière van dertig jaar bij de Nederlandsche Bank.¹ De kredietcrisis is volgens Wellink ten diepste veroorzaakt door de reusachtige golf van technologische innovatie en globalisering van de laatste decennia. Deze ontwikkelingen leidden in de wereld van het grote geld tot nieuwe mogelijkheden en innovaties, waarvan de voor- en nadelen op voorhand niet bekend waren, noch in regels waren te vangen. Dat is gebleken. Wellinks recept voor de aanpak van de crisis is simpel: eerst de rotzooi opruimen, en dan lessen trekken. De volgende crisis is volgens hem niet te voorkomen; herhaling van dezelfde fouten wel. Wellink heeft niet de illusie dat we in een complexe, wereldwijde financiële sector alles onder controle hebben. ‘We worden geconfronteerd met systemen die we ten diepste niet doorgronden.’

Wat we kunnen doen is condities scheppen om de onzekerheid te verminderen en de weerbaarheid te vergroten. Dat betekent in concreto dat banken grotere buffers moeten aanhouden om de gevolgen van een volgende crisis beter op te kunnen vangen. Alleen zo kunnen de ongecontroleerde krachten van globalisering en innovatie in de financiële sector in toom worden gehouden.

* * *

Daarmee dringt de vraag zich op naar overeenkomsten met vergelijkbare golven van innovatie en globalisering, en naar de mogelijkheden tot sturing daarvan. In *De trek naar de stad* beschrijft de Canadese journalist Doug Saunders de huidige migratie van een derde van de wereldbevolking van het agrarische platteland naar de stad: twee tot

drie miljard mensen op zoek naar een betere toekomst. Aan het eind van deze eeuw zal de wereldbevolking overwegend in steden wonen. De bewegingen voltrekken zich voor een belangrijk deel binnenslands, maar door de grotere mogelijkheden van reizen en communicatie vindt de migratie ook internationaal plaats.

De trek naar de stad is een reisverslag door favela's, banlieues en sloppenwijken over de hele wereld. Saunders noemt deze wijken *arrival cities*, steden van aankomst, omdat de nieuwkomers in deze delen van de stad neerstrijken. Vanuit deze wijken beginnen zij aan hun beklimming van de maatschappelijke ladder. Saunders is een optimist, soms tegen de schijn in. Voor hem zijn de steden van aankomst – meer dan de schrijnende omstandigheden doen vermoeden – vooral de motor voor sociale en economische mobiliteit, de springplank voor nieuwkomers in een vreemde samenleving. Doorslaggevend voor het welslagen van migranten is de mogelijkheid om deel te nemen aan de (lokale) economie. Als ze

.....
*Doorslaggevend voor het
 welslagen van migranten is de
 mogelijkheid om deel te nemen
 aan de economie*

zonder veel regelgeving of bureaucratie een winkeltje kunnen beginnen, een bedrijfje kunnen starten of elders betaald werk vinden, kunnen ze geld opzijleggen, bezit opbouwen, hun kinderen naar school laten gaan en uiteindelijk naar een betere wijk trekken. Als tweede voorwaarde noemt Saunders burgerschap als wenkend per-

B
 O
 E
 K
 E
 N

spectief. Met als voorbeeld de Berlijnse wijk Kreuzberg laat hij zien dat integratie niet werkt als die wordt beschouwd als een eenzijdige aanpassing van de nieuwkomers aan de nieuwe omgeving. Migranten moeten het gevoel hebben dat ze welkom zijn, of anderszins toch minstens de kans hebben om door hard te werken hogerop te komen, aldus Saunders in een interview in de Belgische krant *De Morgen*.

Hier ontmoeten Wellink en Saunders elkaar. Beiden beschrijven wereldwijde processen met verstrekkende gevolgen, ook voor de Nederlandse samenleving. Beiden zijn realist in de beperkte mogelijkheden om deze wereldwijde processen met nationale regelgeving te controleren. Het gaat om het scheppen van de juiste omstandigheden om de voordelen te benutten en de risico's en onzekerheden te beperken. Dat betekent buffers aanleggen om het noodzakelijke vertrouwen in het stelsel te stutten.

* * *

In het recente rapport *Migratiepolitiek voor een open samenleving*² constateert de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) dat het huidige Nederlandse migratiedebat te zeer is belast met problemen op het terrein van integratie uit het recente verleden. Dit perspectief ontnemt het zicht op de werkelijke behoeften en mogelijkheden. De RMO waarschuwt dat een te restrictief migratiebeleid op termijn ten koste gaat van welvaart en welzijn in de open Nederlandse samenleving. Gelet op de voorzienbare tekorten op de arbeidsmarkt en de onvermijdelijk oplopende kosten van de vergrijzing, pleit de RMO voor een toekomstbestendig migratiebeleid. Het uitgangspunt daarbij is, evenals bij Saunders, de bijdrage die een migrant kan leveren aan het nationale –

lees: economische – belang. Pas in vervolg daarop komen voorwaarden voor de toegang tot sociale voorzieningen, de verbondenheid met de kernwaarden van de democratische rechtsstaat en het behoud van culturele eigenheid. 'De economische grondslag acht de raad het meest geschikt, aangezien deze direct ingrijpt op het voortbestaan en de vitaliteit van de Nederlandse samenleving als geheel. Migranten die aan de samenleving een positieve (economische) bijdrage leveren en dus zelfredzaam zijn, zijn welkom. Selectie vindt dan plaats op basis van kwaliteiten en vaardigheden.'

Deze economische invalshoek voor het migratiebeleid is niet nieuw. De koopmansgeest behoort tot het nationale erfgoed. In het boek *Winnaars en verliezers. Een nuchtere balans van vijfhonderd jaar immigratie* tonen Jan en Leo Lucassen – hoogleraar in respectievelijk Amsterdam en Leiden – aan dat de komst van gastarbeiders sinds de jaren vijftig in de eerste plaats werd aangehouden door de werkgeversverenigingen in industrie, metaal en bouwnijverheid. In opeenvolgende kabinetten waren het vooral de liberale en confessionele ministers die openstonden voor deze pleidooien van werkgeverszijde. De economie van de wederopbouw had arbeidskrachten nodig. Maar ook eerder in de Nederlandse geschiedenis leverden migranten een grote bijdrage aan het nationaal en economisch belang van het vaderland, stellen de broers Lucassen. In de Gouden Eeuw bestond de bevolking van Amsterdam voor meer dan veertig procent uit migranten, veelal handelaren en zeelui. De bemanning van de voc-schepen alsook de legers die in de Tachtigjarige Oorlog de nationale onafhankelijkheid op de Spanjaarden bevochten, bestonden voor

meer dan de helft uit vreemdelingen. En de Leidse universiteit kende in haar hoogtijdagen een oververtegenwoordiging van studenten en docenten uit het buitenland.

De eerste poging tot regulering van de migratie was de Vreemdelingenwet van 1849. Deze vloeide voort uit de grondwet die Thorbecke een jaar eerder had gepresenteerd. De wet voorzag in de bepaling dat ‘alle vreemdelingen die voldoende middelen van bestaan hebben of door werkzaamheid kunnen verkrijgen, in Nederland worden toegelaten (...)’.³ Daarmee beantwoorde de wet aan de behoeften van de ‘eerste ronde van globalisering’, die zich sinds 1830 ontwikkelde en leidde tot een toename in de mobiliteit van mensen en goederen. Ook toen Nederland in de Eerste Wereldoorlog werd geconfronteerd met een toestroom van circa één miljoen vluchtelingen uit België, leidde dit niet tot structurele aanscherpingen van de toelatingseisen. Pas in de crisis van de jaren dertig kwam de eerste wet tot stand om de eigen arbeiders te beschermen

Vooroordelen over migranten sneuvelen

tegen de toestroom van vreemdelingen. De belangrijkste slachtoffers van deze regeling waren de vluchtelingen uit Duitsland die na

Hitlers machtsovername in 1933 naar Nederland wilden komen.

Winnaars en verliezers is een stevig onderbouwde polemiek tegen wat de auteurs noemen ‘integratiepessimisten als Pim Fortuyn, Paul Scheffer, Ayaan Hirsi Ali en Martin Bosma’. Verscheidene vooroordelen over migranten sneuvelen. Zelfs de huidige oververtegenwoordiging van alloctonen in criminaliteit en werkloosheid blijkt relatief wanneer deze – met reden – wordt afgezet tegen hun sociaaleconomische achtergrond en opleidingsniveau. Maar bovenal toont het boek aan dat immigratie in Nederland door de eeuwen vooral is gestoeld op economische motieven en grondslagen. De politiek voorzag daarin. Die wetenschap kan in het huidige politieke klimaat en bij de huidige economische vooruitzichten een nuttige bijdrage leveren aan de broodnodige normalisering van de migratiediscussie. Vilein stellen de auteurs in hun slothoofdstuk vast dat iedereen recht heeft op zijn eigen mening, maar niemand op zijn eigen feiten.

Noten

- 1 Roel Janssen, *Wellink aan het woord*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2011.
- 2 Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Migratiepolitiek voor een open samenleving*. Den Haag: RMO, 2011. Het rapport is te downloaden via www.adviesorgaan-rmo.nl.
- 3 Zie Jeroen Corduwener, *Riemen om de kin! Biografie van mr. dr. Gerrit Jan van Heuven Goedhart*. Amsterdam: Bert Bakker, 2011, p. 112.

Thilo Sarrazin

Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen

Deutsche Verlags-Anstalt | 2010 | 460 pp. | € 22,90 | ISBN 9783421044303

Lessen uit Duitsland

door *Gerrit de Jong*

De auteur is lid van het college van de Algemene Rekenkamer en lid van de redactie van *Christen Democratische Verkenningen*.

Sarrazin heeft een provocerend boek geschreven. Het bevat een menigte aan statistieken en beoogt daarmee een zekere grondigheid te suggereren. Die suggestie is ook wel terecht, maar Sarrazin heeft ook bewust een steen in de vijver willen werpen, en daar is op zichzelf niets mis mee.

De boodschap van Sarrazin is vrij simpel. Duitsers planten zich niet meer voort, in tegenstelling tot de Turken in Duitsland. Als dit zo doorgaat – en waarom niet? zo vraagt Sarrazin zich af – dan zijn er in het jaar 2100 nog twintig miljoen Duitsers tegenover vijfendertig miljoen Turken. En wat de Turken in 1683 bij Wenen niet lukte, zou nu toch nog gebeuren: de verovering van Duitsland. Is dat erg? Voor Sarrazin wel. Hij

is een patriot en ziet zijn (achter)kleinkinderen graag opgroeien in een Duitsland waar Duits wordt gesproken en waar de Dom in Keulen niet, zoals de Aya Sophia in Istanboel, wordt ingericht als moskee.

Sarrazin is niet de eerste de beste. Hij is econoom en is jarenlang een hoge ambtenaar geweest, daarna wethouder in de staatstaat Berlijn voor de Duitse socialistische partij (SPD), om uiteindelijk in de directie van de Duitse centrale bank te belanden.

Het boek bevat niet alleen demografische aantekeningen, maar geeft een analyse van de ontwikkelingen in de Duitse maatschappij op een groot aantal terreinen. De rode draad is dat Duitsland met de immigratie van Turken en meer in het algemeen van moslims een kat in de zak heeft gekocht.

De bevolking in Duitsland loopt terug en de vergrijzing neemt sterk toe. Om dat te kunnen betalen zal de arbeidsproductiviteit drastisch omhoog moeten. Maar dat dat gebeurt is niet waarschijnlijk.

Sarrazin constateert dat de bevolking steeds dommer wordt en ook nog de verkeerde opleidingen volgt. Dat dommer worden

komt doordat Turken zich sneller voortplanten dan Duitsers en gemiddeld dommer zijn dan Duitsers. Daar is ook niet veel vooruitgang in te boeken, want volgens Darwin is intelligentie of gebrek daaraan voor wellicht tachtig procent erfelijk. Het dommer worden ligt ook daaraan dat hoogintelligente Duitsers nauwelijks voor nageslacht zorgen. Zo heeft slechts dertig procent van de vrouwelijke professoren een kind. Het onderwijs levert steeds minder ingenieurs af, want over het algemeen wordt bij de studiekeuze niet exact gekozen. En juist aan hoogopgeleide werknemers is grote behoefte; daar kan Duitsland nog concurrentievoordeel behalen. Ook de eens zo beroemde beroepsopleiding in Duitsland levert nauwelijks nog vakbekwame ambachtslieden af. De arbeidsproductiviteit zal dus niet voor de economische groei zorgen. Integendeel, de toename van het laagopgeleide deel van de beroepsbevolking zal de lonen in dat segment van de arbeidsmarkt alleen maar verder onder druk zetten. Concurrentie met de lagelonenlanden valt nu eenmaal niet te winnen. De afgelopen tien jaar is het reële loon van de laagstbetaalde werknemers in Duitsland reeds gedaald, en dat zal alleen maar versterkt verdergaan. Duitsland verarmt.

Een ander onderdeel van de samenleving waarop Sarrazin zijn licht laat schijnen is de sociale zekerheid. Hier vraagt hij vooral aandacht voor het perverse effect van de naar zijn mening veel te hoge kinderbijslag. Van kinderbijslag houd je in Duitsland over, en dat is dus een premie op grote gezinnen. Vooral Turken combineren een bijstandsuitkering met een groot gezin. Als er dan ook nog een beetje zwart bij kan worden verdiend, dan kun je daar aardig van rondkomen – althans, het moedigt niet aan om

veertig uur een de lopende band te gaan staan. In Berlijn heb je hele wijken waar nog nauwelijks betaalde arbeid wordt verricht. Werkloosheid is endemisch en wordt van de ene op de andere generatie overgedragen. De Duitse taal wordt vaak slecht beheerst tot in de derde generatie toe, en de schoolprestaties zijn navenant slecht.

Zo gaat Sarrazin nog een tijdje door. Moslims zorgen slecht voor hun lichaam (verkeerd eten, weinig sport); armoede is geen kwestie van te weinig geld, maar zit tussen de oren; en ook nog een uitglijder, als hij het aan de bovenkant eruit springen van joden genetisch bepaald acht. Voor dat laatste heeft Sarrazin zijn verontschuldigungen aangeboden, maar het kostte hem wel zijn baan bij de Deutsche Bundesbank.

* * *

Wat nu hiervan te denken? In de eerste plaats is een emotionele reactie mogelijk. Het is niet politiek correct om dit soort feiten en meningen te ventileren, en om zo te generaliseren over Turken en moslims. Het is inderdaad provocerend, maar de kop mag

*Wat Sarrazin schrijft is
provocerend, maar de kop
mag niet langer in het zand
gestoken blijven*

ook niet in het zand blijven. Emotie en verontwaardiging was Sarrazins deel bij de top van zijn partij, die pogingen ondernam om hem zijn lidmaatschap te ontnemen. Dat lukte uiteindelijk niet omdat de achterban als ervaringsdeskundigen het in grote mate met Sarrazin eens was.

In de tweede plaats zijn er wel degelijk

B
O
E
K
E
N

kanttekeningen te plaatsen bij de voorstelling van zaken die Sarrazin geeft. Het is speculatief om demografische trends zonder meer door te trekken. En over de vraag of domheid voor tachtig procent erfelijk is, zijn de darwinisten het nog niet eens.

Maar het domste wat je kunt doen is op grond van emotie of ontkenning van de feiten het boek in de prullenmand te gooien en over te gaan tot de orde van de dag. Dat zal ook niet lukken, want van het boek zijn inmiddels meer dan een miljoen exemplaren verkocht, en het heeft de discussie over het nut van immigratie van laagopgeleiden op de agenda geplaatst.

Heeft Sarrazin ook oplossingen? Wel degelijk. In de eerste plaats wil hij een grondige revisie van de sociale zekerheid. Niet alleen moet het niet lonen om werkloos te blijven en veel kinderen te krijgen, ook moet worden afgestapt van het systeem dat voor een uitkering niet hoeft te worden gewerkt. Sarrazin legt een grote nadruk op ieders persoonlijke verantwoordelijkheid om in zijn eigen onderhoud te voorzien, en als dat niet lukt is er een uitkering waartegenover een prestatie mag worden gevraagd. Hij kijkt met instemming naar het Nederlandse systeem van 'workfare'. Wie een uitkering krijgt en kan werken, moet ook werken, op wat voor wijze dan ook.

In de tweede plaats moet het onderwijsstelsel op de schop. Omdat laagopgeleide Turken hun kinderen niet de Duitse taal leren, stelt Sarrazin een school voor de hele dag voor, ofwel vanaf het ontbijt tot en met de avondmaaltijd. Als de kinderen thuis komen hebben ze tenminste fatsoenlijk gegeten, lichaamsbeweging gehad, hebben hun huiswerk af en wat het belangrijkste is: ze hebben de hele dag Duits gesproken.

Het beroepsonderwijs moet weer opleiden tot vaklui, en de scholen voor voortgezet en hoger onderwijs moeten weer selectiever worden. Je kunt wel willen dat vijftig procent van de jeugd hoger opgeleid is, maar als dat er niet in zit moeten niet de exameneisen worden bijgesteld naar beneden, zoals nu gebeurt, maar moet een andere school worden gekozen.

Heeft het boek ook enige relevantie voor ons land, of is het bij ons allemaal niet zo erg? Er zijn denk ik twee grote verschillen tussen de situatie in Duitsland en Nederland. In de eerste plaats zijn in ons land de geboortecijfers, in de zin van het aantal kinderen per vrouw, voor allochtone en autochtone vrouwen inmiddels ongeveer gelijk, dus zal de demografische ontwikkeling niet zo exploderen als in Duitsland bij ongewijzigde trends. Dat neemt niet weg dat met name in de grote steden binnenkort van de nieuwgeborenen de meerderheid allochtoon zal zijn. In de tweede plaats kun je vaststellen dat de verschillen tussen met name Turkse en Marokkaanse Nederlanders en Antillianen en de oorspronkelijke bevolking nog wel steeds op onderdelen erg groot zijn, maar dat op vele terreinen achterstanden worden ingehaald.¹ Om opgelucht adem te halen is het echter nog veel te vroeg.

Met name op terreinen als arbeidsmarkt en onderwijs worden door allochtonen van de tweede generatie achterstanden ingelopen, maar het gaat erg langzaam en de verschillen zijn nog steeds groot. Negatief scoort de voortgaande segregatie op schoolniveau en in de huisvesting. Het aantal wijken dat voor het overgrote deel door allochtonen wordt bevolkt neemt gestadig toe. De 'witte vlucht' uit deze wijken lijkt af te vlakken, maar gecombineerd met het nauwelijks

toenemen van contacten tussen allochtonen en autochtonen en de negatieve beeldvorming over en weer kan worden geconstateerd dat op aanzienlijke schaal naast elkaar wordt geleefd. Een parallelsamenleving dus. Wat echt verontrustend blijft, is de hoge criminaliteit onder met name jongere Marokkanen en Antillianen. Als één op de zes jonge Marokkanen in een bepaald jaar als verdachte in aanraking komt met de politie, dan is dat erg veel, zeker als wordt bedacht dat de waarnemingsperiode één jaar is.² Het valt aan te nemen dat het aandeel jonge Marokkanen dat ooit met de politie in aanraking komt veel hoger ligt. Van een succes van de multiculturele samenleving kan derhalve nog niet worden gesproken.

* * *

Ten slotte: wat kan Sarrazins boek betekenen voor de discussie binnen het CDA?

Allereerst kan worden geconstateerd dat binnen het CDA piketpalen worden geslagen. Minister Donner, in zijn integratienota,³ Maxime Verhagen, op het symposium ter gelegenheid van het populismenummer van dit blad,⁴ en fractievoorzitter Van Haersma Buma⁵ hebben eenzelfde lijn uitgezet. Die aanpak voorziet in een terugleggen van de verantwoordelijkheid voor inburgering bij

De overheid is niet langer de instantie die geluk moet verschaffen, maar faciliteert degene die hier wil komen wonen bij zijn inburgering

de immigrant. De overheid is niet langer de instantie die geluk moet verschaffen, maar faciliteert degene die hier wil komen wonen

bij zijn inburgering. Die verantwoordelijkheid is niet vrijblijvend. Er kan ook een moment komen dat afscheid moet worden genomen van een kandidaat-landgenoot.

Een tweede element is dat de Nederlandse cultuur leidend moet zijn. Er wordt afscheid genomen van het adagium dat alle culturen even mooi zijn. Dat betekent dat nieuwkomers zich op onderdelen moeten aanpassen aan onze cultuur, zonder te hoeven assimileren. Pluriform waren we al en dat blijft ook zo. Concreet betekent dit bijvoorbeeld geen gezichtsbedekkende kleding in de openbare ruimte.

Deze twee elementen komen ook terug bij Sarrazin. Een derde element is kennelijk meer typisch voor het CDA, als ervoor wordt gepleit om een brug te slaan, om binding te zoeken met allen die te lijden hebben onder de immigratie. Daarbij kan worden gedacht aan de bewoners van voormalige arbeiderswijken, die nu voor een groot deel worden bevolkt door immigranten; vroeger trouwe aanhang voor KVP en PvdA, nu ontevreden en bij Wilders aangeland.⁶ Maar er kan ook worden gedacht aan de Marokkaanse vader die de zeggenschap over zijn zoon is kwijtgeraakt, die niets begrijpt van de Nederlandse cultuur met zijn softe aanpak, en die zich zo schaamt dat hij nog nauwelijks buiten durft te komen.⁷

Wat ook van Sarrazin kan worden geleerd, is dat we vooral moeten stoppen met de immigratie van laagopgeleiden. Reeds nu staan de inkomens van lage en middeninkomens onder druk door het grote aanbod. Waar we behoefte aan hebben is immigratie van hoogopgeleide kenniswerkers.⁸ Ten slotte zal de rechtsstaat met hand en tand moeten worden verdedigd. Zolang homo's kunnen worden weggepest uit een

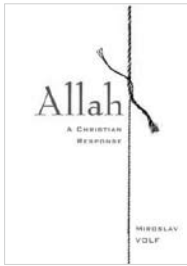
Utrechtse wijk zonder dat er een haan naar kraait en iedereen weet wie de daders zijn, een Nijmeegse juwelier acht keer kan worden overvallen en verdachten vrij rondlopen, kan inderdaad worden gesteld dat hier 'echt een behoorlijke uitdaging [ligt] voor de instanties van de rechtsstaat'.⁹ Het falen van de rechtsstaat, dezelfde rechtsstaat die zo graag te hulp wordt geroepen om Wilders en de zijnen te weren, zou paradoxaal genoeg wel eens een belangrijke voedingsbodem kunnen zijn voor de opkomst van diezelfde Wilders.

Noten

- 1 Sociaal en Cultureel Planbureau, *Jaarrapport integratie 2009*. Den Haag: SCP, 2009.
- 2 SCP 2009, p. 203.
- 3 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Inburgering, binding, burgerschap*.

Integratienota. Den Haag, 16 juni 2011.

- 4 Maxime Verhagen, speech tijdens CDV-symposium over populisme (Den Haag, 28 juni 2011).
- 5 Sybrand van Haersma Buma, 'CDA heeft opdracht om kloof te overbruggen', in: Pieter Jan Dijkman, Hans-Martien ten Napel, Maarten Neuteboom en Henk Vroom (red.), *De last van gelijkheid* (CDV Zomer 2011). Amsterdam: Boom, 2011, pp. 14-18.
- 6 Zie voor hun ervaringen Marjan de Gruijter, Eliane Smits van Waesberghe en Hans Boutellier, *Een vreemde in eigen land. 'Boze autochtone burgers over nieuwe Nederlanders en de overheid*. Amsterdam/Utrecht: Aksant/FORUM, 2010.
- 7 Alwin Kuiken, 'Lachen om de straatcoaches', *Trouw*, 29 juli 2011.
- 8 Zie Wybo Algra, 'Arbeidsmarkt van de toekomst: hogeropgeleide zit gebakken'. Interview met Jules Theeuwes. *Trouw*, 2 augustus 2011.
- 9 Ab Klink, 'De goede krachten zullen uiteindelijk winnen' (Anton de Kom-lezing), *Trouw*, 1 juli 2011.

Miroslav Volf
Allah. A Christian response

HarperOne, New York | 2011 | 336 pp. | € 25,99 | ISBN 9780061927072

Hoge prijs voor gezamenlijke politieke theologie van moslims en christenen

door *Herman Paul*

De auteur is universitair docent geschiedfilosofie aan de Universiteit Leiden.

Hoe kunnen christenen en moslims samen in vrede leven? Als iemand hierover een behartigenswaardig boek zou kunnen schrijven, dan is het Miroslav Volf. Geboren in Kroatië, als zoon van een evangelische dominee, weet deze theoloog uit eigen ervaring dat religie de vrede niet altijd bevordert. Dat godsdienst in ideologie kan ontaarden en burgers kan aanzetten tot onderlinge haat, heeft Volf in voormalig Joegoslavië met eigen ogen gezien.

Tegelijk is Volf, tegenwoordig hoogleraar aan Yale Divinity School, er diep van overtuigd dat het evangelie een bron van liefde is. Er is geen grotere liefde dan die

in God zelf, tussen de Vader, de Zoon en de Geest. Die liefde in de Drie-eenheid strekt zich vervolgens uit tot Gods schepping. God heeft de mensheid onvoorwaardelijk lief, hoe weinig zij ook leeft naar Gods beeld en bedoeling.

Volfs bekendste boek, *Exclusion & embrace* (2002), gaat over de vraag wat deze liefde van God betekent voor het samenleven van mensen. Als Gods Geest mensen vernieuwt, zegt Volf, gaan deze hun medemensen óók liefhebben – net zoals God dat doet. De analogie is uiteraard gebrekkig. Maar in alle voorlopigheid is zo'n verwelcoming van de vreemdeling, de andersdenkende, een anticipatie op Gods Koninkrijk, waar God en mensen in volmaakte liefde tot elkaar zullen leven. Uitsluiting (exclusion) van anderen is daarom christelijk gesproken zonde. Christenen worden geroepen tot omarming (embrace) van medemensen die, net als zichzelf, in het beeld van God zijn geschapen.

B
O
E
K
E
N

Volfs eigen levensverhaal maakt duidelijk dat dit gemakkelijker gezegd dan gedaan is. In *The end of memory* (2006) vertelt de theoloog hoe hij als dienstplichtig soldaat in Joegoslavië werd afgeluis-terd, bespioneerd en verhoord vanwege zijn christelijk geloof. Als hij nu een ‘katholieke persoonlijkheid’ wil zijn, zou hij deze ondervragers dan niet moeten vergeven en liefhebben? Volf loopt voor deze lastige vraag niet weg. Wie vanuit Gods Geest wil leven, zal zichzelf in de spiegel van het evangelie moeten bezien.

In Volfs nieuwste boek, gewijd aan de vraag hoe christenen met hun islamitische medeburgers kunnen omgaan, verwachtte ik aanvankelijk net zo’n appel – een appel aan christenen om tegenover moslims niet met ‘christelijke normen en waarden’ te schermen, maar de ethiek van Gods Koninkrijk jegens hen in de praktijk te brengen. Ook verwachtte ik dat Volf diep in de Bijbel zou duiken, om na te gaan hoe daarin wordt gesproken over verschillen in godsvoorstellingen en godsverering. Had hij niet onlangs, in *Captive to the Word of God* (2010), het belang van zo’n Bijbelse route onderstreept?

Maar *Allah. A Christian response* is een andersoortig boek geworden. Het biedt geen close reading van de Abraham-verhalen of een exegese van Jezus’ uitspraak dat niemand ‘bij de Vader [kan] komen dan door mij’ (Joh. 14,6). Liever spiegelt de auteur zich aan Nicolaas van Cusa, een geleerde humanist die al in de zestiende eeuw de these lanceerde dat moslims en christenen dezelfde God vereren. Volf verdedigt deze (destijds gewaagde) stelling met het argument dat moslims en

christenen enkele basale ideeën over God gemeen hebben: (1) God houdt van mensen, (2) God is rechtvaardig, (3) Gods liefde heeft prioriteit boven Gods gerechtigheid, (4) mensen behoren hun naaste lief te hebben als zichzelf.

Natuurlijk, geeft Volf toe, bestaan er ook verschillen tussen beide religies, zelfs met betrekking tot de vraag hoe God van mensen houdt. De overeenkomsten zijn echter voldoende om de conclusie te staven dat moslims en christenen dezelfde God vereren. Het heikele punt van de Drie-eenheid, waartegen moslims vanouds bezwaar aantekenen, doet hieraan niets af. Want wat moslims afwijzen, is volgens Volf een karikatuur van het christelijk geloof. Alles wat moslims over God ontkennen, kunnen christenen ook ontkennen. Dit betekent vervolgens niet dat moslims kunnen beamen wat christenen over de Drie-eenheid belijden, maar wel dat het christelijke geloof in de Vader, de Zoon en de Geest logisch gesproken verenigbaar is met de bezwaren die de Koran tegen het driegodendom inbrengt.

* * *

Hoe opvallend is deze betoogtrant, vergeleken met Volfs vorige boeken! Hij draait om proposities in plaats van verhalen,

De auteur heeft voortdurend de neiging het specifieke karakter van de christelijke traditie achter zich te laten

om logische gevolgtrekkingen in plaats van Jezus’ voorbeeld. En hoewel Volf in *Allah* uitdrukkelijk als christen zegt te

schrijven, heeft zijn betoog voortdurend de neiging het specifieke karakter van de christelijke traditie achter zich te laten – alsof de auteur het liefst vanuit een universeel, voor beide tradities aanvaardbaar standpunt zou willen schrijven.

Deze verandering heeft een concrete aanleiding. *Allah* vloeit voort uit een dialoog die Volf met enkele moslimintellectuelen is aangegaan. Naar aanleiding van de roemruchte Regensburgse rede van Benedictus xvi, waarin de paus de islam met geweld in verband bracht, gaven deze geleerden in 2007 een verklaring uit waarin zij islam en christendom nauwe verwanten noemden. Beide religies draaien immers om het dubbele gebod om God en de naaste lief te hebben? Volf was vervolgens de drijvende kracht achter een christelijk antwoord, het zogeheten *Yale response*, dat op zijn beurt een serie interreligieuze ontmoetingen en publicaties losmaakte.

Allah ademt de geest van deze gesprekken, in de zin dat het boek de islam óók voorstelt als een religie waarin liefde tot God en liefde tot de medemens centraal staan. Om deze interpretatie te staven, beroept het boek zich op de Hadith (de overlevering rond Mohammed), meer dan op de Koran, en op een keur aan islamitische geleerden, soms zelfs van mystieke komaf, van wie het merendeel geen doorsnee moslimdenker kan worden genoemd. Een voorbeeld is Seyyed Hossein Nasr, hoogleraar aan George Washington University, wiens vredesstichtende theologie in het Westen populair, maar in het Midden-Oosten zeer omstreden is.

Volf dekt zich in tegen het verwijt een al te christelijk beeld van de islam te

schetsen door zich te baseren op wat hij ‘een normatieve visie van de islam’ noemt. Dat is enerzijds een sympathieke geste. Theologische ideeën zijn, ook in het christendom, meestal fraaier dan de morsige realiteit van het geleefde geloof. Anderzijds bestaan ook normatieve theologieën in meervoud. Niet iedere moslimgeleerde, vermoed ik, zal bereid zijn naastenliefde zo’n prominente plek in het islamitisch denken te geven als hij in *Allah* suggereert.

Waarom Volf islam en christendom niettemin dicht bij elkaar wil brengen, blijkt in de slothoofdstukken. Daar zet de auteur een stap – voor het eerst in zijn oeuvre, meen ik – in de richting van een politieke theologie. Deze politieke theologie draait niet alleen om het vraagstuk hoe christenen en moslims onderling de vrede kunnen bewaren, maar ook en vooral om de vraag hoe deze in een geseculariseerde tijd gezamenlijk – ook met joden, wellicht? – kunnen getuigen van Gods liefde. *Allah* lijkt daarmee een pleidooi voor, laten we zeggen, een politieke partij waarin christenen en moslims samen optrekken om een geseculariseerde samenleving te attenderen op een manier van leven waarin menselijk welzijn tot zijn recht komt omdat het gevoed wordt door liefde van Allah/God, al wordt de auteur niet zó concreet.

* * *

Hoe aanstekelijk dit ook klinkt, de prijs die Volf voor deze exercitie betaalt lijkt mij relatief hoog. Zijn voorkeur voor proposities die beide religies zouden kunnen onderschrijven leidt tot ‘dunne beschrijvingen’ (*thin descriptions*) van zowel islam als christendom. Maar wie

B
O
E
K
E
N

gelovigen wil stimuleren tot omarming van de ander, heeft méér dan proposities nodig – hoezeer Volf ook beklemtoont dat de vier thesen die ik zojuist noemde ‘logische gevolgen’ hebben voor sociale verhoudingen. Christenen die hun leven willen openstellen voor moslims, hebben geen ‘dun’, maar juist een ‘dik’ verhaal over Gods liefde nodig. Zonder *thick descriptions* van deze goddelijke liefde, zoals belichaamd door Jezus, beschreven in de Bijbel en nader overdacht en uitgeleefd door christenen in de afgelopen twintig eeuwen, zal het mijns inziens niet gaan.

Als iemand mij vraagt om uit te leggen waarom islamofobie christelijk gesproken zondig is, grijp ik daarom liever naar *Exclusion & embrace* – het boek dat wél een robuust christelijk verhaal vertelt – dan naar *Allah*. En als iemand mij vraagt hoe moslims en christenen elkaar zouden kunnen vinden zonder zich te bedienen van een taal die beide tradities overstijgt, zou ik zeggen: laten zij niet doen alsof zij het over Volfs vier stellingen wel eens zijn. Want elk van deze stellingen, nauwkeurig

bekeken, heeft voor christenen een andere lading dan voor moslims. Laten zij liever in gesprek gaan over elkaars heilige teksten, met de Koran en de Bijbel op tafel, iedere maand een hoofdstuk – zoals in het

*Laten christenen en moslims
liever met elkaar in gesprek
gaan over hun heilige boeken*

Scriptural Reasoning van joden, christenen en moslims, dat tegenwoordig niet alleen in de Verenigde Staten, maar ook elders ter wereld enthousiast wordt beoefend.

Intussen ligt Volfs volgende boek alweer bij de drukker. Dit najaar verschijnt *A public faith. How followers of Christ should serve the common good*. Ik ben benieuwd. Zal Volf zijn Allah-boek als een uitstapje beschouwen en terugkeren tot het type Bijbelse theologie dat zijn vroegere werk zo inspirerend maakt? Mijns inziens zou de dialoog tussen christenen en moslims daarbij gebaat zijn.

Ramona Maramis

Verplichting

Men stapt in.

Met of zonder bagage (meestal mét, na ondervraging).

Een maand later bent u nog steeds passagier.

Met een plastic kaart waarmee u een verbinding legt tussen Oegstgeest en een centrum vol tl-buizen.

Een jaar later is het landschap alweer aangepast. Niet eens echt veranderd.

U bent wel verplicht een krant te lezen (anders weet u namelijk niet of u de trein had moeten nemen of het vliegtuig).

U hebt zich inmiddels – met enige tegenzin – verzoend met Aap Noot Mies.

Stroopwafelstukjes die in de zoete thee zijn gevallen (traditie).

Inburgeren is minder gezellig dan het eten van een hamburger (schijnt).

Ik ben ingestapt.

Met bagage. Maar ik wilde in de Hollandse startblokken staan.

Met mijn kleine ronde neus fier in de westenwind gestoken.

Wilhelmus zou graag eens komen logeren.

Ramona Maramis (Haarlem, 1968) debuteerde in 2001 met *Duckstad aan de Amstel* bij uitgeverij Vassallucci. Haar gedichten verschenen in onder meer de bloemlezing *10 jaar Winternachten* en *Den Haag. De stad in gedichten*. Ze trad op tijdens Crossing Border, Poetry International en op het Geen Daden Maar Woorden Festival in Den Bosch. Momenteel werkt ze aan haar tweede bundel, getiteld *Secretaresses*.

* BEZINNING

door *Lútsen Kooistra*

De auteur is hoofdredacteur van het *Friesch Dagblad* en *Het goede leven* en lid van de redactie van *Christen Democratische Verkenningen*.

Het derde land

Zingend en zonder herinnering
Ging ik uit het eerste land vandaan,
Zingend en zonder herinnering

Ben ik het tweede land ingegaan,
O God, ik wist niet waarheen ik ging
Toen ik dit land ben ingegaan

O God, ik wist niet waarheen ik ging
Maar laat mij uit dit land vandaan,
O laat mij zonder herinnering

En zingend het derde land ingaan.

Martinus Nijhoff (1894-1953) dichtte vaak in raadselen. Lees zijn *Awater* of *De moeder de vrouw*. Hetzelfde geldt zijn gedicht *Het derde land* (1923). Dat gaat over iemand die naar het tweede land trekt, maar daar aangekomen algauw door wil naar het derde land. Is die persoon een individu, of een beeld van de mens? Waar staan die landen voor? Wat betekenen de pijn en het verlangen?

Voor de laatste regel staat ineens een witregel. Daardoor krijgt die regel een zware betekenis: 'En zingend het derde land ingaan.' Een verwijzing naar het 'laatste land'?

Nijhoff lezen is een activerende bezigheid. De dichter nodigt uit om een eigen werkelijkheid te maken. Dat gebeurt dan ook in de vele interpretaties, ook van dit gedicht. De een ziet het eerste land als symbool voor de jeugd, het tweede land als symbool voor de volwassenheid en het derde voor de ouderdom. Een ander ziet het eerste land als het leven van 'het vlees'; het tweede als dat van 'de geest' en het derde als dat van het 'ijle geluk van de dood' (Knuvelder).

Het gedicht kan wellicht worden overdacht als het vers van een migrant. In figuurlijke en in letterlijke zin. Leven en land, zingen en het vermijden van herinneren krijgen ongedachte betekenissen en nieuwe werkelijkheden dienen zich aan.